

55983

513

1993/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

A parádsasvári Károlyi-kastély sorsa (Szabó Sándor)

Parádsasvár egyik nevezetessége a Károlyi-kastély, melyet 1882-ben építettek. Az épület fénykorát a Károlyiak idejében élte meg. A II. világháború után a SZOT kapta meg gyermeküdültetés céljára.

1984-ben bezárták a kastély kapuit, azóta az enyészeté. A természet és a barbár kezek „munkája nyomán” a nagy értékű, műemlék jellegű épület állaga egyre romlik. A helyi önkormányzat szponzorokkal, vállalkozókkal szeretné az épületet hasznosítani, de mivel állami vagyon, és az egykori SZOT-nak kezelői joga van, zárolt a terület.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	<i>Kanyar József: Ki viszi át a nemzetet a túlsó partra az új évezred küszöbén?</i>	3
ÉVFORDULÓK	Az 1568. évi tordai országgyűlés emlékezete (<i>Boldizsár Zeyk Imre</i>) ..	6
	345 éves iskola a székely végeken (<i>Széplaki Károly</i>)	8
	Száz éve született Szent-Györgyi Alben (<i>Kálmán Gyula</i>)	12
	Nyolevan esztendeje született a falukutató Venczel József (<i>Székely András Bertalan</i>)	17
HAGYOMÁNY	Ipar- és árunevek a legnagyobb magyar mezővárosban (<i>Székely György</i>) ..	25
	Egészséges életre nevelés a XVIII. században (<i>Pók Judit</i>)	28
	A bodrogközi nép élete (<i>Nagy Géza</i>)	29
	A héregi tejszövetkezet (id. <i>Csik Rezső</i>)	31
	Első cserkészek a pécsi bányavidéken (<i>Zöku László</i>)	33
SORSKÉRDÉSEK	Történelmi emigrációink helytállása (<i>Juhász László</i>)	34
	A Fekete-Körös-völgyi magyarság műrtirjai (<i>M. Sárkány Árpád</i>)	41
TERMÉS	A jajhalmi veszedelem (<i>Flek György</i>)	46
	Egy magyarra vált olasz orvos önéletrajza (<i>Franciscus Anesini Dr. – Dr. Tamaskó Béla</i>)	48
	Egy hajdúszoboszlói juhtartó gazdaság története (<i>Dr. Juhász Imre</i>) ..	54
	Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban (<i>Bulázs Lajos</i>) ..	60
	Kossuth Lajos a néphagyományban (<i>Lukács László</i>)	64
EMLEKEZZÜNK	Mozákok a hadifogságból (<i>Kovács Jenő</i>)	68
	Volt kitelepítettek Jászjákóhalmán (<i>Fodor István Ferenc</i>)	71
KRÓNIKA	Városi múzeum és a helytörténeti kutatás Zentán (<i>Pejin Attila</i>)	73
	Magyar ginnázium és Hollósy-szobor Técsőn (<i>Dr. Szöllösy Tihor</i>) ..	78
	In memoriam Kovács Antal (<i>T. L.</i>)	79
	A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázatának eredményjegyzéke, 1992.	80
KÖNYVESPOLC	Für Lajos három könyvéről (<i>Kanyar József</i>)	86
	Jalovszky Katalin Tomsics Emőke: A tegnap világa (<i>Dr. Stóckné Horváth Mária</i>)	90
	Népfőiskola tegnap, ma, holnap (<i>Krisztián Béla</i>)	94
	Bencsik János: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (<i>Szűcs Judit</i>) ..	94
	Az endrődi asszonyok élete a századfordulótól (<i>Bartók Györgyi</i>) ..	95
	Nagy Sándor: Dombó középkori monostor és erőd (<i>Dr. Szamosujvári Sándor</i>)	96
	Az Erdélyi Tudományos Füzetek új darabjai (<i>Udvarhelyi Nándor</i>) ..	97
	Takács Péter–Udvari István: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából (<i>Galambos Sándor–Kujbushné Mecsei Éva</i>) ..	99
	Két nemzetiségi kiadvány Tolna megyében (<i>Demeter Zayzon Mária</i>) ..	100
	Dunatáji találkozás (<i>Székelyné Körösi Ilona</i>)	102
HÍREK	Honismeret a sajtóban (<i>Derzsi Ottó</i>)	104
	Bibliotheca Hungarica Alapítvány 5., A Budapesti Köbányai Önkormány- zat cigány-pályázata 67., Csorba Csaba: Regélő várak 72., Bátho-	

ri István-emlékünnepe (Vongrey Béla) 103., Népi fajatszótér Detken 109., Helytörténeti kiállítás Szurdokpüspökiben 109., Vasúttörténeti kiállítás Hatvanban 110., Nemzetközi népzenei tábor a Bükkben (Szabó Sándor) 110., Szülőföldünk (Rémias Tibor) 111

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Bartók György*) 106

Az első borítón a karcsai templom bejáratát, a hátsón Huszt várának romjait láthatjuk. (*Halász Péter* felvételei)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL Pogány magyarság és keresztény magyarság – Egyházi szervezet az Árpád-korban – Városi szervezet a középkori Magyarországon – Négyszáz éve foglalták vissza Füleket a töröktől – Jubiláló kórházak Debrecenben – Tápéi búcsú – A boricajárás – Magyarok a múlt századbeli világkiállításokon – A demokratikus értékek ellen is folyik a tisztogatás (Beszélgetés Tökés László nagyváradi ref. püspökkel) – Zalai pecsétek a XVII–XIX. sz.-ból – Tömörkény István levelei Zomborban – A torockói Székelykő – A XXI. Honismereti Akadémia eseményei – A Magyar Várkutatók Egyesülete – Honismereti évfordulónaptár, 1994.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KANYAR JÓZSEF
KOVÁCS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAY-SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZÍKOSSY FERENC
NÓTIÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Balázs Lajos tanár, Csikszereda – **Bartók Györgyi** könyvtárvezető, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – **Boldizsár Zeyk Imre** ny. tanár, Tordaszentlászló – **Csik Rezső** ny. igazgató, Héreg – **Demeter Zayzon Mária** szociológus, Bp. – **Derzsi Ottó** ny. tanár, Bp. – **Elck György** múzeumi dolgozó, Karcag – **Fodor István László** polgármester, Jászfákóhalma – **Galambos Sándor** levéltáros, Nyíregyháza – **Halász Péter** igazgató, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – **Juhász Imre dr.**, múzeumvezető, Hajdúszoboszló – **Juhász László** szerkesztő, Prakov – **dr. Kanyar József** ny. levéltárgazdát, Bp. – **Kálmán Gyula** kollégiumi tanár, Csorna – **dr. Kovács Jenő** ny. csoportvezető, Szombathely – **Krisztián Béla** egyetemi adjunktus, Pécs – **Kujbusné Mecsei Éva** levéltáros, Nyíregyháza – **Lukács László dr.**, néprajzi osztályvezető, Székesfehérvár – **Mokos István** ny. korrektor, Bp. – **M. Sárkány Árpád** ny.

geológus, Nagyvárad – **Nagy Géza** múzeumvezető, Karcsa – **Péjin Attila** történész-muzeológus, Zenta – **Pök Judit** levéltáros, Nyíregyháza – **Stockné Horváth Mária dr.**, múzeumi könyvtáros, Bp. – **Szabó Sándor** újságíró-fotóriporter, Hatvan – **Szamosújvári Sándor dr.**, ny. vezető tanár, Debrecen – **Székely András Bertalan** tanácsos, Bp. – **Székely György dr.**, egyetemi tanár, Bp. – **Székelyné Körösi Ilona** tudományos titkár, főmuzeológus, Kecskemét – **Széplaki Károly** tanár, Uzon – **Szölösy Tibor dr.**, okl. osztályvezető főorvos, Técső – **Szűcs Judit dr.**, múzeumigazgató, Csongrád – **Tamaskó Béla dr.**, ny. jogtanácsos, Bp. – **Timaffy László dr.**, ny. tanár, Győr – **Udvarhelyi Nándor** geológus, Miskolc – **Vongrey Béla** TKM-klubvezető, Salgótarján – **Zóka László** szabadfoglalkozású, Pécs.

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség, Bp. I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1922 Pf. 15. Telefon: 201-6621. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 93/4296 VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Fekete István igazgató. Példányonkénti ára: 58 Ft. Évi előfizetési díja: 300 Ft. Előfizethető postai utalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNV HPI Hirlapelőfizetési és Lapellátásiroda, Bp. 021-02799-219-98636. INDEX-25387.

Ki viszi át a nemzetet a túlsó partra az új évezred küszöbén?

Az elmúlt évben a Magyarok Világszövetsége történelmünk igen érzékeny időpontjában új évezred és új évszázad fordulója felé közeledve – hívta össze a világ minden tájáról a magyarok szakértőbőreit, azzal a magasztos céllal, hogy a nemzet jövődjéről, szétesett nemzet-tudatáról és sorskérdéseiről tanácskozzék. A nemzet értelmiségének a követői – itthonról és külföldről egyaránt – szép számmal vettek részt a találkozón, mivel arra a nagy nemzeti szövetségek és egyesületek és azok fényes személyiségei mindenünnét elfogadták a Világszövetség meghívását, köztük a *250 éves múltira visszatekintő hazai honismereti mozgalom is*.

Hazánk mindig a történelem élető földje volt Árpádtól Szent Istvánig, s ebben a régióban mindig mélyek voltak a honismeret-történelem gyökerei. Ennek a földnek a lakóit a honfoglalás utáni első évtizedekben Szent István eszméje vitte át az országgal együtt a keresztyén Európa túlsó partjára, a megmaradás földjére. Lényegében ma is ez a nagy feladat számunkra, a magyarságnak második évezredében is nemzet-tudatával kell Európához kapcsolódnia.

Miért van a magyarságnak új nemzet-tudatra szüksége? Történelmünk két bódoltságot ismer: a török másfél századot és a szovjet négy évtizedet. Mintha az előbbi nagy pusztítása ellenére is – liberálisabb lett volna, hiszen a reformáció nagy korszaka is e másfél század idején zajlott le.

A II. világháború évei után mintha egy „*harmadik világháború*” esztendei borultak volna a nemzetre. E négy évtized alatt vodka került bor helyett az asztalunkra, a nemzet lelke kezdett kicsérledni, öntudatát imperatív keménységgel verték szét, s bekövetkezett a magyarság széjjelesése. Ebben a négy évtizedben a szabad szellem elfojtása terén *nemzetmegosztó és nemzetrontó, magyarsággellenes törekvések* okoztak súlyos sérüléseket. Ez a korszak volt nemzeti önismeretünknek és identitás-tudatunknak nagy *hiánykorszaka*, hazai sorskérdéseink *agyonhallgatásának* az időszaka, nemzetünk történelmének a *kiárusítása*.

Az I. világháború előtt és után kialakított nemzetkép is tovább romlott, gyűlölettel mondtak rosszat nemzetünkéről. Márpedig akiről rosszat mondanak, azzal a nagyvilágban rosszul is bánunk. Ha nem így lett volna, sem Trianonban, sem Párizsban, sem '56-ban Moszkvában nem így húzták volna meg az ország határait, nem így bántak volna forradalmainkkal 1848-tól 1956-ig.

Még sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy az 5 részre szakadt magyarság történelmének deltája célhoz érden betörtölhasson az ezredfordulón a nemzet történelmébe. Am ahogy ez megtörténhetett a millennium idején az 1896. év VII. t. c. útmutatása alapján, úgy a közeli esztendőknben tető alá hozandó új törvény alapján nekünk is át kell vinni a nemzetet a *megmaradás földjére*, ahogy ezt annak idején a honfoglaló és az államalapító nemzet tette Szent István idejében.

Közben pedig vigyázni kell arra, hogy a Közép-Európába beszivárgott történelemhamisítások soha ne válhassanak a régióban raffinált genocídiummá, s hogy a szellemi Közép-Európában, az itt élő népek és nemzetek közös otthonában lehetséges legyen az egzisztenciális jövődjéről tárgyalni s – uram bocsá – Trianon történelmiedentül igazságtalan voltáról: a „szivárványos ábrándról” is lehessen gondolkodni, és lehessen védekezni minden nemzet ellen irányuló atrocitástól, hiszen még ma is sok mindent elkövetnek a nemzetek ellen a fegyverek és az erőszakos indulatok, amelyek a kultúrát, a szellemiséget és az etnikumok lelkiségét megsemmisítetik.

Ezért javasoljuk honismereti közösségeinknek a világ minden táján, hogy hozzák tető alá a honfoglalás 1100. fordulóján *történelmi emlékbizottságaikat*, szorgalmazva az emlékünnepek törvénybe iktatását a millectenáriumon, amely emlékezik egyúttal a magyarországi iskolák ezeresztendős múltjára is. Felhívással fordulunk ezekhez a honismereti emlékbizottságokhoz, hogy mindenütt készítsék el az 1996-os ünnepi esztendő programját: kiállításokkal, haza- és szülőföldszeretetet sugárzó kiadványokkal, településkronikák összeállításával, pályázatok kiírásával, honfoglalás-honismereti táborok, tudományos tanácskozások, honismereti akadémiák és konferenciák, valamint az ezeresztendős múltira emlékező iskolák tanulóinak különböző szintű vetélkedőit és honismereti-történelmi demonstrációit.

A nagy ünnepségre való készülődéssel párhuzamban felszólítjuk a világ minden magyarját arra, hogy segítse összeállítani a II. világháború csaknem egymilliós magyar veszteségének a lajstromát, a magyar katonasírok feltérképezését, de segítse 1848/49, valamint az I. és a II. világháború és 1956 hősi halottai és áldozatai *egyetemes emlékművének* a felállítását az ezredforduló tiszteletére.

Ennek a nemzeti mozgalomnak a lebonyolítása a honismereti egyesületek és szakkörök tiszte lehetne, a többi magyar egyesülettel összefogva, amelyeknek a hadtörténeti levéltárak és múzeumok, az anyakönyvi kerületek, a katonai naplók és emlékiratok, a még élő tábori lelkészek iratai és levelezései, az ugyancsak még élő katonák és hadifogoly hozzátartozók, üldözöttek és internáltak emlékei lennének a fő forrásai.

E cél érdekében az öt részre szakadt s a nagyvilág nagyon sok tájára szórványként szűjjel-szóródott magyarságot össze kellene kötnünk a haza, a szülőföld, a nemzettudat és a honismeret-történelem *forrádröhálózatával*, amelynek áramköréből el kellene távolítani minden kóbor áramot, amely a nemzet egységbe kovácsolását akadályozhatná. A magyarságnak már nem Mohács kell, hanem egységben élő és dolgozó jelen, biztató holnap és nemzetfenntartó jövőendő. A szuszadokon keresztül a török, a Habsburg és a szovjet imperializmus albrétletében nyögő és pusztuló Magyarországon a magyarság csak így válhat Közép Európa otthonos főbőrőlévé.

Mit tud a 250 éves honismereti mozgalom segíteni az ezredfordulón a nemzetnek? Mindezekelőtt azt, hogy még aktívabb legyen *nemzeti tudatunk környezetvédelme* és legyen *szellemi védernyő* a szülőföld, a haza történelme felett. Kívánatos, hogy a civil társadalom demokratikus arculatát építő mozgalom egyre intenzívebbé válhasson, olyanná, amely nem kap alergiaát – mint itthon egyesek – a magyarság, a haza, a nemzet, a honismeret fogalmától.

Segítse ez a mozgalom újra *szent tárgyá* tenni az igaz és a gyógyító magyar történelmet. Legyen mindig modern és hasznos, és tanítsa a nemzet „lámpás szép fejének” az eszméit. Főkezzük általa a nemzeti tudat roncsolódását és segítsük az idegen hódoltság morális és szellemi fertőzőtségének a mielőbbi felszámolását. Tanítsuk általa tilalmas idők honismereti-történelmi stúdióit magyarságtudatunknak. Segítsük hazánkban a posztgraduális népképzést, nemzetünk közértelmességének a nevelését. Építsünk segítségével új nemzeteszmet az új ezredfordulóra és segítsük a nemzet etnikai védelmét: Transsylvaniaiban, Kárpátalján, a Felvidéken, Burgenlandban, csakúgy, mint a Vajdaságban és a diaszpórákban. Ne engedjük, hogy Szlavóniában Kórógy, Szentlászló és más települések magyarságát elűzhessék szülőföldjükről – mint szélkergette kórót – az idegen etnikumok.

Szeretnénk szembenézni e mozgalom segítségével a nemzet *sorskérdéseivel* és a vidéki Magyarország számára szeretnénk minél több énelmiségi szakembert nevelni.

Szeretnénk divattá tenni magyarságtudományunk és honismeretünk-történelmünk új ismeretrendszerét. Szeretnénk a *magyar vitalitás* korszakát megteremteni, amelyben megszívlelnénk ugyancsak Ady szavait: „Halj meg már bennem te cívódó magyar... nézzél immár nagyobbakra is”. Fogadjuk el ma is és mi is e nagyobbakra néző cívódó magyar haláláról Ady próféciájának az igazságát.

Nemzetünk a közelgő esztendőkbén, az 1100. esztendő ünnepségeire készülve a Széchenyit kiegészítő kossuthi életműre is kezd figyelni, halálának 100 éves évfordulója (1994) és születése 200 éves közelgő ünnepe (2002) alkalmából. Ez az emlékezés önmagában is megteremtheti a nemzet oly hiányzó belső és külső egységét. Egyedül csak az *egységessé kovácsolt nemzet* tudja majd átlépni a honfoglalás 1100. esztendejének a küszöbét.

A magyar nemzetet Trianon, Jalta, Párizs után és '56 leverésével a volt Szovjetunió is cserbenhagyta. Mindehhez a világ nagyhatalmai is asszisztáltak. Nagyon nehéz a világbőke korekcióját napjainkban megcsinálni. Lám, milyen tétlenül és közömbösen nézik a most folyó balkáni háborút is a nagyhatalmak!

A Trianonban szétvert magyarság gazdaságát és kultúráját csak a nemzet önbecsülésének a feltámasztásával, új nemzetképével és -tudatával tudjuk helyreállítani Európában, ahol nemzetként is jobban kell éreznie magát a magyarságnak és kisebbségi félelmeitől meg kell szabadulnia. Ahhoz, hogy magyarságunkat organikus nemzetté és Közép Európa „mozaiknem-

zetévé" (Csoóri Sándor) emeljük, ahhoz egy önismeretében erősen összefogott, erkölcsében és szellemiségében forrástisztaságú, sok etnikumú kultúrájában pedig toleráns eszmeiségű nemzeté kell válnia. Csak így tudjuk az új millennium második századában kiépíteni nemzeté válását Közép-Európában a magyarságnak!

Nadácia Bibliotheca Hungarica Alapítvány

(létrehozta az Új Szó vállalkozói közössége, a Vox Nova Rt.)
931 01 Somorin, Školská 2, ČSFR

Magyarországi folyószámla: Rákóczi Szövetség Győr-Moson-Sopron Megyei Szervezete, Szent István út 16., OKHB Győr, 335-8887 (a szelvény hátlapjára szíveskedjenek ráírni: „Bibliotheca Hungarica”)

A Bibliotheca Hungarica önszerveződéssel létrejött, alapítványi formában működő nemzetiségi tudományos kutatókönyvtár, gyűjteményének törzssanyagát a *felvidéki-szlovákiai hungarikák* alkotják.

A Bibliotheca Hungarica az alábbi részlegekből áll:

1. KÖNYVTÁR, az alábbi gyűjtőkörökkel:

a) az egykori Felvidék magyar vonatkozású honismereti, helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, egyszerűen: önismereti irodalma;

b) szlovákiai magyar szerzők szépirodalmi és társadalomtudományi művei;

c) a szlovákiai magyarság történelmére, a nemzetiségi kérdésre vonatkozó magyar és idegen (szlovák, cseh, angol stb.) nyelvű szakirodalom (szociológiai, politológiai, demográfiai stb.);

d) magyar–szlovák, magyar–cseh kapcsolattörténeti irodalom;

e) a hungarológiai diszciplínák műveléséhez szükséges alpmunkák, monográfiák, kézikönyvek, lexikonok, szótárak stb.

2. KISNYOMTATVÁNYTÁR, felöleli a szlovákiai magyarság szellemi-művészeti életével kapcsolatos dokumentumokat (színházi műsorfüzetek, múzeumi kalauzok, Csevadok-dokumentumok, iskolai évkönyvek stb.).

3. LEVÉL- ÉS KÉZIRATTÁR, a szlovákiai magyarság életével kapcsolatos levéltári dokumentumok; közéleti személyiségek, írók, művészek levelezése; írói hagyatékok stb.

4. FOLYÓIRATTÁR

1992 márciusában létrehoztuk a *Bibliotheca Hungarica Alapítványt*, melynek célja, hogy megteremtse az anyagi feltételeket a hazai magyar könyvtártudomány kibontakozásához, olyan információs központ és báziskönyvtár kiépítéséhez, amely nélkül nem képzelhető el a szlovákiai magyarság történelmének, társadalmi és kulturális életének, irodalmának a kutatása, a nemzeti(ségi) tudattal összefüggő hungarológiai diszciplínák művelése. Az 1990 őszétől folyó gyűjtőmunka eredménye mintegy kétezer könyv, több száz kisnyomtatvány, értékes nemzetiségpolitikai levéltári anyag, a mai szlovákiai magyar sajtó szinte teljes anyaga. Alapítványunk pénzvagyona jelenleg kb. 25 000 korona – huszadrésze az optimálisnak. *Támogatási kérésünk:* a BH rezsiköltségeinek fedezésére évi 50–60 000 koronás kamatnyereségre, ehhez viszont mintegy 500 000 koronás *zárolt alaptőkére* volna szükségünk. Szeretnénk remélni, hogy a kívánt összeg – nem egyetlen, hanem *több* különböző forrásból – előteremthető, s működőképessé válhat egy új – eleddig fájón hiányzó – szlovákiai magyar tudományos műhely, a *Somorjai Bibliotheca Hungarica*, elősegítve a nemzetiségi tudományosság kibontakozását, s betagozódva az anyaország megfelelő könyvtár- és intézményközi kapcsolatrendszerébe, hasznosan szolgálja majd az egyetemes magyar művelődés ügyét.

Dr. Zalabai Zsigmond kandidátus,
a BH alapító tagja

ÉVFORDULÓK

Az 1568. évi tordai országgyűlés emlékezete

Tordáról, Kolozs megye második nagy iparvárosáról, Erdély jelentős ipari és az Aranyosvídek központjáról, több mint ezeréves múltja során több mindent feljegyeztek. A honfoglaló magyarok egyik első erdélyi várukat Torda néven az Aranyos folyó hídfőjének és a sóbányászat zavartalanságának védelmére éppen itt emelték, s így lett az azonos nevű királyi vármege központja is.

Az Aranyos-folyó két partján, a Türi-patak torkolata, az Aranyos síksága mentén lévő Keresztesmező északi oldalán, az Ó- és Újtordából, valamint Egyházaskövéről alakult 61 135 lakosú mai város, amiből a statisztika szerint 7 035, azaz 11,51% magyar, a történelem folyamán sokszor (XIII. sz., 1601., 1658., 1659., 1707.) elpusztult, de az elpusztított és felperzselt város mindig megújult hamvaiból.

Az ómagyar személy és nemzetségnévből eredő Turda-Torda városnév első okleveles említése 1075-ben, a Géza király által említett tordai (a hajdani római Potaisa) sóbányákkal van kapcsolatban, amelynek kitermelési és szállítási jogát a Benedek-rendi apátság kapta meg.

A város német neve, Torenburg a magyarral párhuzamos névadáson alapul. Ugyanis a sóbányák gazdaságos kihasználására szászokat telepítettek ide. A város román neve, a Turda pedig XVIII. századi átvétel, a román nyelv eredeti hangalakjában konzerválta a magyar névből alakult helységnévet annak következtében, hogy míg a magyar nyelvben a hangfejlődés folyamán az u o-vá alakult, a román nyelvben az u magánhangzó megmaradt u-nak: Turda-Turda. A XV. században már virágzó város a XV–XVII. században a magyar és az európai történelem több nagy eseményének volt a színhelye. Többek között az 1436. évi parasztfelkelés leverése után 1438-ban a Tordán tartott országgyűlésen erősítették meg, mondták ki újból az erdélyi három nemzet: a magyar nemesek, a székelyek és a szászok unióját.

A mohácsi vész (1526) után az erdélyi fejedelemség megalakulásával Torda, akárcsak a többi erdélyi város gazdasági, politikai és kulturális szerepe tovább növekedett, hiszen Magyarország három részre szakadásával Erdélybe szorult vissza a Magyar Királyság, itt mentődött át és fejlődött tovább a magyar nyelv, a magyar szellemi élet és kultúra.

A város számos magyar országgyűlésnek adott otthont. Az említetteken kívül háromszáz évvel ezelőtt, 1693-ban itt hirdette ki az erdélyi országgyűlés az önálló erdélyi fejedelemséget megszüntető Diploma Leopoldinumot. De anélkül, hogy rangsorolnánk, európai jelentőséggel bír az eléggé nem méltatott, sőt elhallgatott, ez az 1568-ban tartott országgyűlés, amely Európában – 425 évvel ezelőtt, a főtéri római katolikus templomban – elsőként fogalmazta meg, foglalta országgyűlési határozatba a másságok iránti toleranciát, a vallásszabadságot.

Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata azonban nem első lépés, hanem a vallási türelem folyamatos gyakorlatának eredménye, betetőzése volt. Ugyanis a tordai ediktumot megelőzően az 1543-ban Gyulafehérvárra összehívott országgyűlés megtorlás nélkül engedi útjukra a lutheránus eretnekséggel vádolt brassói prédikátorokat, noha 1544-ben a szász reformátor, Johannes Honterus már másfél éve nem tart katolikus rítusú istentiszteletet a városban. Úgyis látni az akkor már a szászokkal szembeni magyar többségű Kolozsváron a Luther-követő szász Kasper Helt nemcsak hogy Heltai Gáspárra magyarítja nevét, hanem magyarul kezd írni és prédikálni. Továbbá 1545 novemberében a szász nemzet nagyszabású gyűlése határozatot hoz a Honterus által rendszerbe foglalt lutheri tanok egységes befogadására, s az 1548-as tordai országgyűlés elismeri az evangélikusok létezését, csupán a további újításokat tilalmazza.

Mire Luther Márton tanai megérték hivatalos elismertetésüket, máris megjelent a reformáció második hulláma: a Kálvin János által képviselt hitvallás, s a beregszászi zsinaton 1552-ben elfogadják a magyarországi első helyét irányzatú református hitvallást, mely 1556 után gyorsan meghódítja a Tiszántúlt, első püspökök pedig, Méliusz Juhász Péter 1561-ben megszerkeszti a kálvini alapokon álló „Debreceeni és egervölgyi hitvallás”-t.

Kolozsváron 1559-ben Dávid Ferenc, a magyar evangélikusok püspöke híveivel együtt csatlakozik a helvét hitvalláshoz, s majd 1564-ben az erdélyi magyar prédikátorok a nagyenyedi zsinaton ismét püspökké választják, s az egész egyházmegye kálvinistává lett.

A szász születésű Franz Hertel, alias Dávid Ferenc, mint II. János király udvari papja a szent háromság-tagadó udvari orvos: Giorgio Biandrata hatására és vele évekig vitatkozva 1568-ban maga is antitrinitáriussá lesz, sőt, az uralkodót is átértékelte az új unitárius hitre, s így érkezünk el az 1568. évi tordai országgyűléshez, amelynek patrónusa éppen János Zsigmond, Erdély fejedelme és Magyarország királya.

A nevezetes tordai országgyűlésre 1568. január 6–13. között került sor, ahol Európában először kimondatott, hogy: „mindenki szabadon követhesse és hirdethesse azt a vallást, amelyet lelke meggyőződésével összhangzónak ítél”.

„Ezért pedig senki az superintendesök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az előbbi constitúciók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.”

Igy Erdélyben a XVI. századtól kezdve négy elismert felekezetet. a római katolikus, lutheránus, református és unitárius felekezetet élhetett egymás mellett, megtűrtnek tekintve a görögkeleti egyházat is.

1993. január 13-án, Tordán, az unitárius egyház rendkívüli főtanácsi ülésével emlékezett meg a 425 évvel ezelőtti eseményről. A zsúfolt unitárius templomban dr. Rezi Elek hálaadó istentiszteletével és dr. Kovács Lajos püspök megnyitójával kezdődött, majd esszék és tanulmányok felolvasásával folytatódott az ünnepség.

Kovács István teológiai tanár ismertette a reformátorok állásfoglalását a vallásszabadság kérdésében, Simén Domokos csíkszeredai lelkész pedig a János Zsigmond erdélyi fejedelem valláspolitikája című dolgozatában azt cáfolta, hogy az uralkodó a katolikusokkal szemben türelmetlen valláspolitikát folytatott volna. A többi előadó dr. Erdő János, dr. Donald Harington nyugalmazott amerikai unitárius lelkész nevében felesége, Szántó Anikó lelkész, valamint Török Tamás magyarországi író volt. A rendkívüli főtanács tordai gyűlése ünnepi nyilatkozattal zárult, amelyben magukénak vallják a múltból mindazokat az értékeket, melyek a jövő felé mutatnak.

A január 20-i megemlékezés és nemzetközi szimpózium ökumenikus istentisztelettel kezdődött. A Romániai Magyar Keresztény Egyházak Állandó Értekezlete meghívására gyűltek össze a hívek a csaknem fél évezredes múltira visszatekintő tordai magyar római katolikus templomban, ahol 1568-ban az erdélyi országgyűlés kimondta a vallások közötti egyenlőséget és kölcsönös megbecsülésre és toleranciára intett. Az istentisztelet szónokai dr. Jakubinyi György gyulafehérvári római katolikus segédpüspök, dr. Csiha Kálmán, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke, dr. Christoph Klein, a nagyszebeni szász lutheránus püspök, dr. Kovács Lajos unitárius püspök, dr. Mózes Árpád evangélikus püspök, Reizer Pál, szatmári római katolikus püspök, Tökés László Királyhágó melléki református püspök. Mindannyian hangsúlyozták, hogy a tordai törvények szelleme meghatározó kell hogy legyen a jelenre is. Annál is inkább, mert 1993-at a brassói RMDSZ-kongresszus a tolerancia évének nyilvánította. „...Nekünk már 425 évvel ezelőtt volt parlamentünk – mondotta német nyelvű prédikációjában dr. Christoph Klein püspök –, amelyben három nemzet és négy vallás volt egyenlő.” S annak ellenére, hogy a görögkeleti vallást csupán megtűrtnek nyilvánították, a tordai törvények pozitív, a politikai pluralizmus csíráit magukban hordozó jellege vitathatatlan.

Az erdélyi fejedelemség nemzetmentő feladatot vállalt magára, menedéket nyújtva az üldözötteknek a magyarság mentővárává válva. „A havasokból lezúduló történelmi lavinák tüzereket temettek maguk alá. A sok balsors után is talpra kell állnunk, egységben, testvéri közöségben. János Zsigmond törvényeinek szellemében” – jelentette ki dr. Mózes Árpád evangélikus püspök.

Tökés László a felebaráti szeretetre buzdította az egybegyűlteket, kiemelve, hogy: „A transzylván ökumené, türelem és tolerancia újra felszínre tör” s majd így folytatta: „Jobb jövőt remélünk Erdélynek, Romániának, egész térségünknek. Isten áldja meg a magyart, országunkat, mindannyiunkat.”

Az ünnepségen jelen voltak: Pozsgay Imre magyar országgyűlési képviselő, Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének elnöke, Ion Ratiu tordai származású román parlamenti képviselő. Levélben küldte el üdvözlését Paskai László esztergomi bíboros, Gyulai Endre és Hegedüs Lóránt magyarországi református püspökök, Duray Miklós, a szlovákiai Együttélés elnöke, Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter, Ágoston András, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége elnöke, valamint Pászka Árpád, a Horvátországi Magyarok Szervezetének megbízott elnöke.

A résztvevők megkoszorúzták a tordai „fejedelmi házban” berendezett városi múzeumban Körösfői-Kriesch Aladár A tordai országgyűlés c. festményét, majd az unitárius templomban az EMKE tudományos ülészakán vettek részt, ahol Benda Kálmán, Cseri Elek, Camil Muresan, Paul Philippi, Szabó Árpád és Várkonyi Ágnes olvasták fel dolgozataikat. 1568 mai tanulságairól Pozsgay Imre szólt. A rendezvények sorát a tordai színházban tartott ünnepi előadás zárta be. Befejezésül Paul Philippi előadásából idézem: „...Amennyiben a plures ilyen concordiaja valóban jellemzi az erdélyi történelmi kontinuitást, akkor ennek mindenkorai törvényes kimondása csak úgy érvényesül igazán, ha az unum e pluribus gondolatát át is vesszük, a magunk életében tükrözzük és szellemi-történelmi tájainkon tudatosan ápoljuk. Aki erre nem képes, az Erdélyben uzurpátornak számít, az Erdélyben idegen marad”.

Boldizsár Zeyk Imre

345 éves iskola a székely végeken

Májusban bensőséges ünnepségen idézte meg a Kovászna megyei Uzon község székely népe annak a Tatrangi Sándor gazdálkodónak az alakját, akit a múlt század második felében egész vagyonát a helybeli népiskolára hagyományozta. Egyben megemlékeztek az iskola 345. évfordulójáról. Az ünnepséget üzenetben köszöntötte Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének elnöke. A megemlékezésen hangzott el Széplaki Károly nyugalmazott tanár beszéde.

Ritka történelmi alkalom hozott össze ma itt bennünket. Tatrangi Sándorra és nejeire, Benke Juliannára emlékezünk, emléktáblájuk felavatása alkalmával egymásnak talán rég nem látott arcát fürkészsze, mindannyiunkon észrevehető a meghatottság. Fennkölt ez a pillanat, mert itt állunk szellemi bölcsőnk falainál, szellemi műhelyünk gyermekkori emlékeinek hatása alatt, és ismét érezzük lelki formálódásunk atmoszféráját. Egykor édesanyánk hozott el ide, kézenfogva, apai tanácsoktól kísérvé, hogy megkezdjük emberi és nemzeti helytállásunk próbáit, jó tanítóink mesteri keze alatt. Mi már nem neveztük őket iskolamestereknek, de az idők távlatába visszapillantva, mestereinknek bizonyultak: nemcsak tantárgyakat tanítottak nekünk, ha nem családi melegséget tanúsítva, saját példájukkal vezettek el bennünket a közösségi élt emberi értelméig. Itt kezdtük el a faluközösség örök folytonosságú nemzedékeibe való beilleszkedésünket, a különböző családok fiai, leányai egymás egyéniségét megismerve lettünk sajátosan uzoniakká, egy nagy család, a község és szélesebb öleléssel, a nemzet tagjává. Egy nemzeté, a magyaré, amelynek életképességét bizonyítja, hogy mindig fontosnak tartotta az anyanyelvű oktatást és az európai haladással lépést tartva áldozni tudott iskoláira, körömszaktáráig védelmezte a hódító, elnemzetlenítő törekvésekkel szemben.

Az oktatás mindig is politikum volt. Ezt a helyi faluközösség korán felismerte, anyagi áldozatot hozott érte még olyan időkben is, amikor a betevő falat előteremtése is súlyos gondokat jelentett. Önrendelkezésével élve, olyan papot, tanítót, kántort választott, akiknek szakmai-erkölcsi minősége, nemzethűsége, az iskola iránti ügybuzgalma és szolgálata példa legyen a felnövekvő nemzedékek számára. Amikor az uzoni iskolát és a Tatrangi házaspár tetteit ünnepeljük, tiszteletükre emléktáblát avatunk, ezt a magunk számára tesszük, legjobban értelemben vett lokálpatriotizmussal gondolva arra, hogy sok ilyen helyi ünnepség egybeforr az egész

nyelvtérületünkre kiterjedő patriotizmussá és erőt merítettünk belőle a megmaradásunkért folytatott küzdelmünkben.

Büszkék vagyunk arra, hogy az első középkori plébániái iskoláktól kezdve, egyidejűleg az európai, anyaországi, felvidéki, barcasági és más tájak iskolaalapítási kezdeteivel, Uzonnak is volt saját iskolája. A legújabbban előkerült (Pünkösti János mérnök úr birtokában lévő) egyházi füljegyzés szerint, már 1586-ban volt iskolája Uzonnak, a reformáció Erdélyben való elterjedésének első történelmi szakaszában. A faluközösség nemcsak fenntartotta az iskolát – az egyházi jövedelem harmada illette meg a tanítót, pénzbeli, természetbeni és munkával teljesített juttatások formájában –, hanem a századok folyamán többször újjá is építette. Mikor a Rákóczi-szabadságharc idején „az egész falu földig rontatott, porrá égetett az ellenség által, a lakosság pedig az üldöző ellenség elől a szomszéd Moldvába menekült”, s 1704-től 1710-ig idegen földön bujdosott, akkor tér vissza, s építi fel megint iskoláját. Széplaki Mihály akkori tanító azonban vagy idegen földön halt el, vagy az ellenség áldozata lett. A református lelkészi füljegyzések szerint „az eddig használatban lévő iskolaház nem felelvén meg a szükségletnek, azt 1737-ben újrāépítették.” Újabb, ezt követő füljegyzés szerint 1833-ban megint bővíteni kellett az uzoni iskola épületét. Új iskolát emeltek. Ez már igen tisztes épület volt, tágas tanteremmel, de a népes Uzon számára ez sem elegendő. Az emelkedő népszaporulatban a község gazdasági megerősödése, a nép jövőbe vetett bizalma fejeződött ki. Az 1848/49-es szabadságharcban Uzon népe nagy áldozatokat hozott, a Tömösi-szorosban vívott csatában hősi halált halt Sükösd Sámuel református lelkész és 17 székely társa Uzonból.

Hiába verték le a szabadságharcot, a szellem tovább élt és az építő munkában serkentette a község lakosságát. Szívesen és öntudatosan hoztak áldozatot helyi iskolájukért. Sükösd papot Benedek Ignác követte az uzoni parókián és ennek a lelkipásztornak nagy befolyása volt Tatrangi Sándor helyi gazdálkodóra és nejeire, Benke Juliannára, akik 1857-ben végrendelettek első ízben az iskola javára. Mivel gyermekük nem volt, 1862-ben újabb alapítványt tettek az új iskola céljaira. A források nem hivatkoznak a '48-as szellemre, de feltétlenül ennek hatását kell látnunk az alapítványban: dacolást a bécsi uralom elnemzetlenítő politikájával. A helyi önépítés a székely-magyarország ellenállását fejezte ki. Van a végrendeletnek egy olyan záradéka, amelyben Tatrangi Sándor és neje ama óhaját nyilvánítja, hogy a falu ifjúsága nemre, nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül élvezze a hagyatékból a tanulás lehetőségét. Íme, a népi ellenállás nem volt semmilyen tekintetben kirekesztő jellegű, távol állott tőle minden szűkkeblűség vagy éppenséggel gyűlölet. Ebben a székely faluban a legnemesebb európai eszmények nyilatkoztak meg.

Sokatmondó tény, hogy Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* című hatalmas helytörténeti művében nagy elismeréssel méltatja Tatrangi Sándor és neje tettet. Az uzoni mecénás alakja még Jókai Mór írói fantáziáját is megragadta. Az illyefalvi választókerületben, amelyhez Uzon község is tartozott, 1881-ben Jókai Mór lépett fel képviselőjelöltként, és meg is választották. Uzoni kortesútja során az író Tünkösti Ferenc református lelkész üdvözölte. Az uzoni pap a székelységre és magyar nemzetre szerves nemzettestének nevezve, azon község nevében köszönti az író. „amelynek kebelében született, élt, munkált és halt meg Tatrangi Sándor, az ő nemes lelkületű feleségével, Benke Juliannával, kiknek nemes tetteiket oly szépen és lelkesítőleg írta le, hogy példájuk által mások is a nemzet iránti szeretetre, áldozatkészségre serkentessenek.” Semmi sem igazolja jobban a tudatos nemzeti tettet, a népben és nemzetben való akkori gondolkodást, a demokratikus népi-nemzeti hozzáállást az iskola ügyéhez Uzonban, mint Orbán Balázs, Jókai Mór, illetve Pünkösti Ferenc helybeli lelkész értékelései.

Egy évvel a Tatrangi házaspár halála után (egyazon napon adták vissza lelküket a Teremtőjüknek) a hagyakozók óhaja szerint felépült az új épület, és az iskolát Tatrangi Sándorról nevezték el. Ezen a néven működött egészen 1948-ig, amikor a román hatalom az egész országban államosította a felekezeti iskolákat és törölte addigi elnevezésüket. Helyette, a magyar iskolák hagyományos nevét, mert például Bukarestben tovább működött a „román Apáczai”, vagyis Gheorghe Lazár 1816-ban alapított liceuma, homlokán a román pedagógus nevével. Most, az 1989-es változások után Uzon iskolája is visszakaphatta eredeti nevét. Szerte a Székelyföldön nagy történelmi hősök, püspökök, írók, művészek nevei kerültek a magyar iskolák homlokzatára: Bethlen Gábor fejedelem, Máton Áron püspök, Benedek Elek, Tamási Áron, Mikes Kelemen, Mikó Imre gróf. Uzonban egy gazdember csatlakozik a székely nagyoknak ehhez a galériájához.

Tatrangi Sándor iskolájának építésekor, 1876–1877-ben a község 1300, a református egyház 1000 forinttal járult hozzá a költségekhez, a lakosság pedig – felekezeti különbség nélkül, vagyis reformátusok, római katolikusok, unitáriusok – fizikai munkát végeztek az iskola falain. Nyilván a községtől és az egyháztól származó összegeket is a lakosság adta össze. Ugyanakkor a község földesura, gróf Mikos János telket adományozott az iskolának a falu központjában, a református templom tőszomszédságában. Az iskola hosszú időn át művelődési központ is a községben, itt őrzik a könyvtár köteteit, itt tartja próbáit a református dalkör.

Azért tértem ki részletesebben a több rendbeli iskolaépítésre, hogy kellően kidomborodjék a székelység áldozatvállalása közösségi célokért, az anyanyelvű oktatásért. Az előző nemzedékek ilyen fényes példákat állítottak utódaik elé. Miként világító példaadás a hajdani uzoni tanítók munkássága a közművelődésben, lelkeszek helytállása az elődök hagyatékának hűséges védelmezésében. Érzékletesen szólott az anyanyelvű oktatás helyzetéről, az uzoni felekezeti iskola sorozatos megpróbáltatásairól Beke György *Régi erdélyi iskolák* című Budapesten, 1989-ben megjelent vastkos könyve, amelyben a szerző, községünk szülőtte, jó 15 oldalon vall iskolái élményeiről, iskolánk tanítóinak sorsáról, emberi és magyar helytállásáról. Tanítványi hűség és a szülőföldhöz való eltérhetetlen ragaszkodás csendül ki e könyvből, amely iskolánkat a legrégibb és legrangosabb erdélyi tanintézetek közé sorolva, megmutatja az „etnikai tisztogatás” azon káros következményeit is, amelyeket a mi iskolánk Trianon óta elszenvedett. Ezt csak szellemi menekülteként tehettem meg, mivel iskolánk neves tanítványa előtt a diktatúra idején szülőföldjén bezárultak a közlési lehetőségek. Tőle idézem a következőket: „Kisebbségi idők teljében, egyre szigorodó nemzeti elnyomás világában, 1934-ben írtak be szüleim az uzoni református iskolába. Viszonylag fiatal, jól megalapozott épület volt, a nagyon öreg kalvinista templom lábánál. Átellenben, a községháza egyik szárnyában a román tannyelvű állami iskola, szünetekben elláthattunk egymáshoz. Magyar gyermekek jártak a román iskolába is. A magyar elemi annak köszönhette pusztát, hogy a helyi gyülekezet soha nem mondott le iskolafenntartó kötelességéről, s így a folytonosság miatt a magyar iskolát nem lehetett államosítani, mint Erdély sok más helységében. De a románosító államhatalom itt sem mondott le az asszimiláció legfontosabb eszközéről... Tanulókat pedig a hajdani katonafogás korszerűsített módján szerezett: magyar vasutasok, állami alkalmazásban lévőek csak román iskolába adhatták gyermekeiket, a gazdák számára adókedvezmény járt, ha a román iskolába írták fiaikat, leányaikat; nyugdíjat folyósítottak azoknak a lehetőleg sokgyermekes férfiaknak – akár volt jogalap erre, akár nem –, akik görögkeleti hitre tértek és így ismét csak kötelező módon román iskolába kellett íratniuk csemetéiket. Az osztályismétlőknek szintén át kellett iratkozniuk román iskolába, ha folytatni akarták tanulmányaikat. Márpedig az idegenből érkező román tanítók és román papok – előttük kellett vizsgáznunk a magyar gyermekeknek, mivel az iskolának nem volt nyilvánossági joga – azt buktattak meg, akit éppen akartak. „A lélekvásár már jó ideje folyhatott – idézem tovább Beke Györgyöt –, mert elemista koromban a negyedekben – erre jól emlékezem – csak ketten maradtunk fiúk a magyar iskolában, Széplaki Károly barátom és jómagam, leányok még akadtak néhányan, a szomszédos várban azonban legalább negyven negyedikes ült a padokban. A hangulat elő volt készítve a magyar elemi teljes elsorvasztására.”

Visszaemlékszem én is gyermekkoromra, amikor gondterhelten jártak édesapámhoz Pünköshti István tiszteletes úr és Lóte József tanító bácsi, megbeszélni az iskola fenntartásának gondjait. Üssük fel megint a *Régi erdélyi iskolákat*: „A Groza-kormány mindjárt 1945 márciusi megalakulása után ünnepélyes ígéretet tett mind a magyar tannyelvű állami, mind a magyar felekezeti iskolák tanszemélyzetének a románokkal egyazon mérvű javadalmozására, csak-hogy az állami költségvetésekből évről évre kifelejtődtek a magyar oktatásra szánt összegek.” Még kevesebb kenyér került az uzoni magyar tanítók asztalára, elviselhetőbb módon lévő gazdák egymás után hívták meg őket ebédre, sorkosztra. „Éz nyilván csak az éhhalál elől volt menedék.”

Köszönjük Beke Györgynek, hogy iskolánk, tanítóink sorsát visszaemlékezéseivel, publicisztikájával és szépirodalmi alkotásaival beemelte a nemzeti köztudatba; egész működésével méltán szolgált rá arra – iskolánk vendliákjaként –, hogy Uzon díszpolgárává válasszuk. Szellemi nagykövetünknek tartjuk a világban. Ugyancsak elismeréssel méltatjuk Sombori Sándor író állandó szellemi jelenlétét községünkben. A Székely Mikó Kollégium neves tanáraként a Tatrangi iskola sok végzettjét segítette szellemi pályákra, értelmiségi hivatásuk sikeres betöl-

tésére. A Jókai-novellából átdolgozott *Uzoni lányok* című színjátékában olyan replikákat alkotott, amelyekből kitűnik, hogy a tatárok által lerombolt faluba való visszatérésük után, az uzoniak első teendői közé tartozott a templom és az iskola helyreállítása. Itt az ideje és helye annak is, hogy megköszönjük iskolánk egykori tanítványának, Czegő Zoltán költőnek a 325. évfordulóra írt *Itt jártak...* című versét és más, hozzánk kapcsolódó alkotásait.

Iskolánk vendíakjaként, majd hosszú időn át magyar szakos tanáraként, magam is foglalkoztam a Tatrangi iskola történetével; tanulmányt közöltem erről a *Művelődés* 1973 októberi számában. Megírtam egyebek között azt is, hogy milyen harcot folytatott a szülői bizottság és az építető bizottság az 1960-as évek elején azért, hogy Uzonnak nagyközséghez méltó új iskolát emeljenek, s ne csak egy négy tantermes épületet. Akkor Brassó tartományhoz tartoztunk, és a tartomány vezető elvtársai azzal zártak le a vitát, hogy vagy megelégedünk ezzel, vagy nem kapunk semmit. Így aztán továbbra is öt különböző épületben folyik a tanítás Uzonban.

Tanulmányomban javasoltam a Tatrangi Sándor név visszaadását is. Ennek jutalmaként Kolozsvár megye akkori gauleitere a megyei iskolaigazgatók értekezletén kipécéztet, és állva kellett végighallgatnom feddő és intó megjegyzéseit. Ez 1973-ban történt. De az idő malmal örültek, és 1989 után, mikor megalakult nálunk is a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, a lakosság hő óhaját fejezve ki, a Tatrangi név azonnali visszaállítását követelte. Történt ez 1990 januárjában, de a román „nemzetállam” ismét központi jóváhagyáshoz kötötte az iskolák nevének véglegesítését, így csak ma, három évvel később helyezhetjük el az iskola falán Tatrangi Sándor és neje tiszteletére az emléktáblát.

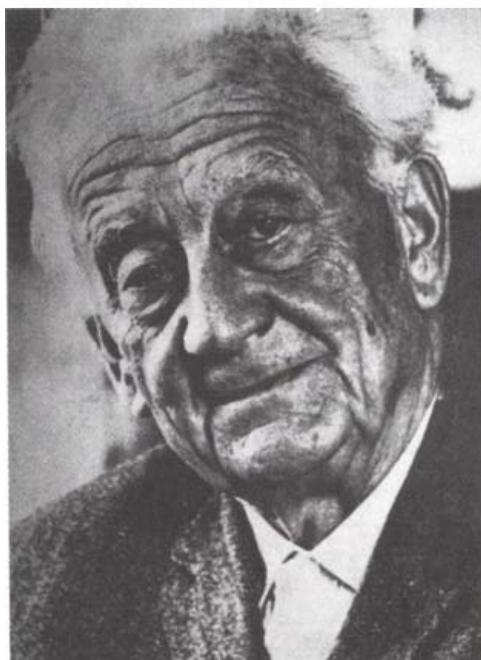
Tisztelet az uzoni református egyháznak, a presbitériumnak, személyesen Szabó József nyugalmazott nagytiszteletű lelképásztornak, hogy a Tatrangi-hagyatékot, a házaspár arcképeit a diktatúra éveiben hűséggel megőrizte, iskolai dokumentumainkat a nehéz időkben rejtgette az elkobzástól. Végül köszönjük Uzon lakosságának, a mindenkori uzoniaknak, hogy ezt az iskolát fenntartották, ragaszkodtak a magyar nyelvű oktatás háromszéki végvárához. Példájuk, 345 esztendő hagyományai arra köteleznek minket és az utánunk következőket, hogy bármilyen körülmények között őrizük, védjük és gyarapítsuk iskolánkat, a magyar anyanyelvű oktatást itt, a Székelyföld délkeleti peremén.

Széplaki Károly

Áron az őslakos (Szilágyi Imre grafikája)

Száz éve született Szent-Györgyi Albert¹

Az emberiség egyik legnagyobb, nemzetközileg is legismertebb magyar² tudósa 1893. szeptember 16-án született Budapesten. November 5-én keresztelték meg a Kálvin téri református templomban. Édesapja, Szent-Györgyi Miklós családja³ erdélyi földbirtokos nemesi (a nagyrápolti előnevet viselték) família volt, noha ő már a fővárosban született. Édesanyja, Lenhossék Jozefa hírneves tudós dinasztiaiból⁴ származott.

A kis Albertnek és Pál⁵ testvérbátyjának gondtalan gyermekora volt. A szülők idegen nyelvekre és zenére is tanították őket. A nyarakat a Nógrád megyei Kiskérpusztán (Buják mellett) töltötték, ahol édesapjuk jószágkormányzói állást vállalt.

¹ 1937-ig többnyire Szentgyörgyinek írta nevét. Ebben az alakban szerepel a budapesti Kálvin téri református parókia keresztelési anyakönyvében (1893. november 5-ei bejegyzés) és orvosi végbizonysítványában (1917) is. Belügyminiszteri engedéllyel 1937-től mindig – még amerikai évtizedei idején is – Szent-Györgyi alakban használta. Lásd Szabó Tibor–Zallár Andor: Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény. Szeged, 1989. 112. o.

² Noha tudósunk hazájából való kényszerű távozása után is számos jelét adta rendíthetetlen magyarságának, mégis a kiadványok elsőprő többsége „csak” magyar származású amerikai tudósként említi őt. Így szerepel pl. olyan alaplumban is, mint a Nobel-díjasok kislexikona (Gondolat, 1974. 569. ol. – szerk. Vészits Ferencné).

³ Dédapja, Szent-Györgyi Imre mint királyi személynök írta alá 1848-ban azt a törvényt, mely kimondta Magyarországot és Erdély egyesítését.

⁴ A dinasztia alapítója, Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840) orvos, egyetemi tanár Pozsonyban született. Fia, Lenhossék József (1818–1888) szintén orvos, anatómus professzor, a hazai antropológia egyik úttörője, az MTA rendes tagja. Az ő fia, Lenhossék Mihály (1863–1937) – Szent-Györgyi Albert anyai nagybátyja – az idegsejtekkel kapcsolatos kutatásaival nemzetközileg is kiemelkedő eredményeket ért el. A fővárosi orvosi kar anatómiatanáraként nemzedékeket nevelt és oktatott, szintén tagja volt az MTA-nak. Lásd Czeizel Endre: A Lenhossék–Szent-Györgyi család. In: Az orvos-genetikus szemével. Minerva, 1980. 155–170. o.

⁵ A berlini egyetem jogi karán ügyvéd, a zeneakadémián hegedűművészi oklevelet szerzett Szent-Györgyi Pál. Az I. világháború kitörésekor hazajött és jelentkezett katonának. Főhadnagyként szerelt le. Esztergomban főispáni titkár. A Károlyi-kormány idején az Esztergomi Népszava szerkesztője. 1919-ben vizsgálati fogságba vetik. Kiszabadulása után emigrált. Hollandiában, majd Németországban hangversenyezett. Sokáig a stuttgarti filharmonikus zenekar dirigenseként működött. 1972-ben halt meg.

Középiskolai tanulmányait a fővárosi Lónyay utcai református főgimnáziumban végezte. Későn érő diáktípus volt, a gimnázium első éveiben szinte semmiféle jelét nem mutatta a tehetségnek. Ötödikben félévkor három (!) tantárgyból – köztük kémiaiából – is megbuktatták, s csupán korrepetitorok segítségével léphetett a felső osztályba. Diákkéntének e válságos korszakát is föloldozta abban a tévéinterjúban, amelyet 80 éves korában, 1973 októberében adott, amikor negyedszázad után ismét szülőházájába látogatót: „Nagybátyám (Lenhossék Mihály egyetemi tanár – K. Gy.), aki nagyon koraérett volt gyermekkorában, azt hitte, hogy a kiváló emberek mind koraérették. Én pedig nagyon későn kezdtem fejlődni, úgyhogy a családban énrám úgy néztek, mint egy hülyére. Amikor tizenöt éves koromban azt mondtam a nagybátyámnak, hogy tudományos pályára akarok menni, akkor ő kézzel-lábbal tiltakozott ez ellen és azt mondta, hogy legfőképpen kozmetikus lehetne belőlem...”⁶

Szent-Györgyi Albert a gimnázium utolsó két esztendejében teljesen megváltozott. Rengegeteg olvasott, s immár végérvényesen elhatározta, hogy a tudományos pályára fog lépni. Érettségi vizsgája jól sikerült, így 1911 őszén a fővárosi tudományegyetem orvosi karán folytatta tanulmányait. Nagybátyja, Lenhossék professzor intézetében medikusként már elmélyült tudományos kutatómunkát is végzett. Itt írta első tudományos értekezését, amely a véghél hámrétegének szövettanáról szól. Ugyancsak egyetemistaként több jelentős cikket közölt korlegrangosabb tudományos ismeretterjesztő folyóiratában, a Természettudományi Közlönyben is.⁷ Harmadéves korában már úgy emlegették Szent-Györgyit szakmai körökben, mint ígéretes szövettankutatót.

A háború után Pozsonyban, Prágában, Hamburgban, Leidenben, Groningenben dolgozott. Groningeni munkássága professzora váratlan halála miatt szakadt meg. Ekkor Hollandiából Londonba ment, ahol – rövid ideig – mint a Medical Research Council vendégkutatója dolgozott. F. G. Hopkins segítségével került a híres ősi angol egyetemre, Cambridge-be (1926–1930). E nagy múltú intézetben és az amerikai Rochesterben lévő Mayo Klinikán a mellékvese-kivonatokkal kísérletezett. Olyan vegyületet sikerült izolálnia (mintegy 15–20 grammnyi mennyiségben), amely erős redukáló hatást fejtett ki. (A redukció az a kémiai folyamat, melynek során oxigént vonunk el, vagy pedig hidrogént építünk be egy vegyületbe.) Az előállított „anyag” fehér színű por volt, vízben és szeszbén jól oldódott. Szent-Györgyi kezdetben hexuronsavnak nevezte el, s még ő is alig sejtette, hogy ez nem más, mint a C-vitamin.

Tudósunk a birminghami egyetem világhírű kémikusát, Sir Norman Haworth-szot kéri föl a felfedezett új anyag vegyi szerkezetének meghatározására. Csakhogy a kikristályosított mennyiség nem volt elegendő ehhez a fontos lépéshez. A kísérleteket szüneteltetni kellett.

Itthon időközben megüresedett a szegedi tudományegyetem orvosi vegytani intézetének professzori széke, amelynek betöltésére a kijelölt egyetemi bizottság levélben kérte föl Szent-Györgyi Albertet. A Budapesti Közöny 1928. szeptember 16-ai számában jelent meg egyetemi tanári kinevezése.⁸ A hivatali esküt 1928. szeptember 29-én tette le a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának III. rendkívüli ülésén.¹⁰ A professzor külföldön folytatott kutatásainak befejezésére két esztendő szabadságot kért.

A mindössze 37 esztendőes új egyetemi tanár 1930. szeptember 26-án foglalta el szegedi katedráját. A Kálvária tér 5/B. szám alatti épület alagsori termeiben berendezett orvosi vegytani intézetben jóval szerényebb tárgyi feltételek várták, mint a nyugati laboratóriumokban. (Őt esztendőig dolgozott itt, minthogy a Dóm téri korszerű intézet csak 1935-ben készült el.)

Szent-Györgyi Albert karizmatikus egyénisége, zseniális szelleme rendkívüli nyereségévé vált a szegedi egyetemnek és az egész magyar tudománynak, kultúrának. A korán öszülő,

⁶ Az interjú teljes szövege Kardos István: Tudósportrék (Kossuth Könyvkiadó, 1984) című kötetében jelent meg.

⁷ A lélegzőfelszín nagysága az ember és az emlős állatok tüdejében (Természettudományi Közöny, 1912. április 1. 338–339. o.); Az emberbőr ipari feldolgozása (1912. május 1. 403. o.); A rovarok hallása (1913. április 1. 333–334. o.); Az állatok fényérzékenysége (1914. március 15. 263–267. o.); A kalciumklorid védő hatása a szervezetben (1914. május 15. 355–356. o.); Szokatlan termékenység (1914. május 15. 431–432. o.)

⁸ Közli Szabó-Zallár az 1. jegyzetben idézett művének 14. oldalán.

¹⁰ Szabó-Zallár im. ugyanott.

mosolygós arcú, rokonszenves tudósnek döntő része volt abban, hogy a két háború között fölfigyeltek külföldön is hazánk természettudományos eredményeire. (Munkaszeretete, segítőkészsége, szerénysége, tiszta és igaz hazafisága nemzedékek szellemi példaképvé avatta őt. Hallgatóira, munkatársaira, barátaira és tisztelőire gyakorolt hatása a nemes értelemben vett szellemi erjesztő kovásszá érlelődött, amely máig hatóan sugárzott szét kulturális életünkben.)

A professzor és asszisztensei bent laktak az intézet épületében, így folyamatos kutatómunkát végeztek. Ehhez teljesen új munkastílust honosított meg. A délelőtti fáradalmakat ebéd utáni közös kosármeccsel vezették le. Az udvaron levő pálya ilyenkor benépesült a munkatársakkal, s a professzor is rendszeresen „beszállt” a meccsre. „Együtt él velünk nemcsak a laboratóriumokban, hanem az életben is. Minden délután 5 órakor félbeszakad a munka, a teasarokban gyűlünk össze és teázás közben beszélgetünk, mindenről, ami a nagyvilágban történik, a politika, az irodalom, a művészet eredményeiről” – emlékezik egy munkatársa.¹¹ Szinte oldalakon át lehetne sorolni, hogy a roppant kemény laboratóriumi munkán kívül mire terjedt még ki Szent-Györgyi figyelmé: a sportolás mellett zeneesteket szervezett, farsangi és szilveszteri vidám mulatságokat rendezett, nem is beszélve a rendszeres színházba járásról. (Ő maga is élen járt a sportban: teniszezett, sízett, úszott, lovagolt, kerékpározott, vitorlázott, evezett, sőt még sportrepülői vizsgát is tett.)

Szent-Györgyi Albert Szegedre kerülése után folytatta intenzív kísérleteit az aszkorbinsav (C-vitamin) előállítására. (1931 őszén tudósunk már bizonyos volt abban, hogy a kezdetben hexuronsavnak elkeresztelt aszkorbinsav azonos a C-vitaminnal. E végkövetkeztetés kimondásában szerepe volt az éppen Szegeden tartózkodó Svirbely amerikai vitaminspecialistának is. Már „csak” nagy mennyiségben kellett izolálni a vegyületet.) Ma már tudjuk, hogy a zöldpaprika csodálatos tárháza a C-vitaminnak. Csakhogy addig ezt senki sem sejtette. Szent-Györgyinek támadt az az ötlete, hogy vizsgálják meg a paprikát ily szempontból. A saját tervei szerint szerkesztett leparlókészülékben pár hónap alatt 3 és fél kilogramm kristályos C-vitamint állítottak elő!

Szegedről kristályos C-vitamint tartalmazó csomagocskák indultak útján a világ minden tája felé, ahol a vitaminokkal foglalkoztak. Ugyanis Szent-Györgyi önzellenül osztotta szét tudóstársai között, hogy fényt deríthessenek vegytani összetételére, szerkezetére. E világraszóló fölfedezés ismertté tette Szent-Györgyi Albert nevét szakmai berkekben. (Számos előadásra hívták meg, s évek múlva a legrangosabb nemzetközi elismerést, a Nobel-díjat is részben ezért kapta meg.)

Az akkor éppen elmélyült válságban levő szegedi paprikaipart rendkívüli módon föllendítette a C-vitamin fölfedezése. Néhány esztendő alatt ötszörösére (200 vagonra) növekedett az exportja. A helyi konzervgyár Vitapric néven forgalomba hozott paprikasűrítménye elősegítette egy másik fölfedezés megszületését is. Ugyanis a gyermekklinikán és a belgyógyászati klinikán orvosi és gyógyszeres vizsgálatok kezdődtek az aszkorbinsavval az úgynevezett vérzéses betegségekkel kapcsolatban. Évtizedek múlva tudósunk így írta le tapasztalatait:

„Amikor még csak nyers, de igen tömény aszkorbinsav-oldataim voltak, a kivonatokat kipróbáltuk Henoch purpurás betegeken... Hatottak. Amikor lett kristályos aszkorbinsavam, ismét kipróbáltuk, és még erősebb hatást vártunk. Semmit sem csinált. A nyers kivonat kétségkívül valamilyen egyéb anyagot is tartalmazott, az volt felelős a hatásért. Azt gondoltam, flavonok vécelték meg. Elgondolásom helyesnek bizonyult. Paprikából izoláltam a flavonokat, és azok gyógyították a purpureát. Ezt az anyagsoportot P-vitaminnak neveztem el!”¹²

A C- és P-vitamin izolálásán kívül Szent-Györgyi és kutatócsoportja (O. H. Warburg módszerét követve) az izomszövetek oxigénfölvételét vizsgálta. Arra a kérdésre szeretnék volna megtalálni a választ, hogy miként alakul át a tejsav a szervezetben szén-dioxidá. A kísérletso-rozat révén bizonyítást nyert, hogy szerves dikarbonsavak (fumársav, borostyánkősav, almasav stb.) fölerősítik a szövetlégzést, miközben katalikus módon viselkednek. Ez az alapvető

¹¹ Közl. Szabó T.-Zallár A.: Egy alkotó élet fénykora című cikksorozatában. Délmagyarország, 1986. május 22.

¹² Szent-Györgyi Albert: Elveszette a huszadik században. In: Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, 1983. 40. o.

megállapítás vált később kiindulópontjává a német H. A. Krebs¹³ úgynevezett citrátkörének, melyet ma Szent-Györgyi–Krebs-féle körfolyamatnak nevezünk. (Az előbb említett szerves dikarbonsavak e folyamatban keletkeznek és egymásba alakulnak át. A jelenséget leegyszerűsítve citromsavciklusnak nevezzük.)

Szent-Györgyi e felfedezései szakmai-tudományos körökben világvízyonlatban is a legnagyobb tudósok közé emelték. Több külföldi és hazai tudományos intézmény választotta tagjává¹⁴; számos nemzetközi tudományos konferencia hívta meg előadónak. Az 1935–36-os tanévben a híres amerikai Harvard egyetem vendégtanáraként öregbítette hazánk és a magyar tudomány hírnevét.

Itthon 1937 februárjában a rangos Corvin-koszorúval tüntették ki. Október 28-án a stockholmi Karolinska Intézet Nobel-bizottsága a következő táviratot küldte Szent-Györgyi Albertnek:

„A Karolinska Intézet tanári kara ma úgy határozott, hogy az idei élettani és orvosi Nobel-díjat önnek ítéli oda azokért a felfedezésekért, melyeket a biológiai égésfolyamatok körül tett, különös tekintettel a C-vitaminra és a fumarsav-katalízisre. Gunnar Holmgren, a Karolinska Intézet rektora.”¹⁵

Az örömi hír futótűzként terjedt el egész Magyarországon. Másnap reggel összehívták az egyetemi tanács rendkívüli ülését, melynek egyetlen napirendi pontja volt: Szent-Györgyi Nobel-díjjal történt kiténtetésével kapcsolatos intézkedések. Az elnöklő rektor (Gelei József) bejelentette, hogy e napra előadási szünnapot rendelt el. Az egyetem zászlódszibe öltözött. Az ülésen hosszasan méltatták a tudós kivételes érdemeit, kiemelvén, hogy „ékessége az egész magyar nemzetnek ez a kiténtetés”.

Az egyetemi hallgatók hatalmas tömege várta a professzort Dóm téri intézete előtt. Amikor megérkezett, percekig zúgott az éljenzés. Az erkélyről meghatottan mondott köszönetet:

„Most nem tudok mást mondani, fiúk, hogy végtelen jólesik látni azt a szeretetet, melyet ti hoztatok nekem. Nekünk, tanároknak, akik lassan öregedni kezdünk, úgy érezzük, ez a jutalom, majdnem azt mondhatni nagyobb, mint a Nobel-díj.”¹⁶

A Nobel-díjjal koszorúzott világhírű tudós köszönő szavait újabb éljenzés és tapsvihár fogadta, majd – szinte varázstüésre – a teret betöltő diáksereg vigyázzba állt és elénekelte a Himnuszt. Feledhetetlen és megismételhetetlen volt e spontán ünneplés! Az elkövetkezendő napokban özönlöttek tudósunkhoz a levelek, disztáviratok, melyekben meleg szívvel, nemzeti büszkeséggel gratuláltak barátai, ismerősei és tisztelői százai. Az újságok, folyóiratok munkatársai szinte megrohmozták az intézetet. Szeged város diszpolgárává választotta imár világhírnévre emelkedett tudós fiát.

A svéd fővárosban 1937. december 10-én, a svéd akadémia zenetermében az uralkodó adta át a Nobel díjat. Ezt a legnagyobb nemzetközi tudományos elismerést eleddig kilenc magyar (vagy magyar származású) tudós¹⁷ kapta meg. Mindmáig Szent-Györgyi Albert az egyetlen, aki magyar állampolgárként, magyarországi kutatásai eredményeként érdemelte ki e csodás kiténtetést!

Tudósunk ünneplése még hosszú-hosszú hónapokig folytatódott. 1938. április 7-én az egyetem disz doktorává fogadta. Am ahogyan ideje engedte, tovább dolgozott a laboratórium-ban és az egyetemi katedrán. Külföldi meghívásainak is igyekezett eleget tenni. 1938-ban és 1939-ben amerikai előadókörúton vett részt, a liege-i egyetemen vendégtanárként adott elő.

¹³ Hans Adolf Krebs 1953-ban Nobel-díjat kapott a „citromsavciklus” felfedezéséért.

¹⁴ A hallei Karl Ludvig Akadémia, a párizsi Societé de Biologie, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja.

¹⁵ A német nyelvű táviratot és magyar fordítását közli a Természettudományi Közöny 1937. decemberi sz. 40. o.

¹⁶ Közli Szabó–Zallár id. cikksorozata. Délmagyarország, 1986. június 4.

¹⁷ Lénárd Fülöp (1862–1947) 1905-ben fizikai, Bárány Róbert (1876–1936) 1914-ben orvosi, Zsigmondy Richárd (1865–1929) 1926-ban kémiai, Szent-Györgyi Albert (1893–1986) 1937-ben orvosi, Hevesy György (1885–1966) 1943-ban kémiai, Békésy György (1899–1972) 1961-ben orvosi, Wigner Jenő (1902–) 1963-ban fizikai, Gábor Dénes (1900–1979) 1971-ben fizikai és az apai részről magyar Jolán Polányi (1929–) 1986-ban kémiai Nobel-díjat kapott

A világhírű párizsi Sorbonne egyetem díszdoktorává avatta. Hosszasan lehetne sorolni kitüntetéseit. 1940–1941-ben kinevezték a szegedi tudományegyetem rektorává. F. ténykedése is szinte külön regény, oly szerzeágazó szervezési és kulturális munkát végzett hivatali ideje alatt. Politikai tevékenységét mindig a haladás szolgálatába állította. A háborúba sodródott magyar haza sorsának jobbításáért még az életét is kockáztatta. (Hitler a kiadatását követelte, amikor kiderült, hogy Isztambulban tárgyalt az angolokkal a háborúból való kiugrás lehetőségeiről; a német megszállás után a Gestapo körözést adott ki ellene.)

Szent-Györgyi sokirányú érdeklődése és elfoglaltsága mellett 1940 körül kezdett el mélyrehatóan foglalkozni az izomműködés biokémiai folyamataival. E területen is világra szóló felfedezést tett, amikor fölismerte és tisztázta az aktomiozin (az aktin és miozin a mechanikai-kémiai átalakulás két kulcsfehérjeje) szerepét az izomműködésben. „Az aktomiozin az izoméltan megértése szempontjából legalább olyan fontos volt, mint annak kimutatása, hogy az aszkorbinsav a mellékvesében azonos a C-vitaminnal. Ha a politikai helyzet nem kényszerítette volna őt is, mint oly sok más magyart arra, hogy itthagynja az országot, úgy talán az aktomiozin és a hozzákapcsolt új fehérje, az aktin felismerése révén, újabb Nobel-díjban részesült volna” – állapítja meg Banga Ilona, a professzor munkatársa.¹⁸

A háború utolsó esztendejében, saját bevallása szerint többször csak a vakszerencsén múlt, hogy életben maradt. A legveszedelmesebb utolsó hónapokban előbb a svéd nagykövetségen kapott menedéket, majd 1945 januárjában egy szovjet fegyveres egység mentette ki az ostromlott fővárosból és Malinovszkij marsall enyingi (Fejér megye) főhadiszállásán lelt otlatomra.

A háború befejezése után a budapesti egyetem professzorává nevezték ki. A Magyar Természettudományi Akadémia elnökévé választották. Az 52 esztendő világhírű tudós nagy elszántsággal vetette bele magát a munkába. Ám hamarosan rádöbbsent arra, hogy a remélt és vágyott új, demokratikus Magyarország napjai meg vannak számolva: a szovjet nagyhatalmi érdekeket kiszolgáló kommunista rémuralom a küszöbön áll. Bizonyosan előre látta (bár erről később igen ritkán beszélt), hogy a háború előtti nyugati kapcsolata miatt az elsők között koholnának ellene koncepciók kémpert.

1948-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A Bostonhoz közel fekvő Woods Hole-i Tengerészeti Biológiai Laboratórium izomkutató intézetének igazgatójaként még csaknem négy évtizeden át folytathatta kutatómunkáját. Kezdetben itt is az izomösszehúzóds biokémiai összefüggéseit vizsgálta. Később az életjelenségek úgynevezett szubmolekuláris kérdéseit foglalkoztatták. Úttörő munkássága révén két új tudományág született: a szubmolekuláris biológia és a bioenergetika. Ez utóbbiról korszakalkotó kötete jelent meg 1957-ben.¹⁹ Az 1960-as években a csecsemőmirigy (thymus) sejtosztódásának szabályozási lehetőségeit vizsgálta, melynek során eljutott korunk rettegett betegsége, a rák kutatásához. (Feleségét és lányát is e szörnyű kór ragadta el.)

1974 januárjától a Nemzeti Rákkutatási Alapítvány anyagi támogatásával, Szent-Györgyi irányításával folytatódhattak a kísérletek, a világ számos tudósának bekapcsolódásával. E humánus nemzetközi együttműködést méltán és találóan nevezték „Laboratórium falak nélkül” kezdeményezésnek, mert mindegyik kutató a saját intézetében végezte vizsgálódásait.

Pályájának külön fejezete az emberi jogokért, a békéért és biztonságért, a demokratikus haladásért folytatott küzdelme. Psalmus Humanus című gyönyörű versciklusában (!)²⁰ „a szépség, igazság, becsület, jóakarát, béke és szeretet” iránti szomjúhozását vetette papírra. E verseit 1965. február 2-án a Magyar Rádió is sugározta. 1970-ben megjelent angol nyelvű könyvében²¹ élesen elítélte a háborúkat.

Csupán negyedszázad eltelté után, 1973 októberében jött először haza. Október 11-én részt vett a szegedi biológiai kutatóközpont avatási ünnepségén. Másnap emlékezetesen szép ke-

¹⁸ Banga Ilona: Szent-Györgyi Albert emléke. Orvosi Hetilap, 1987. 2. sz. 98. o.

¹⁹ Bioenergetics. New York, Akad. Press.

²⁰ Csillag Veronika fordításában, Szállási Árpád bevezetőjével közli a Vigilia 1977. 12. sz. 800–801. o.

²¹ The Crazy Ape. Philosophical Library, New York. (Magyar fordításban Az örült majom címmel jelent meg 1989-ben)

reték között avatták a szegedi orvostudományi egyetem díszdoktorává. A 80 éves Nobel-díjas tudós meghatóan mondott köszönetet:

„Megilletődve és némi zavarral küzdve veszem át ezt a diplomát, mint a megbecsülés és a szeretet jelét. Nem tudom, mivel is szolgáltam rá erre a nagy megtiszteltetésre, hiszen én mint polgár sohasem tettem többet, mint hogy teljesítettem kötelességemet, mint kutató pedig ki-elégítettem saját kíváncsiságomat... Megragadom ezt az alkalmat is annak kijelentésére, hogy én magyar ember vagyok és e hazához tartozónak érzem magam...”²²

A hazalátogatásakor készült (már említett) portréfilmet 1974. január 9–10-én sugározta a Magyar Televízió. A nézők százezrei (ha nem milliói!) zárták szívükbe a varázslatos egyéniségű tudóst, aki a legbonyolultabb tudományos kérdésekről is oly természetes egyszerűséggel (és kristálytisza magyarsággal!) szólt, hogy bárki megérthette azok lényegét. Másodszor 1978 januárjában járt itthon, amikor tagja volt a Magyar Koronát hazahozó amerikai küldöttségnek.

1970-től több kötete jelent meg²³ magyarországi kiadóknál; egy könyvét pedig a bukaresti Kriterion²⁴ adta ki. Kilencvenedik születésnapján a Magyar Népköztársaság Rubinokkal Ékesített Zászlórendjével tüntették ki. Szinte utolsó napjáig folytatta munkáját. 1986. október 22-én hunyt el Woods Hole-ban.

„... az életemet a tudománynak szenteltem, és az volt az egyedüli igaz vágyam, hogy magam is előbbre vigyem és a kívánalmam szerint éljek.”²⁵ E tudományos hitvallást oly tökéletesen teljesítette, hogy alig akad párja a tudománytörténetben. 1987. december 10-én a szegedi orvostudományi egyetem Szent-Györgyi Albert nevét vette fel, s a Dóm téri Panteonban vörösmárványból faragott mellszobrot (Kalmár Márton szobrászművész alkotása) emeltek tiszteletére. Bujákon 1990-ben általános iskolát (ugyanott mellszobrot is kapott), Győrben 1993-ban középiskolát neveztek el róla. Szellemi öröksége, erkölcsi példája nemzedékről nemzedékre fog hatni mindaddig, amíg lesz magyar tudomány és kultúra.

Kálmán Gyula

Nyolcvan esztendeje született a falukutató Venczel József*

„A kelet-közép-európai parasztság fejlődése elkanyarodott, a polgári átalakulás megkésített és a hosszú évszázadok szorításában a falvak népe olyan formákba préselődött, amelyeknek a kergét nehezen szakíthatta fel a gyenge, alig évszázadnyi élettartamú tőkésrendszer. Az életforma bomlását azonban megindította és végül a paraszti létezési mód csődjét is megszülte ez a társadalom. Erről a válsága mélyén vergődő parasztságról közli első statisztikai-szocio-

* A megjelenés alatt álló A falumunka útján című Venczel-kötet kissé rövidített bevezető tanulmánya. (Szerk.)

²² Közli Szabó-Zallár id. cikksorozata. Délmagyarország, 1986. június 26.

²³ Egy biológus gondolatai. Gondolat Kiadó, 1970; Az élet jellege. Magvető Könyvkiadó, 1973; Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó, 1983; Az anyag élő állapota. Magvető Könyvkiadó, 1983; Az örült majom. Magvető Könyvkiadó, 1989.

²⁴ Az élő állapot. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

²⁵ Szent-Györgyi Albert: Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, 1983. 47. o.

gráfiai látleleteit a fiatal Venczel József. Ezt a munkát folytatja, *a monografikus kutatás legmódszerűsebb erdélyi magyar hagyományát megteremtve*. Azt, amely egyben a román és magyar önismereti kutatási kapcsolatoknak is oly szép és oly jelentős hagyománya. Venczel József megmarad az említett folyamat krónikásának akkor is, amikor az napjainkban a végső kibontakozáshoz jut el; amikor a kezdetben romantikus módon szeretve csodált, majd a tudomány eszközeivel és a népszolgálat alázatával vizsgált parasztság régi életformájának a felszámolását és az új sorsot alakító erőknek a sodrását állapíthatja meg. Munkásságát értékelni még ránk váró feladat” – mutat rá *Imreh István*, a jeles kolozsvári történész.¹

Venczel munkássága nem gyökértelenül s nem légtüres térben zajlott: egyrészt szerves folytatója a szülőföld népismereti irodalmának, másrészt kora európai, sőt, tengeren túli faluvizsgálatait megismerve, azok tárgyhoz időmításával sikerült egy hic et nunc érvényű, sajátos erdélyi szakszociológiát teremtenie. Az erdélyi társadalomvizsgálati előzmények közül hadd említsük meg először *Köváry László* (1820–1907) történet- és statisztikai író műveit², amelyek mind tartalmukkal, mind matematikai látásmódjukkal befolyásolták a fiatal kutató szemléletét. Földije, *Orbán Balázs* (1830–1890) monumentális teljesítménye³ komplexitásigényét fejlesztette, hisz a helytörténet, a helyrajz, a közigazdaságtan, a művészettörténet, a népnyelv, a természetről, egyszóval a tágabban vett népismeret terén szolgálhatott például. Nemzedéke falukutatóvá érésében a kortárs népi írók mellett „mindenekelőtt az *Ady Endre*, *Szabó Dezső* és *Möricz Zsigmond* nevével fémjelzett írói gondolatvilágot kell említenünk. Ez arra sarkallta a fiatalokat, hogy szembenézzenek és közösséget vállaljanak a nép égető problémáival”⁴.

Venczel József már középiskolás korában büvkörébe kerül úgy a népművészetnek, mint a faluval foglalkozó szépirodalmi és szociográfiai próbálkozásoknak. Nem több tizenhét évesnél, amikor első helyezést és el az Erdélyi Helikon ifjúsági irodalomtörténeti pályázatán. Dolgozatának tárgya⁵, „nagyértékben befolyásolhatta, sőt, meg is szabhatta Venczel tudományos érdeklődésének, közéleti tevékenységének, társadalmi szemléletének további irányát és annak következményeképpen alkotó munkásságának tartalmát is. S jöhet a lehetőségek között a jogi tanulmányok folytatására kényszerült, mind hovatovább a közéleti forgolódás terére sodródó gondolkodó fő a kisebbségi élet gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseivel foglalkozva – mindinkább annak belátására kényszerült, hogy életünkben elsőrendű fontosságú a társadalomnak, a szociális szerkezetnek a pontos megismerése és a megismerés nyomán kialakuló valós képnek a megrajzolása”⁶.

Az érettségi s egyetemi tanulmányainak kezdete között eltöltött könyvtárosi, majd folyóirat-technikai szerkesztői ténykedése lehetővé teszi, hogy tevékenyen bekapcsolódjon a kolozsvári ifjúság falutanulmányozó munkájába. Előbb a regöcskerékzet keretében kibontakozó néprajzi-szociális tényfeltárás résztvevője és népszerűsítője, rövidesen pedig az Erdélyi Fiatalok soraiban találjuk. Az e nemzedéki orgánus körül kialakult mozgalom az 1930-as évtized első felében jelentős szerepet töltött be Erdély magyarságának önmegismerési törekvései között. A lap 1931 januárjában kolozsvári meghívottjaként említi, a következő, 2. szám pedig arról tudósít, hogy Venczel megnyeri a folyóirat falupályázatát a népművészet tárgykörében Csík, a legkeletibb Nyugat és a legnyugatibb Kelet című írásával. Ezzel egyidejűleg belép a mozgalom irodalmi, továbbá Faluszemináriumába – ez utóbbi már az alakuló gyűlésen titkárrá választja. A közösség célja „a falukérdés tudományos tanulmányozása. Arra törekszik, hogy tudományos anyagot, eszközöket és szempontokat adjon az erdélyi magyar intelligencia javára”⁷ – mondják a falvak gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldására. A

¹*Imreh István*: A hálványosváraljai falukutató módszerének vázlata. Korunk évkönyv 1979. Kolozsvár, 1978. 22. old.

²Ezek közül a legfontosabbak: Erdélyország statisztikája (Kolozsvár, 1847 és 1874.); Erdély története 1–6. kötet (Kolozsvár, 1859–67.); Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez (Kolozsvár 1861.); Erdély építészeti emlékei (Kolozsvár 1866).

³A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetről és népismereti szempontból 1–6. kötet (Pest, 1868. Bp. 1873), továbbá Torulá város és környéke (Bp., 1889).

⁴*Gáll Ernő*: Dimitrie Gusti hagyatéka és az együttműködés erkölése. A sajátosság méltósága. Bp. 1983. 385. old.

⁵A magyar falu XIX. századi irodalmunkban. Erdélyi Helikon 1930. 9. 766–769. old.

⁶*Szabó T. Attila*: Egy kutató a népi önismeret útján. Tallózás a múltban. Bukarest. 1985. 475–476. old.

Falu) Szeminárium) alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért elsősorban a magyar intelligencia felelős”.⁷

A Faluszeminárium színvonalas előadásokat szervez, többek között *Nyíró József, Csűrű Bálint, Kós Károly, Kelemen Lajos és Mikó Imre* részvételével, saját kiskönyvtárat létesít, valamint pályázatokat ír ki. Hogyan tanulmányozzam a falu életét? címmel szociográfiai kérdőívet szerkesztenek, amelynek összeállításában és kivitelezésében Venczel József nagymértékben közreműködik. A pezső munka további dokumentumai az *Erdélyi Fialatok Falu Füzetei* sorozat négy megjelent darabja. Nyaranta gyakorlati munkát végeznek Kolozsborsán, Udvarhely és Maros megyékben. A korabeli Romániában a szeminárium a falumunka egyetlen magyar intézményes formája, ennek tudatában Venczel egész Erdélyt átfogó szervezetté szeretné fejleszteni a meglévő keretet. A belső széthúzás és a külső idegenkedés miatt a terv nem valósulhat meg. A gyakorlati falumunka elégtelennek, szórványjellegűnek bizonyul, s Venczel József a következő években eltávolodik az Erdélyi Fialatoktól.⁸

Az Erdélyi Fialatok számára az egyik illetoforrást a felvidéki *Sarló-mozgalom* jelenti. A Faluszemináriumban nemcsak ismertetik a Sarló szociográfiai tevékenységét, hanem annak szemléletét is magukévá teszik. Venczel József nagy összegző tanulmányában a nemzetiségi sorba került magyarság első falujáró nemzedékének nevezi a sarlósokat, amelyet az erdélyiek második generációként követhetnek, a romantikus túlzások elhagyásával és a társadalomtudományi szakszerűség felerősödésével.⁹ Kimutatható a magyarországi *Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma* (Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Boldizsár Iván és társaik), *Kovács Imre, Szabó Zoltán, Lükő Gábor, Németh László, Illyés Gyula, a kemsei munkaközösség, az Országos Széchenyi Szövetség* – egyszóval a szociális megújulást valóságfeltárás útján előkészítő népi mozgalom – erjesztő hatása Venczel munkásságára.

Lengyel András érdekes összehasonlítást tesz Venczel József és az anyaországi népi irodalom között: minősítése szerinti Venczel írásai „egészében különböznek a vele egykorú, ún. népi szociográfiáktól, Féja Géza, Szabó Zoltán, Kovács Imre, de még Erdei Ferenc munkáitól is. Írása módszere – ellentétben Féjáék íásaival – egyáltalán nem publicisztikus jellegű, nem az írói tehetségnek szán fontos szerepet. Írása a Gusti-iskola (s az amerikai *rural sociology*) eszménye szerinti tisztán fogalmi alapvetésű, szakszerűen adatolt, egy-egy vizsgálati 'egységet' sokoldalúan föltáró tanulmány; szakmunka. Ez a – szociográfiákhoz viszonyítva – nagy előnye. De hátránya is van hozzájuk képest, s ez bizonyos mértékig éppen nagy erényéből, a körülhatárolt vizsgálati egység egzaktságára törő, 'kemény' adatolásából adódik: írásaiból szinte teljesen hiányoznak az intuitív fölismerések, mindig csak az 'adatolhatónál' marad. Ez némileg Féja Géza szociális elégedetlenségétől fűtött, társadalmi változást sürgető lendületéhez képest is fogyatkozás (igaz, ez a tudomány fogyatkozása a publicisztikus fogalmazással szemben). (...) Az empirikus szakszociológiát azonban – Erdeihez viszonyítva is – inkább ő képviselte. S ez nagy tudománytörténeti érdeme”.¹⁰

Balázs Sándor Magyarországról „visszaverődő” Gusti-hatást is emleget Venczelékkal kapcsolatban.¹¹ *A Dimitrie Gusti* nevével fémjelzett *bukaresti falukutató iskola* azonban közvetlenül is befolyásolta Venczel József tudományos pályáját. A Gusti féle módszer *multi- és interdiszciplináris munkamegosztásra* épül, amelyben – a statisztikától az etnológiáig, az orvostudománytól a közgazdaságtanig – a legkülönbözőbb tudományágak szakemberei vesznek részt, és a falu minden jelenségét folyamatosan és közösen értékelik. A módszer a valóság-egészet nem darabolja szét az egyes tudományzajok szempontjai szerint, hanem a kialakult összefüggésrendszer egészében igyekszik azt szemlélni.¹²

⁷Idézi Venczel József: Az „Erdélyi Fialatok” faluszemináriuma. (Egy évi munka távlati képe.). Erdélyi Fialatok 1932. 5–6. old.

⁸Id. erről Balázs Sándor: Szociológia és nemzetiségi önismeret. Bukarest, 1979. 174., 177. és 183. old.; továbbá Lengyel András: Egy „gustiánus” erdélyi szociológus. Vázlat Venczel Józsefről. (Kézirat). Szeged, 1986. 9–12. old.

⁹Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Az önismeret útján. Bukarest, 1980. 61. old.

¹⁰Lengyel András i. m. 34–35. old.

¹¹Balázs Sándor i. m. 204. old.

¹²Tárkány Szűcs Ernő: Venczel József: Az önismeret útján. Hungarológiai Értesítő, 1982. 1–4. 359. old.

Venczel Józsefet a szakirodalom *Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványának* tartja. Az első között mutatja be 1935-ben nyelvterületünkön a monografikus szociológia elméletét és gyakorlatát.¹³ A kivételes jelentőségű szintézis egyrészt párhuzamot von a Gusti-rendszer és Ortutaynak a strukturális-funkcionális falukutatásról írott elemzése¹⁴ között, másrészt, a Gusti-gondolatoknak a hazai és a magyarországi szociológusok körében történő elterjedése, az irántuk érzett rokonszenv felkeltése nagymértékben ennek a tanulmánynak köszönhető.¹⁵ Ugyanakkor Venczel nem tekinthető pusztán a román monografikus iskola követőjének – nagysága épp abban rejlik, hogy alkotó módon továbbfejlesztve annak eszmei tartalmát és módszereit, azokat a kisebbségi lét sorskérdéseire alkalmazza.

Az ifjú kolozsvári jogász az Erdélyi Fialatok köre után a katolikus főiskolás mozgalomban, majd a két Hittel című társadalomtudományi-nemzetpolitikai folyóirat alapító szerkesztőjeként folytatja. Első összegző tanulmánya nem várt bukaresti visszhangra lel: a román szociológiai szemle hasábjain ketten is reflektálnak rá.¹⁶ Egyrészt kezdeményezik a magyarság képviselőinek részvételét Gusti szemináriumában, továbbá felismerik, hogy a „monografikus szociológia módszerének behatolása az erdélyi magyar tudományosság világába csak kedvező következményekkel járhat, mind a román nemzeti állam földjének megismerése, mind a magyar kisebbség és a román tudományos élet közötti szellemi kapcsolatok tekintetében.” *Traian Herseni*, Gusti professzor munkatársa levélben hívja meg Venczel Józsefet a fővárosi szociológiai intézetbe, hogy az addigi faluvizsgálatok archívumát tanulmányozhassa. Venczel negyedfél évtized után is meleg hangon emlékezik az 1936 tavaszán ott töltött szemeszterre, amelynek a könyvtári és terepmunka, a tapasztalatcsere és a tudományos leltározás mellett nagy hozadéka, hogy lapról lapra nyomon követhette „két monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól oly távol eső, különböző feltételek között alakuló falutársadalmak változóinak valóságghú megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát”.¹⁷

Tanulmányútja során mindvégig azt tartja szem előtt, mi hasznosítható a látottakból közössége számára. A fellendülő együttműködés bizonyítékaként Venczel József publikál is a bukaresti folyóiratban.¹⁸ Korábbi, a gustiánus szakirodalmat otthon ismertető írásait¹⁹ immár a módszer különböző vizsgálatokban való eredeti felhasználása követi. Szűkebb páttriája, a Székelyföld (azon belül különösen Csík megye) történelmét, népmozgalmát, birtokviszonyait, természeti, néprajzi jellegzetességeit jelentős tanulmányokban dolgozza fel, különböző folyóiratok s többszerzős kötetek hasábjain.

Nem véletlen több írásának címében a *falumunka* terminus használata. Már Gustiék alkalmazták, szembeállítván a szociográfiával – ami szerintük a társadalom pusztja leírása, nem törekszik a vizsgált szociális egység helyzetének javítására – s utalva végső céljukra: a falvak társadalmi feltérképezése után ott maradni és segíteni a lakosságnak a feltárt gondok enyhítésében.²⁰ Venczel részletesen kibontja a fogalom értelmezését. Három munkakör egymásra épüléseként vázolja föl a falumunka ideáltípusát, melynek alkotórészei: 1. a *falukutatás* (a nép helyzetének és értékvilágának tudományos felmérése); 2. a *falusi munkaszolgálat* (javító,

¹³ Venczel József: A falumunka... i. m. 53–73. old.

¹⁴ Ortutay Gyula: A magyar falu-kutatás új útjai. Vigilia. 1935. II. 109–125. old.

¹⁵ Balázs Sándor i. m. 132. old.

¹⁶ Herseni, Traian: Miscarea sociologică în 1935. [Szociológiai mozgalom 1935-ben.] Sociologia românească 1936. I. 61. old – Neamtu, Octavian: Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal. [Az erdélyi magyar ifjúság útja a falvak felé]. Sociologia românească 1936. 2.

¹⁷ Venczel József: Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutató mozgalom. Az önismeret útján i. m. 139. old.

¹⁸ Venczel, Istif: Dela autocunoaşterea naţiunii la ştiinţa naţiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare. [A nemzet önismeretétől a nemzettudományig. A magyar falukutatás kísérletei.] Sociologia românească. 1936. 6. 27–29. old.

¹⁹ Venczel József: D. Gusti, Sociologia monografică, ştiinţă a realităţii sociale. Herseni, Traian: Teoria monografiei sociologice, valamint Stahl, H.H. Tehnica monografiei sociologice. Erdélyi Múzeum 1935. 201–202., 204. old.

²⁰ Boldizsár Iván: Utazás a Regátban és Erdélyben. 1935-ben. Kortárs. 1986. 7. 101. old.

módosító beavatkozás a falu életébe az „agrársettlement” szellemi-fizikai eszközeivel); valamint 3. az *értelmiségnevelés* (a faluvezetésre – az amerikai szakirodalomban „leadership”-re – való alkalmassá tétel).

A részterületek összefüggését abban látja, hogy a „falukutatás ennek a népközösségnek életkérdéseit tárja fel, amelynek keretében a faluvezető munkalehetőségei adódnak, az értelmi és fizikai munkaszolgáltatás pedig a faluvezető felkínálkozó előiskolája”.²¹

Balázs Sándor mutat rá, Venczel Józsefnek a Hitelben kifejtett egész tevékenységét az jellemezte, hogy példaadón szakszerű, elemző tanulmányainak a közreadásával és fokról fokra kristályosodó társadalompolitikai programjával „szakadatlanul a tudományosság jegyében fogant konkrét valóságföltárásra sarkallta a szociográfus-kollégákat”.²² Így az 1935 utáni évtizedben a népmozgás statisztikai-szociológiai ábrázolása, a népegészségügy-táplálkozás, az oktatás-közművelődés terén, valamint egyes településekre összpontosító falurajzok vonatkozásában születtek maradandó értékű Hitel-közlemények.

Venczel József 1941–1944 között – immár a Teleki Pál Intézet tagjaként működő Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) egyetemi tanáraként – megszervezi és vezeti a *legnagyobb* szabású, monografikus igényű, *komplex tájkiutalást* Erdélyben. A Dés melletti *Bálványosvára*lján lezajlott vizsgálat előzményeként két kutatást szoktak megnevezni. Az első az 1931-ben még az Erdélyi Fiatalok szervezésében kezdődött, majd az ETI égisze alatt folytatódott *Kolozsvarsza* környéki falutanulmányozás.²³ A második, nagyobb jelentőségű kutatást a kalotaszegi *Bábonny*ban végzik – 1936-ban. A Szabó T. Attila tudományos vezetése, a kolozsvári Református Teológia, Kós Károly és Dimitrie Gusti támogatásával zajló munkatábor összekapcsolja a fizikai és szellemi tevékenységet. Útépítés és -javítás, patakszabályozás, templomi és betegellátó szolgálat, aratás, kaszálás mellett térképeket, néprajzi fotókat és vázlatokat készítenek, felméri a község népmozgalmi, lakás- és népnyelvi viszonyait.²⁴ A huszonhárom főiskolai hallgató kéthetes munkája – a község segítése révén a néppel s egymással való összekovácsolódáson, a hivatástudat erősödésén túl – ha monográfiát nem is, számottevő tudományos hozzáadót ad.²⁵

A bálványosváraai falutanulmányozó munkatábor a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége rendezi. A terv a munkaközösség összejövetelein *Duday Loránd*, *Kovács Imre* és *Erdei Ferenc* ösztönzésére már 1940–1941 telén körvonalazódik. A tábor résztvevőit 1941 júniusának végén tizennégy előadásból álló sorozat keretében Venczel József mellett többek között *Makkai László*, *Szabó T. Attila*, *Kovács László* és *Schneller Károly* készíti fel a terepmunkára. A július 2-án elkezdődött táborozáson harminchárom főiskolai hallgató vesz részt: jogászok, orvosok, közgazdászok, tanárjelöltek, teológusok és agrár szakemberek.²⁶ Az első táborozás a falumunka hármasságából a falukutatást vállalja magára a próbafelvétel, a módszertan kialakítása, majd a szisztematikus anyaggyűjtés révén. A háborús nehézségek s az áldozatvállalók csekély száma miatt 1941 telén kisebb néprajzi és jogi csoportok végeznek helyszíni munkát, a következő nyári terepmunka el is marad.

1943 tavaszán kilenc közgazdász gyűjti a családok mezőgazdasági üzemi adatait. Az ezt követő nyári, ismét egy hónapos részletkutatás tizenhét diákja – közgazdászok, bölcsestszek, vegyészek, jogászok, orvosok, teológusok – a hiányzó társadalmi, gazdasági, néprajzi és nép-

²¹ Venczel József: A falumunka ..., i. m. 53. old.

²² Balázs Sándor: i. m. 203. old.

²³ *Id. erről: Demeter Béla: A falu és a szellemi áramlatok* (Kolozsvár, 1932.); *Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Kolozsvár, 1932.); *Vajkai Aurél: Nüpi orvoslás a Borsavölgyében* (Kolozsvár, 1943.); valamint *Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje* (Kolozsvár, 1943.) c. tanulmányait.

²⁴ Szabó T. Attila: Az első munkatábor. Hitel 1937. 1. 51–65. old.; *Vita Zsigmond: Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok*. Korunk 1977. 1–2. 126–129. old.

²⁵ Kós Balázs: Egy falu mezőgazdaságának rajza. Hitel 1936. 4. 297–306. old.; Szabó T. Attila: A bábonnyi építkezés néhány emléke. Erdély 1938. 1. 19–22. old.; Szabó T. Attila: Bábonny története és települése I–II. Erdélyi Múzeum 1939. 1. 35–62. és 1939. 3. 146–178. old.; Szabó T. Attila: A bábonyi népnyelv ígealakjai Magyar Népnyelv (Debrecen), 1939. 1. 48–64. old.

egészségügyi adatok pótlását tűzi ki célul. Ugyanezen év őszén a Farkas utcai Mátyás Király Diákházban „váraljai szobát” rendeznek be, amely a hatalmas anyag (sok ezer cédula, térképek, fotók, néprajzi vázlatok, fonográfhangok) feldolgozásának a korábrinál jobb körülményeket teremt.²⁷ 1943–1944 telén a budapesti *Táj- és Népkutató Kiállítás* mintájára a fiatalok hasonló szervezetek Kolozsvárt, amely a kulturális kormányzat ingerültségét váltja ki. Az utolsó kirajzásra 1944 januárjában kerül sor. A front közeledtével a *Magyary Zoltán és Venczel József* által immár *tájékozatlanság* tervezett nagyszabású munkálat torzóban marad, teljes feldolgozása mind a mai napig várat magára.²⁸

A Bálványosváralján alkalmazott *módszer* korszerűsége okán a ma szakemberének is tanulságos Venczel erről szóló összefoglalója.²⁹ Vázlata – amely Lengyel szerint a legnagyobb eredményekre jogosító empirikus kutatási terv volt a korabeli Magyarországon³⁰ – az első táborozást követően körvonalazódik. Gustihoz hasonlóan a társadalmi valóság egészének a megragadását tűzik ki célul. Helyesen nem a priori tételek igazolására, hanem a település életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére törekednek. Az ún. *vegyes módszert* alkalmazva a statisztika, a szociológia, a néprajz, más társadalom- és természettudományok eszközeinek együttesével szándékoznak elkerülni az egyoldalúságot.

A kutatás merevségét előidéző, s a kérdezőt önállótlanúságra szoktató *kérdőívek használatát kiiktatják*, a „keményen” adatolt mérések, megfigyelések, interjúk és más módszerek kombinálását, a teljes csoport részvételével tartott, kétnaponkénti eszmecsereket újat tekintik járhatóbbnak. Elkülönbítik az informatív s a későbbi objektív anyaggyűjtést, miközben fokról fokra körvonalazódnak a kategóriák, a tervezett monográfia felépítése. Váralja eredményének könyvelhető el az is, hogy Venczel képes *meghaladni mesterének elméletét a szociológiai paralellizmusról*. Egyrészt eddigi kutatási gyakorlatához képest itt jelentékeny helyet kap a falu tudati viszonyainak aspektusa, a többi vizsgált területhez hasonló sokoldalú megvilágításban és részletességgel.³¹ Másrészt világossá válik előtte a társadalmi kerettényezők és jelenségek alá-fölé rendeltsége: „mert kétségtelenül igaz, hogy minden mindennel összefügg, de az is, hogy az oldalak, az áramok, a megnyilvánulások nem egyenrangúak. (...) a bálványosváraljai kutatások idején, 1941-ben már érlelődik a paralellizmus elvének helyesbítő értelmezése; ma pedig egyértelműen világos, hogy a jelenségek öntörvényű hierarchiájának, a társadalmi determinizmusban játszott szerepüknek megragadása emeli ki a monográfiát az adattömegek hínárjából”.³²

Már utaltunk rá, hogy Venczel rendszerében a falukutatás, a munkaszolgálat és a faluvezetés egységet alkot. Erről állapítja meg két fiatal erdélyi társadalomtörténész, hogy a *falumunka célja* „az értelmiségnevelés, nem pedig a népen való karitatív, szociális segítés. Az értelmiség nem valamiféle magánjellegű szervezethez tartozik, nem a születési elit tagjaiból kerül ki, hanem a társadalom szerves részeként létezik. Feladata nemcsak a kulturális vezetés, hanem a népi rétegek gazdasági tevékenységének, a közszükségleteknek megfelelő irányítása is. A kellő szakismeret, a tagokkal való közvetlen érintkezés alkalmassá teszi az értelmiséget olyan feladatok betöltésére, amelyeket az állam volna hivatott megoldani”.³³

Az etikai célzatú *népszolgálat* eszménye, az elnyomott osztályokkal való nagyfokú azonosulás az Erdélyi Fialalok-időszak kezdetétől nyomon követhető Venczel József munkásságában. Fokozatosan ölt egyre határozottabb formát népnevelési és értelmiségnevelési programja, a társadalom felmért, valós szükségletei alapján. Mindezt átfogó *gazdasági, szociális, oktatási és közművelődési reform* útján kívánja elérni, melynek egyik alappillére a falumunkára való kiképzés – a közép- és felsőoktatási intézményekben, valamint a népfőiskolákon.

Venczel 1938-tól hét esztendőn át az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai és *birtokpolitikai* ügyosztályának a vezetője. Ilyen minőségében, de korábbi vizsgálatait

²⁶ Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján. HiteI, 1940/41. 3–4. 285–287. old.

²⁷ Imreh István: Közgazdászok Bálványosváralján. Március, 1943. november, 11. old.

²⁸ Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás. Korunk 1967. 9. 1190–1197. old.

²⁹ Venczel József (összeáll.): A falukutatás módszerének vázlata. Kolozsvár 1941.

³⁰ Lengyel András i. m. 42. old.

³¹ Lengyel András i. m. 42. old.

³² Venczel József: Dimitrie Gusti... i. m. 140. old.

han is visszatérő motívum az agrárgazdaságtan és -politika jelenléte, ami az alapvető lét- és tudati viszonyokkal foglalkozó szakember számára természetes, hisz a korabeli Erdély magyarságának 72%-a falun él, mezőgazdasági munkát végez. A gazdatársadalom megszervezése érdekében folyó gazdasági nevelést a Vásárhelyi Találkozóhoz az ő közreműködésével szerkesztett záródokumentuma is kiemeli.³⁴ Imre utal rá, hogy a bálványosváraljai kutatók az anyaggyűjtés során a kisparszti egyéni gazdálkodás alapjaként igényelhető birtokminimum megállapítására törekednek, a földreform kiteljesítéséért harcolva.³⁵ Venczel József ugyanis élete egyik fő művét, a háború utáni román földreform elemzésén dolgozik.

A földbirtokreform mezőgazdaság-, társadalom- és kisebbségellenes jellemzőit az 1940-es években egy kisebb és egy nagyobb tanulmányban tárja fel.³⁶ „A földreform teljes román s magyar irodalmát összegyűjtötte és feldolgozta, számba vette a kérdés jogtörténeti körülményeit és viszonyait, feldolgozta az impériumváltozással kutathatóvá vált nagy adatgyűjtés, az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adatgyűjtését, összevetette a különböző román s magyar statisztikákat, s kvantifikálta az utólagos adatgyűjtés számszerűsíthető adatait is, bázist teremtve ezzel a földreform valóságos következményeinek fölméréséhez. Munkája (...) a földreform eredményeit nyomonkövetve megadja az agrártársadalom létalapját jelentő új birtokviszonyok rajzát (...) a magyarság viszonyait ismételtelen összevetette a romániai viszonyokkal – munkája tehát bizonyos értelemben komparatistikai munka is.”³⁷

A falukutatás (tágabban véve: a társadalomkutatás) Venczel József pályája során egybeforr a néprajzi érdeklődéssel. Az első impulzust e téren bizonyára Domokos Pál Péternek köszönheti, aki 1926-tól a csíkszeredai gimnáziumban tanítja. Venczel már ezekben az években kezdeli írott diáklapját szerkeszteni *Vigyázz!* címmel, amelyben lelkesült hangon köszönti tanárát, az 1929. évi *Csikói Székely Népművészeti Kiállítás* rendezőjét.³⁸ Menasági gyűjtéseire elkíséri, sőt, az ing- és harisnya- (székely gyapjúmandrág) készítés eszközeit le is rajzolja, úgy, „ahogy azok a magyarság néprajza kötetében ma is láthatók. Ilyen alkalmakkor és magán-hegedűőrái után hosszan beszélgettünk a faluról, a falusiakról, a nép emlékezetéről, az írókról, írásokról, könyvekről. Láttam, hogy a közeljövőben érettségire álló ifjú koponyájában az adatok tömege rendszerzetten áll” – emlékezik vissza tanítványára négy évtized múltán az idős népzeneudós.³⁹ Venczel a kolozsvári Ellenzékben ismerteti Domokos Pál Péter kötetét, a moklvai magyarságot, s 1934-ben ő rendezi sajtó alá a könyv második kiadását. Az Erdélyi Iskola című folyóirat meghatározó munkatársaként a későbbiekben is együtt dolgoznak.

Érthető ezek után, hogy mind az Erdélyi Fialatok, mind a katolikus ifjúsági mozgalom munkájában Venczel részvételével folynak a néprajzi-népművészeti akciók. A magyarság néprajza megjelenése kapcsán – az eredmények, hiányok számbavétele után – hasonló erdélyi szintézis tervét fekteti föl.⁴⁰

A következő év – a Bukarestben töltött szemeszter idején – többek között a minden addigi szabadterti múzeumot méreteiben és topográfiai teljességében meghaladó skanzen tanulmányozásának élményét hozza számára. Különösen megragadja, hogy a falumúzeum épületeit az adott tájegységből odaköltözött családok élővé teszik, őrizve-magyarázva a származási hely éltérviszonyait a kutatók, de a látogatók részére is.⁴¹

³⁴ Berényi Viktor–Gál Balázs: „Erdélynek változása” (1931–1940). Kisebbségi társadalompolitika Venczel József értelmezésében. Harmadkor (Szeged), 1985. 3. 21. old.

³⁵ Hitvallás. A „Vásárhelyi Találkozó” záróhatározata. In: *Tamási Áron: Virrasztás*. Bp. 1943. 309. old.

³⁶ Imre István: *Közgazdaszok ... i. m.* 11–12. old. és Venczel József: *Az önismeret ... i. m.* 180. old.

³⁷ Erdély és az erdélyi román földreform. *Hitel* 1940/41. 3–4. 3–20. old.; *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942.

³⁸ Lengyel András i. m. 44–45. old.

³⁹ Ld. erről Hajdú D. Dénes Kiegészítés egy lexikon címszóhoz. *Magyar Nemzet* 1983. okt. 11. 8. old.; Lengyel András i. m. 6. old.

⁴⁰ Domokos Pál Péter: Venczel József. *Az önismeret útján*. *Önismeret* 1981. 1. 58–59. old.

⁴¹ Venczel József: Szemben az alkotó néppel. *Jóbarát* 1935. ápr. 15.; *U. ö.* *Az erdélyi magyarság néprajza*. Erdélyi Lapok 1935. ápr. 7.

1937-ben a Vásárhelyi Találkozó tudományos kérdésekkel foglalkozó bizottságában feladatként fogalmazza meg a néprajzi kutatás megalapozását és intézményessé tételét.⁴² Néhány hónap múlva az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) jog- és társadalomtudományi szakosztályában a társadalomismeret alapvető forrásai között az irodalom, a statisztika és a monografikus módszer mellett a néprajzot nevezi meg.⁴³ Bálványosváraiban – mint Venczel kutatási vázlata leszögezi – „az erdélyi társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak – de természetesen az a néprajz, amelyik anyagát szintén összefüggéseiben vizsgálja”.⁴⁴ Az etnográfia kiemelt szerepét a kialakult kategóriák alcsoportjai mellett az *interetnikus viszonyok* szemmel kísérésének ténye is alátámasztja.⁴⁵

A néprajz természetesen nem öncél Venczel József rendszerében, hanem az önismeret, a nemzeti tudatfejlesztés eszköze. Gusti nemzet tudományi felfogásával és az 1930-as évek hungarológiai kezdeményezéseivel egybecsengően, tulajdonképpen az *erdélyi magyarságtudomány* (vagyis nemzetiség tudomány) alapjait veti meg. Végső soron az egész falumunka célja a kisebbségi helyzetben élő romániai magyarság szolgálata, hisz csak a megfelelő keretek, az önmegszervezés, a gazdasági és szellemi élet organizációja biztosíthatják egy nép fennmaradását.

Venczel József pályája végéig megőrzi falukutató irányulását. Szellemisége tanítványaiiban is folytatódik: a háború után városában a Móricz Zsigmond Népi Kollégium diákjai tervezik a monografikus társadalomkutatások továbbvitelét.⁴⁶ Hosszú megszakítottág után, 1969-ben a Babes-Bolyai Egyetem szociológiai laboratóriumának kutatójaként részt vehet egy Szilágy megyei község, Csákiigorbó demográfiai mobilitásvizsgálatában.⁴⁷ Ekkor fejleszti tovább a paraszti genealógia korábban kikísérletezett módszerét. Vezetője, Ion Aluag professzor – aki egyben pozitumusz kötetének egyik lektora is – kiváló demográfus-statisztikusként minősíti, akit mások mellett a tudósi magatartás és szorgalom szempontjából a példaképnek tart.⁴⁸

Venczel József cselekvésközpontú életszakaszai, a történelem viharai, az általa képviselt tudományok és személyek két évtizedes háttérbe szorítása következtében írásai döntő többsége csupán nehezen hozzáférhető lapok, folyóiratok oldalain található meg. A váraljai kutatás archívuma a részleges feldolgozás stádiumában negyedszázada még a román akadémia történelmi fiókintézetének kolozsvári levéltárában két polcot töltött meg. Többen szorgalmazták az anyag újbóli munkába vételét az *összehasonlító, folyamatokat feltáró vizsgálatok* céljából, hiszen itt „nemcsak a gazdasági fejlődést lehet a múlt és jelen viszonylatában szembeesíteni, hanem a paraszti tudattartalom változásait is. Három társadalmi rendszerről szerezhet nyilatkozatot a kutató. A feudalizmusról a kapitalizmus idején és a szocializmusban, a kapitalizmusról a tőkés világban és napjainkban, és a szocializmusról annak építése rendjén. A gondolatot felvenni kötelességünk, mérlegelni és határozni a szociológusok gondja és felelőssége”.⁴⁹ Nincs tudomásunk róla, hogy a javaslatot tett követte volna.

Napjaink Magyarországon és a határon túli magyar területeinken sem kevésbé időszerű a *közösségi társadalomvizsgálat feltöltése*. Az elszemélytelenedés, a honyolult gazdasági-társadalmi folyamatok, a parasztság eltűnésének korában az ifjúság egy része ösztönösen igényli szűkebb-tágabb környezetét, a valóság személyes, de tudományos megismerését-megismertetését. Venczel József örökségének számbavétele – az Illyés-i „haza a magashban” értelemben – Magyarország ilyen felfedezésének útját egyengeti.

Székelly András Bertalan

⁴¹ Venczel József: Dimitrie Gusti... i. m. 139. old.

⁴² A Vásárhelyi Találkozó. Hírlap 1937. 3. 241. old.

⁴³ Venczel József: Az önismeret útján i. m. 179. old.

⁴⁴ Molter József: A falukutatás ... i. m.

⁴⁵ Molter Péter i. m. 300–302. old.

⁴⁶ Imreh István: Előjáróban. Változó valóság. Bukarest, 1978. 13. old.

⁴⁷ *Id. Erről Venczel József: A csákiigorbói kutatás köréből. Korunk 1971. 7. 991–999. old.; U. ö. Demográfiai gondok a társadalomkutatásban. Korunk 1971. 9. 1281–1287. old. valamint Aluag, Ion – Venczel, József: Probleme tehnico-statistice in cercetarea migratiei socio-teritoriale. Metode si tehnici ale sociologice. (Din lucrările simpozionului de sociologie din 24–26 iunie 1969.) București, 1970. 130–133. old.*

⁴⁸ Somlyai László: A tudomány kolozsvári műhelyében. A társadalmi önismeret módszertana. Igazság (Kolozsvár), 1973. aug. 4. 4. old.

⁴⁹ Imreh István: A bálványosváraiban... i. m. 1196–1197. old.

Ipar- és árunevek a legnagyobb magyar mezővárosban (XV–XVII. század)

Bár a debreceni céhtörténettel már régebben többen foglalkoztak,¹ s a szerzők kitértek munkáikban a termelésre, munkaeszközökre, szervezetre, a gazdasági koncentráció jeleire, éppen a foglalatosságok elnevezéseiben maradtak hézagok vagy ellentmondások. További összehasonlító, pl. erdélyi anyaggal várhatunk fogalomtisztázásokat.²

Erre annál inkább szükség van, mert a debreceni textilipari foglalkozások szervezeteire vonatkozó írásos és tárgyi emlékek neveit nem egyértelműen használják. 1395-ben Debrecen földesurai bocsátottak ki oklevelet a szürkeposztót készítő debreceni takácsok céhének, másokat eltiltva a gyapjú vásárlásától és másholnan behozott kész szürkeposztó eladásától. 1440-ben már a mezővárosi hatóság írta át az oklevelet. Mályusz Elemér megfogalmazása szerint ezek munkáját folytatták a céhbe szervezkedett, a debreceni Homok utcában működő csapók. A múlt századi irodalomban jobbra a következő fázist ismerték: a debreceni Homok utcai csapók 1458-ból származó eladási privilégiumát, amit 1513-ban írtak át. Az 1529-ből való „Debreceni csapók céh) pecsetje)” magyar köriratát a gubásokra vonatkoztatják.³ Egy, a bányai erdő 1558. évi pusztításai miatti perben a sértett Bajoni István Gergely deák debreceni főbíró és számos polgártársát, köztük egy sor iparosnevűt vádolta. Ezek között Posztómető András, Nyíró Demeter is előfordul. Ez jelzi Debrecen textilipari fejlettségét, hiszen egy csaknem párhuzamos esetben, a kisvársányi tölgyesben 1550 előtt pusztító nagykárolyi iparosnevűek hosszú sorában csak Kötő Ferenc és Kötő Benedek vonható esetleg ide. Az ilyen textilipar kifejlődését egy másik jeles mezővárosban mutatja, hogy Gyulán is felbukkan, ott 1561-ben a „platea Chapo ueza vocata”.⁴

Talán nem véletlen, hogy a debreceni Csapó utca két névvariánsa: Nyíró és Fesztő utca. Az 1565/67 évekbeli debreceni magistratusi jegyzőkönyvekben a Csapó utca fordul ó izben elő. Ez a fontos forrás említi egy csapóháznak nevezett házacskát, amelyet lefoglálnak 2 vég posztó és némi pénzecske miatt. Az iparrelnevezésre fényt vet, hogy a forrás azonosítja a gyapjúcsapó (lanifica) vagyis csapó (chaponica) mesterseget egy mesterözvegy ügye kapcsán. Ez világossá teszi, hogy a csapók a gyapjút dolgozták fel, másrészt a magyar szóból egy latint torzítottak. Így lesz érthető más esetben adósságkifizetés készpénzben vagy gyapjúban vállalása, vagy éppen gyapjú miatti tartozás. Vagy tizenöt jogeset vonatkozott 1–2–3–4–5–12 posztóval való

¹*Ecsedy István*: A debreceni becsületés gubacsapók céhe (Debreceni Képes Kalendárium, 1924); *N. Bartha Károly*: A debreceni gubacsapó céh (Debrecen, 1939); *Komoróczy György*: Debrecen története a felszabadulásig (Debrecen, 1955)

²*V. ö. Puch Zsigmond Pál*: A szürkeposztó a fejedelemség-kori Erdélyben (előadás; Budapest, 1993. május 27. A Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság Magyar Nemzeti Bizottsága)

³*Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. *Székely György*. Budapest, 1953. 135–136. o.; *Ráth Károly*: Céhbeli szabályok kivonathban. Győri történelmi és régészeti füzetek, 1863. 283. o.; Debrecen, Déri Múzeum.

⁴Károlyi Család Oklevéltára III. (Budapest, 1885. 156., 194. sz. (a hatalmaskodások); *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára (Budapest, 1938) 453. szám

tartozásra vagy ilyenek más adósság miatti letiltására. Ezek körében karasia, boroszlói, gránátposztó nyer 1–1 alkalommal említést.⁵ Ez világossá teszi, hogy a textilt előállító mezővárosban idegen posztók is forgalomban voltak.

Ezek az érdekek is magyarázzák, hogy a mezőváros vezető körei sok irányba és messze tekintettek. Amikor Rudolf király 1593-ban vám- és harmincadmentességet biztosított a debreceni mezővárosi iparosoknak (anifices et opifices), ezek sorában a sartores, vestiarii, smigmarii szakmái is előfordulnak, az árúk között pedig vestibus, criseis után nincs vám, s amikor II. Mátyás király 1609-ben ezt megerősíti, tovább részletezi, hogy smigmarii, sic et sartores, vestiarii, in panno vulgo kentula, karasia, fodoligler, kreueczer, aba, quocunque tandem nomine... ex iisdem vestes conficientes.⁶ Már az is feltűnő, hogy szabók, ruhaárusok és szappanfőzők miért szerepelnek együtt, mint textilárúk behozói és ruhává alakítói. Nem is beszélve a népnyelvben forgó különféle textilnevekről, amelyeket ismertnek feltételezve közelebről nem lokalizál az oklevél. Ha be is kerültek ezek a kereskedelem szaknyelvébe, magyar fogalomná csak az aba vált. De nemcsak ez a királyi oklevél jelzi idegen eredetét. A sor végén szereplése eredhet a megelőzőktől eltérő égtáji adottsághól és gyarárból minőségből egyaránt. Az aba arab eredetű szó, durva posztófajta, rozsdavörös gyapjúposztó, amiből kabátot varrtak. Budai török számadásokban előfordul 1550-ben 1, 1551-ben 9, 1571-ben 6, 1573-ban 4, 1580-ban 9 esetben, míg fehér aba változatban csupán 1550-ben 1 esetben. Hogy a Balkán felől hozták ezt az áruféleséget, mutatja az, hogy főleg muzulmán, többször zsidó, olykor „latin” kézen került feljegyzésre. Az utóbbiak dalmátoknak vehetők. Ellenben a budai feljegyzésbe is bekerült boroszlói textília (braszlav, braszlavi, broszlav, broszlavj alakban) 1580-ban 3 ízben fordul elő és mindig magyar ember kezén van, amikor feljegyzik.⁷

Az, hogy nyugati, északnyugati és déli irányból többféle textília jutott el a Habsburg és az oszmán birodalom felől Debrecenbe, jelzi a helyi lakosság sokrétű igényét, s egyben azt, hogy a legnagyobb mezőváros anyaggyártása és feldolgozása még nem teljesen differenciálódott. Mégis ismerjük több szakmai águkat. A debreceni magistratus 1565/67. évi jegyzőkönyveiben Csapó János özvegye, Csapó Mihály, Csapó András és Csapó Miklós, Nyíró Demeter, Nyíró János özvegye, Nyíró Gergely és Nyíró Mihály szerepel. Az itt említett Posztómetsző András mint pannicida is meghatározást nyert, szerepel Posztómetsző Bálint, és e kettőről tudjuk, hogy korábban társak voltak minden hasznot tekintve. Említik még Takács Demeter, Takács Ferenc, Takács Bálint nevét. Még 1599-ben is egy céhben voltak a posztónyírók (panniriores) és a szűrszabók (sartores grisei), de már éles vitában álltak egymással és a szétválást keresték. A szabómesterek 1607-ben kérték, hogy „az posztómíves szabóktól elszakadjanak”. Az efféle összebonyolódás segít megvilágítani Rudolf és II. Mátyás oklevelét is. A fokozatosan elszegényedő szűrszabók helyét az ipantörténet felfogása szerint a gubacsapók önálló céhe váltotta volna fel, ha ugyan nem régebbi amannál. Végül a takácsok 1642-ben alkottak Debrecenben önálló céhet.⁸ Ha maradandó értékű is a régi történeti és nyelvészeti felfogás, hogy a csapó olyan kézműves, aki durva posztót, a szűrt (jellegzetes magyar parasztkabát anyagát) állítja elő, azt el kell ejtenünk, hogy ez a művelet azonos lenne a kallatással, el kell vetnünk, hogy a csapó azonos volna a kallóssal. De mit csaptak, nyírtak, metszettek, szabtak, további fogalmi kérdés. Ennek megértéséhez kívül is kell tekintenünk Debrecen mezővárosra.

A hazai gyártás egyik fő terméke kétségkívül a szürkeposztó volt. Annál inkább volt szükség a gyártás iparrendészeti szabályozására. Erre példa Hunyadi János erdélyi vajda 1444. július 6-i rendelkezése, amellyel elhatárolta az iparűzést és a kereskedelmet, felhíva Brassó tanácsát, jelöljön ki egy tanácsurat, aki a helybeli szürkeposztógyártók (lanifices seu laboratores pan-

⁵Debrecen város magistrátusának jegyzőkönyvei 1565/66 (szerk. Szendrey István. Debrecen, 1985); Debrecen város magistrátusának jegyzőkönyvei 1566/67 (szerk. Szendrey István. Debrecen, 1985)

⁶Debrecen Városi Diplomagyűjtemény, 502. szám; v. ö. Laurentius Diefenbach: Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis. (Francofurti ad Moenum, 1857) 539. o.

⁷Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula (közvetette): Budai török számadások 1550–1580 (Budapest, 1962)

⁸Szendrey István szerk. i. m.; Komoróczy György i. m. 22. o.

norum griseorum) áruit utánaméri és megjelöli, azaz a város posztójegye nélkül (absque signo civitatis) nem forgalmazható az áru. Efféle árut Debrecenben is tudtak gyártani, és azt ruhagyártásra felhasználták. Azt azonban, hogyan nevezte a köznyelv ezt a szürkeposztót, viszonylag korán azokból az esetekből tudhatjuk meg, amikor az állattenyésztés körében használták. Itt bukkan fel ugyanis a törló szür (pannus detersorius) fogalma úgy, hogy megadják a textília latin nevét. 1524-ben grisiom pro tergendis equis vulgo thewrlaw zewrnek; 1552-ben pro therleo zwr dedimus vnam vlnam grisii három ízben is, lóval kapcsolatban. Az utóbbi adatok a Nádasdiak számadásaiban fordulnak elő, ahol mint ruhadarab (grisea tunica) 16 esetben, mint ruhaanyag (ad...tunicam...grisei) 1 esetben, mint sátoranyag (pro tentoriis...grisei) 1 ízben fordul elő, míg 15 esetben nem jelölik meg, mire szolgál (grisei) az 1552. évben.⁹ Mint anyag, mint gyártmány nem téveszthető össze a szürkeposztóval a guba, amit hosszú juhszorból készítettek. Ezt mint kevésbé jó minőségű anyagot korán alkalmazták az állattenyésztésben (1440: Quatuor Stamina lane vlgo negregguba). De a tárgyalt korban már ruhaanyag is (1528: Ad vestem gwba). A guba név azután már ruhadarabot is jelölt, éspedig talpig érő, bő, gallér nélküli gyapjú felsőruhát.¹⁰ Akár fejlődésében nézzük (ti. hogy mi maradt meg a specializálódott ágak kiválása után), akár eredeti fogalmát vesszük, a takácsok végül is lennel dolgozó szövők voltak. A szakma lényege tehát a szövés, míg ugyancsak technikai sajátosságra utal a híres debreceni szakma névadója, a csapó tevékenység. Persze a technika kiváltsága pedig összefüggött a feldolgozott anyaggal. Ez a különbség már a Budai Jogkönyv iparág-megjelöléseiben világos: a gyapjúverő (wolslaherr) és a lentakács (leinbibir) elkülönül.¹¹

Volna tehát a történeti irodalom zavarainak, ellentmondásainak eloszlatására mit tenni... Ez áll a céhes kereteket áttörő jelenségekre is. A debreceni gubacsapó céh rendelte el, hogy az özvegyet kivéve csak mesterségtudó dolgozhassék, „mert ha miveltené, és rajta kapják, a mívet tőle elvehessék”. Viszont szüracsapó mesterek voltak Diószegi Péter és Szombati András, akik a XVII. század második negyedében két ruszin nőt hívtak Debrecenbe a guba készítésének tanítására.¹²

Ezek az olykor szétválasztott, olykor összefonódott foglalatosságok Miskolc 1634-i árszábaiban is egymás mellett szerepelnek: szabómesterek, szürszabók áruja, szabó, szürszabó készítmények, ugyanott 1793-ban szüracsapók és gubacsínálók, szür szabók áruja.¹³ A mezővárosok északi és alföldi világánál kétségkívül differenciáltabb volt Erdély városi, de nem az uradalmi ipara. Erdély második legnagyobb városa, a kétnyelvű (magyar és szász) Kolozsvár 1550 után 8000 lélekszám mellett kb. 30 céhet és kb. 60 iparágat mutat fel. A város magyar birái sorában tűnik fel Nyíró Kálmán 1570-ben. De kereskedelme nem szakosodott ily fokra. Nem voltak külön fűszer-, posztó- vagy marhakereskedői, rendszerint ugyanaz a személy vásárolta fel és adta el a legkülönbözőbb árucikkeket. A fejlettségi skála másik végén Kolozsmonostoron 1638-ban Nagy Gergelyné fia takács, valamint Szászfenesen 1638-ban Takács Mihály jobbágy takács művével szolgál. Gyalun 1687-ben Takács Márton takács volt.¹⁴

Székely György

⁹ *Gustav Gründisch* (bearb. von): Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V. B. (Bukarest, 1975) 2501. szám; *Herman Ottó*: A magyar pásztorok nyelvkinése (Bp., 1914) 218. o.; *Belényesi Márta* szerk.: Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiából. Fasc. II. Budapest, 1960. 195–198. o.

¹⁰ *Herman Ottó* i. m. 212. o.

¹¹ *Karl Mollay* (hrsg. von) Das Ofner Stadtrecht (Bp., 1959) 132, 133. pont

¹² *Komoróczy György* i. m. 24. o.

¹³ *Román János* szerk.: Árszábasok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban 1625–1849. (Miskolc, 1980) 2, 3, 33. o.

¹⁴ *Samuél Goldenberg*: Kolozsvár kereskedelme a XVI. században. Kelemen Lajos-emlékkönyv. (Bukarest–Kolozsvár, 1957) 294. o.; *Jakó Zsigmond*: A gyalui vártartomány urbáriumai (Kolozsvár, 1944) 29, 33, 220. o.

Egészséges életre nevelés a XVIII. században

Az egészségre ügyelés és a helyes életmódra nevelés több alkalommal is felbukkan 1788-ban Szabolcs megyében. Főispáni rendelkezéseket, majd a vármegyei tisztiorvos intelmeit hirdetik ki a városokban és a falvakban (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, V. A. 102. c. Currentales 1788.).

A főispáni „hasznos parancsolatoknak” nem sok fogantatja lehetett, mert újból és újból közlésezzik azokat, annak ellenére, hogy a lakosság emlékezetében még frissen kell élniük. A rendelkezések a következők.

Az utcákat tisztán tartásák, a szemetet, trágyát eltakarításák, az elhullott állatok tetemeit ássák el.

A mézsárszékeknél levágott marhák vére és egyéb részeik is szörnyű bűdösséget okoznak, az egészségre is ártalmasak, ezért a jószágot a helységen kívül, ahol lehet, folyó víz mellett vágják le, és csak a kimérendő húst vigyék be a faluba.

A kutak számát a helységekben és a legelőkön, mezőkön is növelni kell, azokat gyakran tisztításák és ahol lehet, lefedve tartásák.

Ha a marha megdőlött, bőre lenyúzása után rögtön ássák el jó mélyre. Különösen a nyári meleg napokon fontos ez.

Gyakran mesesik, hogy a falvakban lévő vizek posványosak, bűdösek lesznek, feltétlenül le kell ezeket vezetni.

Végül arra inti a főispán az embereket, hogy a vármegyei orvos, Jósa úr (Jósa István, Jósa András nagypapja) alábbi regulációit, tanácsait fogadják meg.

„Tagadhatatlan dolog, hogy az egészség fenti tartására legjobbat lehetne tulajdonítani az jó és friss levegő égnék, mégis többnyire a lakosok ezen ellene mondhatatlan igazságot gondolóra nem vevén, házaikat amidőn építik, azon vagy igen kevés ablakot hagynak vagy ha hagynak is, azt olyan rosszul alkalmaztatják, hogy azokon jó és friss éltető levegő ég be nem mehet, és ha mehetne is, azokat erre a végre soha ki nem nyitják, amelynél az ide való vármegye doctorának jelentése szerént, kiváltképpen téli időben is, az ezen földön alacsonyán épített házakra nézve is a benne lakó egészségeseeknek ártalmasabb nincsen, a betegeknek pedig éppen halálos, kiknek gyakran azon házban, amelyben felkúsznak az ablakok nyitásával friss levegő eget szükség volna be bocsátani

Ennek igazságáról reményli ezen vármegye széke, hogy ki-ki meggyőzetten legyen és azért szükségesnek nem is tartja, hogy a lakosokat a házak építésében vagy ablakok csinálásában, eképpen magok egészségek fenttartásában munkálkodásra hosszasan ösztönözze, javasolván erre a végre kiűk-kinek az említett vármegye doctorának tanácsát, hogy tudniillik ennek utána az újonnan építendő házaknak ablakait a lakosok úgy alkalmaztatásák, hogy azt gyakran kinyitogatván, kivált az éjszakai és napkeleti szél az házat egészen megjár-hassa, és az már bent megrothadott levegő eget frissel felválthassa. Minthogy pedig a levegő eget semmi jobban meg nem vesztegetheti, mint a szemetes és ganajos földből tavasszal és egész nyáron által felmenő pára, ezért a már többször is kiadott rendelések szerént igyekezzenek a lakosok azon, hogy tavasz keletkor szemetét és ganóját mind az udvarokról, mind a házaik elől és az utcákról a helységtől távol eltakarításák, s inkább a föld kővértésére kihordják.

Többnyire az említett vármegye doctora a test táplálására hasznosnak és szükségesnek állítja azt is, hogy a kerti zöldségeket hővebben gyakorolják vetni, mely által könnyen a nyavaját lehet elüvoztatni, úgymint a gyű-mölcsfákat is hővebben ültessék. Hasonlóképpen az helységek az mező kutaikat meg ithon való kutaikat tisztán tartásák, hogy a marha friss és jó vízzel táplálkodjon, ha pedig még eddig ki nem tisztították, igyekezzenek azt minél hamarabb véghezvinni.”

Mai szemmel nézve úgy tűnik, hogy elcink nem sokat adtak a higiéniára, nem különöseb-ben törődtek környezetük tisztaságával, a helyes táplálkozással. Kuruzslók, vándorló felcse-rek, horbélyok kezelték őket, ha a szükség úgy hozta. Szabolcs megye első tisztiorvosát, a forrásban említett Jósa Istvánt (1756–1839) 1787-ben hívták meg a főorvosi állásra Békésből. Igaz, az ő 50 éves munkálkodása alatt, majd utána is óriási fejlődés indult meg ezen a téren is.

Pók Judit

A bodrogi köz népe élete¹

A Bodrogi köz honfoglaláskori történetét nemcsak Anonymus Gesta Hungarorum című munkája vonatkozó részeivel bizonyíthatjuk, hanem azokkal a régészeti leletekkel is, melyek már a múlt században előkerültek a bodrogi falvak határában, amikor a szántóvető ekéje kifordított egy-egy ősi tárgyat a földből. Legfőképpen pedig az a leletanyag a bizonyítéka őseink e vidéken történő letelepedésének, amelyet a bodrogi Karos község határában hozott napvilágra a régész-ásója. Ennek alapján megtudhatjuk, hogy milyenek voltak honfoglaláskori elődeink. Megismerkedhetünk településük formájával, házaikkal, ruházatukkal, fegyvereikkel, esetleg néhány szokásukkal. Mindezekről megbízható ismereteket nyerhetünk, beszédkörül azonban igen keveset, jóformán semmit sem tudhatunk meg. Ki felelhet megnyugtatóan arra, hogy őseink milyen szavakat használtak gondolataik közlésekor? Ki állíthatná biztosan, hogy napjaink szavai megegyeznek honfoglaláskori vagy esetleg későbbi szavainkkal? Erre senki sem adhat biztos választ, mint ahogy arra sem, hogy hány szavunk pusztult el, merült feledésbe az idők folyamán.

Történelme során igen sok és jelentős gazdasági, társadalmi, politikai változás érte a magyar népet. S ez a változás rendszerint gyorsan bekövetkezett. Ez a rohamos gazdasági, társadalmi és politikai változás, átalakulás elsősorban a nyelvre, a szókincsre volt a legnagyobb hatással, elsősorban a nyelv, a szókincs változott a legnagyobb mértékben, miután az új fogalmak szavait át kellett venni, s ennek viszont a régebbi fogalmak elfelejtődése lett a következménye. De olyan rohamosan nem következett be változás egyetlen korban sem, mint napjainkban. A tömegkommunikációs eszközök elterjedésével nyelvújásaink köznyelviessé válnak, szókincsünk átalakul, közelít a köznyelvi szókínshoz. Eppen ezért nyelvújásaink szókínshoz gyűjtését napjainkban is nemcsak a lokálpatriotizmus sürgeti, hanem a tudomány, különösen a nyelvészet és a néprajz követeli.

Amikor elkezdtem a gyűjtőmunkát, még nem gondoltam arra, hogy ezeket a szavakat összegyűjtve egyszer szótárban adom közre. Egy-egy néprajzi tárgyú kötetben a kötet végén közölt szójegyzék csupán a jobb megértést segítette. A tájszavak rendszeres gyűjtését csak 1957-ben kezdtem, de még akkor is csak mint érdekességet. Az 1960-as évek elején azonban rájöttem, hogy ezek összegyűjtése igen fontos és sürgős feladat.

Az 1950-es évek elején rajtam kívül álló okok miatt kénytelen voltam albahagyni felsőfokú tanulmányaimat. Miután többszöri próbálkozással sem sikerült visszakerülni, megélhetés után kellett nézmem. Ez a szülőfalumban sikerült is, és adminisztratív munkakörben helyezkedtem el. Miután pedig az 1950-es évek vége felé a körülöttem levő bizalmatlanság lazulni kezdett, az első hívásra átmentem a karsai általános iskolához képesítés nélküli nevelőnek, ahol azután magyar nyelv és irodalmat tanítottam több mint 30 esztendőig.

Itt szereztem olyan tapasztalatot, mely azután arra ösztönzött, hogy a tájszógyűjtést rendszeresen kezdjem végezni. Iskolai munkám során ugyanis meglepődve tapasztaltam, hogy tanítványaim sem Arany Toldijának, sem Csokonai vagy Ady műveinek néhány kifejezését nem értették meg tanári magyarázat nélkül. Amíg az én nemzedékem számára még természetes volt a paraszti élet, a gazdálkodás, a mindennapok munkája szavainak ismerete, az ő számukra mindez már ismeretlen, csak szótárban található fogalomná vált. Csakhogy a szótár sem közli egy-egy vidék minden szavának, különösen a tájszavaknak az adott vidéken használatos jelentését, mert más vidéken ugyanaz a szó másat jelent, illetve másat jelenthet. Néhány példával élve: itt *roszka* volt a neve annak a deszkakádának, melyben az abrakot adták fejéskor a tehénnek. Ugyanez a szó a Hegyalján azt a szűrőt jelentette, melynek segítségével szüretkor a mustot a hordóba öntötték. *Szerhának* nevezték itt a köznyelvben ereszként ismert fogalmat. Viszont *eresz* volt a neve annak az építménynek, mely oszlopokon nyugvó feltetejével a házfalnak támaszkodott, s három oldala nyitott volt. A székér és a többi gazdasági felszerelés tárolására szolgált. Máshol ezt *színek* nevezték. A köznyelvben az aggaszt és az aggódik szónak megvan a maga jelentése. Itt a Bodrogi közben azonban az a tőrökészítés műszava is.

¹ Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők szakosztályának 1993. május 19-i ülésén (Szerk.)

Amikor erre kerül sor, a gazdasszony ebbéli szándékát így jelentette be: „Hónap tőrőshaluskát akarok főzni, hát a masinán megaggasztottam három csupor aludtitejet.” Vagy „Szükségem lesz egy kis tőróra, hát odatettem a masinára aggodni az aludtitejet.” Ady A grófi szérűn című versében szereplő pernyeszót itt *pápernak* ismerték. A hamu szó ugyanis itt a fának a hamuját jelentette, a páper hamut, a szalmahamut, melyet máshol pernyének mondtak.

Ezek a jelenségek egyre inkább arra ösztönöztek, hogy megkezdjem a módszeres és rendszeres gyűjtést. Ehhez persze indítást adtak olyan szakemberek, mint dr. Végh József és dr. Hajdú Mihály, akikkel évtizedek óta kapcsolatban vagyok, s akikhez bármikor fordulhatok segítségért, tanácsért, mert biztosan számíthatok rájuk.

Így kezdtem hozzá 1957-től először a paraszti élethez, a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz, a ruházatkodláshoz, a kendermunkákhoz, az ünnepi alkalmakhoz, a szokásokhoz és más tárgykörökhöz fűződő szavaink összegyűjtéséhez. Ezt a munkát más bodroglői falvakban is elvégeztem. Ez hálás feladat is volt, mert olyan emberekkel hozott össze a sors, akik szívesen segítettek. Ugyanakkor magam is sok szót rögzíthettem azokból, melyeket még gyermekkoromból ismertem. Így azután szótáram törzsanyagát passzív módszerrel gyűjtöttem össze. Miután pedig így jelentős anyag került a birtokomba, hozzákezdhettem az aktív gyűjtéshez is. Gyűjtésemhez segédeszközlül a Magyar Értelmező Kéziszótárt és néhány regionális szótárt használtam fel. Csúry Bálint Szamosháti szótárának, Kiss Jenő Mihályi tájszótárának, Rácz Sándor Földeák és környéke tájszótárának, Villám Judit Nagykovácsi tájszótárának a nem köznyelvi anyagát kérdeztem ki a gyűjtés során segítőimtől. Főleg a Szamosháti szótárt használhattam eredményesen. Ez nem is meglepő, hiszen a Szamoshát és a Bodroglók egymástól nem is olyan távol levő vidékek, s e két vidéken élő emberek élet- és munkakörülményei, szokásai, hagyományai igencsak hasonlítottak egymáshoz.

Gondolom, hogy itt tisztelt hallgatóimban felmerül a kérdés: vajon miért nem használtam fel kézikönyvként a Magyar tájszótárt? Igazuk is van. Valóban használnom kellett volna, csak-hogy „Szegény ember vízzel főz!”, hát kénytelen voltam lemondani használatáról. Sok kilométert meg kellett volna tennem, hogy megkaphassam s használhassam. S erre nemigen volt lehetőségem. A napi egy-két óra használat nem érte volna meg a fáradságot.

Mint ahogy már az előbb is említettem, a szótárakban található nem köznyelvi anyagot kérdeztem ki adatközlőimtől, majd az így összeállt szókészletet összehasonlítottam az Értelmező Kéziszótár anyagával. Az összehasonlítás eredményeként meghagytam gyűjtésemben az itt ismert és az Értelmező Kéziszótárban *táj* minősítésű szavakat. Bajba kerültem azonban a *nép* minősítésű és a köznyelvi szavakkal. Azzal ugyanis tisztában voltam, hogy a tájszótárba ismert szavak nem kerülhetnek be. De mi történjen azokkal a szavakkal, melyek az Értelmező Kéziszótárban a *nép* és *köznyelvi* minősítésűek, de a Bodroglókban alakban vagy jelentésben eltérnek az említett szótárban felvett szavaktól?

Hosszas megfontolás után úgy döntöttem, hogy csak azokat a szavakat hagyom ki a gyűjtésből, melyek mind alakban, mind jelentésben megegyeznek az Értelmező Kéziszótárban található szavakkal. Még ezek közül is meg kellett tartanom néhány foglalkozásbeli műszót (pl. varsa) az eszköz részeinek elnevezése miatt. De meghagytam a kiszánt, klánét, leveledzik, nádal, nekiver stb. szavakat is, mert vagy alakban vagy jelentésben eltértek a *népi* vagy *köznyelvi* minősítésű szavak alakjától, illetve jelentésétől. Ezek ugyanis ha nem is voltak tájszó minősítésűek, tájszónak minősültek bodroglői jelentésük miatt.

A szótár szavait a mai nyelvhasználat szerint három csoportba soroltam. Az első csoportba kerültek azok a szavak, melyeket ma már egyáltalán nem használnak. Ezeknek elég jelentős a számuk. Megvallom, ezeknek örültem a legjobban, amikor a szógyűjtést végeztem. Főleg mesegyűjtés közben, a régen hagyományozódó mesékben találhattam, de idős segítőim emlékezetéből is sok ilyen szó került napvilágra.

A második csoportba azok a szavak kerültek, amelyeket ma még ismerik ugyan, de már ritkán vagy egyáltalán nem használnak. Ezek is mind-mind kihalóban levő szavak. Nem is igen használják beszédükben ezeket, csak a 40 éven felüliek. A fiatalabb nemzedék pedig ma még ismeri, de beszédében már nem használja.

A harmadik csoportba a ma is ismert és használt szavak tartoznak. Ma még mindenki ismeri, használja is őket, de használati körük egyre szűkül, mivel a köznyelvi szavak terjedése egyre erősebb. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, amikor kijelentem, hogy nem sok idő múlva ezek is átkerülnek majd a második, majd az első csoport szavai közé.

Szótárunk anyaga csak a magyarországi Bodroghköz tájszavait tartalmazza, mivel eddig csak erre a területre terjedt ki a gyűjtés. Szeretném azonban ezt a munkát a Szlovákiához került bodroghközi falvakra is kiterjeszteni. Ezt azonban csak akkor tehetem meg, ha ehhez a munkához anyagi támogatást kapok. Remélem, hogy a megpályázott alapítványi támogatást megszavazzák számomra. Az ott végzett gyűjtés után ugyanis mód lenne az összehasonlításra. Nem hiszem, hogy a szlovákiai községekben végzett gyűjtés lényegesen módosítaná szótárunk anyagát, de jó alkalom nyílna annak a vizsgálatnak az elvégzésére, hogy egy másik nyelv milyen hatással van az ott élő magyarság nyelvére, szókincsére, mennyire módosította azt.

A szavak jelentős része a paraszti élet szavaiból került a szótárba. Ezek közül legröbbszó a földműveléshez kapcsolódik. Ezek összegyűjtése ugyanis a legfontosabb, legsürgősebb feladattá lépett elő 1960 után, amikor a tsz-szervezés befejeződésével a hagyományos paraszti gazdálkodás lényegében megszűnt, s feleslegessé váltak a gazdálkodás szókincsének szavai, lassan elkezdtek kikopni a lakosság nyelvéből.

Ki ismeri ma már az *ángária*, *anyaszéna*, *baltás zsellér*, *bánkiúti*, *barázdol*, *béres*, *beszabadul* fogalmakat? Azt hiszem, igen kevés azoknak a száma, akik előtt ezek nem hangzanak idegen szóként. De ugyanígy az eke és a taliga részeinek nevei is feleslegessé váltak a használatból való kikerüléssel (*gerendely*, *kormány*, *húzóvas*, *pating*, *korona tánkos*, *tészla csi-kötő stb.*). De nem ismerik a hátára és kétfelé szántás fogalmát sem.

Ma már nem használják a régi földműveléshez szükséges szállítóeszközt, a szekeret. Amikor még használták, természetes volt mindenki számára a szekér minden részének megnevezése. Ma azonban már ismeretlen fogalom az *ánszok*, a *bőrfa*, a *soroglyazap*, a *ferhéc*, a *fürgettyű*, a *puska stb.*

Sorolhatnánk vég nélkül a használatból kikerült szavakat, melyek a bodroghközi nép szókincséből menthetetlenül kivesztek volna, ha nem kerülnek be a szótárba. Kár lett volna értük.

A szótár szavai hű képet adnak a Bodroghköz gazdálkodásáról, a gazdálkodás fejlődéséről, amikor az olvasó elé tárja a földművelés, az állattartás, a halászat, a vadászat és a gyűjtögetés ma már ismeretlen szavait. Megismerteti az olvasót az itt virágzó háziiparral, mesterségekkel, a bodroghközi lakóházakkal, azoknak építési technikájával, a lakóházak berendezésével. Megmutatja az itt élő nép életének alakulását, amikor sorra veszi a viselet, a háztartás, a táplálkozás, a gyógyítás és a szokások, valamint az emberélet kiemelkedőbb eseményeihez tartozó szavakat, de következtethetünk a szótár szavaiból a Bodroghköz történetére, az itt élők életének változásaira is.

Meg kell azonban azt is vallani, hogy napjainkban mintha feleslegessé válna ez a munka, hogy csak néhány megszállottnak lenne fontos. Bár ne így lenne!

Ötven éve végzek néprajzgyűjtést, s ebbe beletartozik a szógyűjtés is. Ma már örülök annak, hogy hozzákezdtem, hogy sikerült megmentenem a feledéstől azt a néhány ezer szót, amit szótárunk tartalmaz, s mely előbb-utóbb kihullt volna az emlékezetből.

Nagy Géza

A héregi tejszövetkezet

1935-ig kis falumat őszről tavaszig nehéz volt megközelíteni a sáros utak miatt. Majd elkészült a bekötő kövesút, az évszázados tespedésből kezdett kimozdulni a falu. Amikor 1940-ben villanyt is kapott, beindult az élet.

Előtte a 4714 kh-on gazdálkodó falu egyhangúan élte az életét. Tehén volt majd minden háznál, de abrak nélkül tartották. A tejet nehezen értékesítették. Volt egy tejbegyűjtő az ostéli tej számára. Hardtügen János Tarján községből járt ide, tizenkét tejeskannája, ha megtelt. Kilenec fillért fizetett érte, alig több a semminél. Aki pedig nem akarta ilyen potom pénzért odaadni, elszúrta a köcsögökbe és a tejfelt, töröt elcipelte a hátán a környező ipartelepekre. Embertelen munka volt: csaknem negyven kilométert kellett oda-vissza megtenniük. 20–25 kg teherrel, térdig érő sárban, havon, jéges úton, erdőkön keresztül tapogatózva a viharlámpák gyér világánál, Tatabánya, Piszke, Lábatlan, Nyergesújfalu piacára cipelve. Esetleg a házakhoz

rendelésre, meg néha hitelbe is. De élni kellett. Petróleum, só, kevés cukor, fűszerek... – a Hitelszövetkezet kamata diktálta létünket. Volt, aki éveken át minden napon, bármilyen idő volt, a háttára kötött 22 liter tejet és vitte a kolóniába. Így neveztük még akkor Tatabányát.

1935-ben Kóspallagról ideköltözött egy római katolikus plébános. Szép állatállománnyal rendelkezett, de jól tehenek alig vette hasznát. Elkezdte biztatni a község tehéntartó gazdáit, hogy alakítsanak tejszövetkezetet. Évek kellettek hozzá, mikorra sikerült. Mert a magyar paraszt még félt az újtól. De 1939 tavaszán megalakultak. A plébános teljesen díjtalanul járt el az ügyekben. Egy évig még minden vezetői munkát ingyen csinált, sőt, a gazdaasszony is ingyen végezte a ki- és befizetéseket. Török András bolthelyiségében lett a csarnok ideiglenesen.

Alapító tagként 63 gazda 83 üzletrésszel lépett be. Tagdíj 8 pengő volt, amit tejgyűjtő eszközök vásárlására használtak fel. 1939-ben a tejár 18 fillér volt literenként. 1940-ben 22 fillér. 1942-ben pedig már 34 fillér. Hol vagyunk már a 9 fillértől? 1942-ben 84 tag volt már és állt az új tejsarnok. 1940-ben megvásárolták a falu közepén Páli Lajos udvarának egy részét, és össze készen lett az új épület, hozzá kút és jégverem is. Igaz, 50 pengőt kellett befizetni tagonként, de ez a tejárban és az abraktakarmány nagykereskedelmi árában gyorsan visszatért. Bármilyen mennyiségben átvették a tejet reggel és este.

Csordás Gyuri bácsi vállalta a tej szállítását Tatabányára Henzer János vállalkozóhoz. Ám az nem tudott fizetni, ezért Molnár Kálmán plébános úr a Magyar Általános Kőszénbányákkal kötött szerződést. Azok átvették a tejet és minden hónapban pontosan fizettek érte. Kedvezményes áron kaptuk a különböző abraktakarmányokat: korpá, olajpogácsa, kukoricacsíra-pogácsa, nyolcas (kutyaliszt). A plébános úr egy évig önzetlenül végezte a feladatokat, majd csekély tiszteletdíjért.

1940-ben 232 db tehén volt a faluban, s napi 1000 liter tejet hordtak a csarnokba. Nem mindenki értette meg az idők szavát, páran még hordogatták hátukon a tejtermékeket az ipartelepekre. Ám 1944 tavaszára már 110 tagja lett a tejszövetkezetnek. Egyetlen gazda volt csak, akinek a nevét a kifizetési listákon 1944 nyarán láttam először. A tejünk mindég első osztályú. 1939 őszén ifjú Csordás György elment Csermajorba tejkezelői tanfolyamra, mert amióta tejet fejnek, azóta vannak tejhamisítók is. Így nemcsak fajsúlyt mértek, hanem a Gerber-féle zsírvizsgálatot és a Soxlet-Henkel-féle savmeghatározó titrálási vizsgálatot is el tudta végezni. Telente a jégverembe 100 kocsis vagy szánkó jeget hordtak. A 7807 pengő csarnok-építési költséget 1942-re befizették. Minden hónapban biztos pénzük volt.

Aztán 18 gazdálkodó gépcsoportot alakított. Hoffer traktort vásároltak ekével, tárcsával. Traktossal szántották a földeket, azt mondták, a tehén azért van, hogy tejet adjon, nem igázni való. Cséplőgépet is vásároltak és év végén osztozhattak a hasznon.

A Hangya szövetkezet pedig, mivel már volt villany, 1940-ben egy gabonatisztító szelektort vásárolt és csekély pénzért tisztította a vetőmagot. „Tisztább vetőmag – több termés” volt a jelszó. A gépcsoport, amikor a tagok szántását elvégezte, kívülállóknak is szántott elfogadható bérért. A traktor mélyebben és gyorsabban szántott, mint a tehénkéssel lehetett. Kezdték vetőgépeket vásárolni és vaskéket is. Mert szétaprózódott földjeink voltak, és nem mind volt alkalmas traktoros művelésre. Vásároltak pétisót fejtrágyának – igaz, hogy rábeszélésre –, de saját hasznukon látják: megéri. 1938-tól egy-két gazdafüvet elküldtek minden télen Tatára, három hónapos ezüstkalászos tanfolyamra, 1941 őszétől pedig kétszer négy hónapi téli gazdasági iskolába. Engem is elküldött a falum és a gazdálkodás tudományát próbáltuk elsajátítani. Életem során sok hasznát vettem és veszem még ma is az ott tanultaknak. Pedig egy háború, majd Rákosiék parasztyilkoló politikája és a nagy tsz-szervezés tett próbára minket. De a föld szeretetét nem tudták belőlünk kioltni.

Tehát hol is kezdődött? Ha visszatekintek, szerintem a bekötő országgal kezdődött a falum fejlődése. Második lépés a tejszövetkezet megalakulása, mert az országot nélkül csak négy lóval lehetett volna tejet kiszállítani a faluból. Aztán kellett hozzá egy önzetlen ember, aki rá tudta beszélni a falut az új tejértékesítési formára. Ez a szövetkezés élt 1949-ig, amikor is állami, majd tsz-kezelésbe került.

A múltban kutatgatva úgy érzem, ez a történet is toll alá kívánczolt.

Írta emlékezetből: *id. Csik Rezső*

Első cserkészek a pécsi bányavidéken

Az 1920-as évek elején, amikor Baranya újból magyar felségterület lett, kezdte meg cserkészszervező munkáját Weyse Keresztély, a távoli Zalából ideszakadt néprajnik.

Tevékenységét megkönnyítette, hogy fő hivatásában is gyerekekkel foglalkozott, így nap mint nap visszatérhetett az új fogalmi ifjúsági mozgalom propagálásához, a fiatalok következetes beszervezéséhez. A tevékenység tulajdonképpen a Vasasi Kultúrkör fiókmunkájaként valósult meg. E társadalmi szervezet munkássága igen széles skálán mozgott. A kör vezetői kezdettől fogva tudatosan törekedtek a tervszerű és indokolt profilbővítésre. Nemcsak a szorosabban vett kulturális munkával foglalkozott csupán, hanem igyekezett a lakosság különböző foglalkozású és életkorú rétegeit összefogni és nemes célokért megmozgatni. Előbe a közhasznú programba nagyszerűen beilleszkedett a cserkészszervezet megalakítása, illetve anyai támogatása.

Az itt élők kezdetben még a gondolatától is idegenkedtek, valami különös szélhámosságnak tartották ezt az ifjúság szervező munkát. Az nemigen győzte meg őket, hogy másutt szintén folyik ilyen típusú szervezőmunka és szép eredményekkel jár! Az itteni ősi fogalmak alapján teljesen felesleges dolognak ítélték meg, amely csak az időt rabolja, sőt, pénzpazarlással jár. Gyermeküket elvonja a mezői munkától, a ház körüli teendőktől – tehát káros...!

Első időkben a feltűnő kiállítású cserkészgyezyenruhát maskarának tartották és nevezték. A szívós szervező- és agitálótevékenység azonban a várnál gyorsabban meghozta gyümölcsét. A legmaradibbak is belátták, hogy nem felesleges, mihaszna időtöltés a tanulók délutáni foglalkoztatása, mert sok gyakorlati eredményről adhatott számot a vasasi cserkészcsapat. Különösen a napi jötevények növekedt az újdonsült cserkészek hírnevét!

Weyse Keresztély rendszeresen vitte a fiatalokat versenyekre, különböző összejövetelekre, például nagy táborokba. Helyben a cserkészpark kialakítása volt leglátványosabb teljesítményük. 1932-ben a községtől tízevi bérletre erdőrészt vásároltak. Páratlan szorgalommal és leleménnyel rövid idő alatt ízléses parkká alakították. A követelményeknek annyira megfelelt, hogy a pécsi őrök több esetben itt táboroztak.

1935-ben zenekart alakítottak. A hangszerek beszerzésének anyagi terhét nagyjából részben a fiúk és szülei vállalták magukra. A gyarapodó zenekart a Vasasi Kultúregyesület hathatósan támogatta, tulajdonképpen annak ifjúsági fiókszervezetévé alakult. Rendszeresen utaltak át a cserkészcsapatnak pénzösszegeket, főleg a zenekar megalakításakor. A vasasi fiúk zenekara nemcsak az anyatelepülésen és annak vonzáskörzetében, hanem Pécsen és a gödöllői Dzsamborin is eredményesen mutatkozott be.

Az 1923-ban alakított cserkészcsapat a háború előtti években szinte már valamennyi iskolás korú fiatait magába tömörítette. Jelentős mértékben hozzájárultak a helyi közművelődési munkához, szorosan kapcsolódva a kulturális egyesülethez, ahol szervezési, anyagmozgatási és egyéb alkalmi munkákat végeztek. Nevelték a falu lakóit, és utánpótlást adtak a különböző öntevékeny csoportokhoz.

Zóka László

TISZTELT SZERZŐINK!

A Honismeret 1993. évi 4. számától kezdve kérelemmel fordultunk szerzőinkhez, hogy lehetőségük szerint mondjanak le az írásaik után járó tiszteletdíjról, illetve az összeget utaltassák át a Honismereti Alapítvány javára. Egyébként, sajnos egyre apadó támogatások mellett ugyanis ennek az alapítványnak a kamutai teszik lehetővé a honismereti mozgalom számos eseményének (akadémia, táborok, kiadványok stb.) támogatásán kívül a Honismeret folyóirat megjelenését. Szerzőink nem remélt arányban mondtak le tiszteletdíjukról, ami mindenképp meggyőzhető arról, hogy a honismereti mozgalomban elsősorban a hazát és nemzetet szolgálni kívánó emberek tevékenykednek. Önzetlen segítségükért hálás köszönetet mond!

a szerkesztőbizottság

SORSKÉRDÉSEK

Történelmi emigrációink helytállása¹

1. Előadásom címét inkább kérdésként, mint állításként kell felfogni. Három történelmi emigrációnk: a Thököly-, Rákóczi- és Kossuth-emigráció vonatkozásában ugyanis épp az lesz vizsgálatunk tárgya, mennyire jellemezte a helytállás, illetve a megalkuvás a szabadságharcok bukása után külföldre bujdosott őseink magatartását.

Az emigráció olyan régi jelenség, mint maga az emberiség. Enyhe túlzással azt is állíthatnánk, hogy már *az első emberpár* is emigráns volt, miután kiűzetett a paradicsomból. Hazánk történetében sem új jelenség az emigráció. Egy-egy testvérháború, pártviszály után a vesztes fél már az Árpád-korban a szomszédos Ausztriában, Cseh- vagy Lengyelországban keresett menedéket. Mivel a belviszályban alulmaradt trónkövetelőnek is meg kellett valamiből idegenben élnie, így került külföldre nemzeti értékeink egy jelentős része. A bécsi Schatzkammerben őrzött honfoglalás kori vezéri kardról például tudjuk, hogy a császár védőszárnyai alá menekült *Salamon király* édesanyjának ajándékként került előbb Bajorországba, majd onnan az aacheni császári kincstárba. Mivel Aachenből jutott Bécsbe, így tévesen még ma is „Nagy Károly kardja”-ként jelölik ezt a feltehetően még Etelközben készült gyönyörű arany szablyát, a kelet-európai ötvösművészet remekművét.

Az Árpád-kori menekülések azonban még csak szórványos jelenségek voltak. Az első tömeges kivándorlásnak vallási oka volt. *1439-ben* a szerémségi magyar husziták az egyházi hatóságok üldözése elől menekültek Moldvába és növelték a Szeret menti csángómagyar falvak – feltehetően részben még a honfoglaláskor ottmaradt – lakosságát. *Mária királyné*, II. Lajos özvegye, egy nappal a mohácsi csatavesztés után hajóra rakatta a budavári kincstár értékeit és azokkal előbb Pozsonyba, majd onnan Bécsbe menekült.

Kimerítő adataink csak a *legutóbbi három évszázad* menekülthullámairól vannak, ezek életében tudunk csak olyan törvényszerűségeket felismerni, amelyek bizonyos fokig korunk magyar politikai emigrációjára is jellemzőek. *Három emigráció* alkotja tanulmányunk tárgyát: a Thököly-, a Rákóczi- és a Kossuth-emigráció. Az ő külföldi sorsukat figyelmen kívül kérésünk választ néhány alapvető kérdésre. Ezek: Van-e visszatérés az emigrációból? Mennyiben kísérő jelensége az emigrációnak a megalkuvás? Elkerülhető-e az önfeladást jelentő beolvadás? Beszélhetünk-e száműzetésben helytállásról? És végül: Van-e hatása a politikai emigrációnak a hazai fejlődésre?

2. Kezdjük vizsgálódásunkat a legrégebbi törökországi magyar emigrációval: *Thököly Imre* kuncainak kis-ázsiai bujdosásával. Őelőttük is sok tízezer magyar lakója volt a szultán birodalmának, csakhogy azok nem menekülteként, hanem láncra fűzve mint rabok érkeztek oda. Még Buda visszafoglalása után is kerültek magyar katonák török rabságba, így a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején egyidejűleg éltek szabad és rab magyarok Törökországban. Mikos Kelemen is találkozott az Aranyszarv-öbölben magyar gátyarabokkal. Olyan esetről is tudunk, amikor a kiváltott magyar rab, lemondva a hazatérés lehetőségéről, önként csatlakozott bujdosó honfitársaihoz. Erről a nem mindennapi emigráns ősről, *Óreg Horváth Istvánról* később még lesz szó.

Thököly Imre 1697 őszén, a zentai csata után, amikor megszűnt a hazatérés közvetlen lehetősége és a szultán fontosnak tartotta eltávolítani a magyar határ közeléből, Konstantinápolyban telepedett le, közvetlen kíséretével. A Porta arról is gondoskodott, hogy a fejedelmet elszakítsa seregétől és a kuruc csapatok számára Vidin közelében létesített egy 1500 főt befogadó telepet. Erdély száműzött fejedelme előbb a moldvai vajda szerájában, majd az Erdélyi

¹Elhangzott a Lakitelek Népfőiskolán, 1993. június 19 én. (Szerk.)

Házban lakott Konstantinápolyban. Ezt az omladozó épületet azonban kényelmetlennek találta és hamarosan átköltözött a galatai városnegyedbe, ahol saját költségén házat bérelt.

Az 1699-ben megkötött karlócai békeben a török megígérte a lázadó magyarok támogatásának beszüntetését és hogy Thökölyt még távolabbi vidékre, Kis-Ázsiába száműzi. A bujdosó kuruc vezér és felesége, Zrínyi Ilona nikomédiai száműzetése 1701 szeptemberében kezdődött. A számukra kijelölt nikomédiai (ma izmídi) házban mindössze fél évig laktak, 1702 tavaszán a várostól kétórányi járásra lévő Virágok Mezejére költöztek.

Thököly titkára, *Komáromi János* erről ezt írta naplójában: „A nagyvezír őt erszény pénzt parancsolt adatni, mellyel megvetethesse mind magának, mind nekünk a Nikomédiánál beljebb Ázsiában, Bythiniában az tenger végén túl két órányira lévő földet, az Illés próféta hegye alatt, a Virágok Mezején. Azon pénzen vette meg önagysága egy *Bosztandzi Musztafa* agától azt a virág-csilliket, vagy major-házat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborult mezejével, a közel való havasoktól lejevő gyönyörűséges, pisztrángos patakjaival, szép, bő, híves forrásával, sok szép gyümölcsös, árnycós és minden életre való alkalmatosságával, s azzal a pusztai várral, mely egy helyen a csillik felett van. Ez a virág-csillik az méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemasszonynak ezen bujdosásban igen kedves lakóhelye volt.”

Így írt Komáromi János a száműzetés színhelyéről, sőt még azt is pontosan leírta, hogy kocsin hány óra alatt, milyen irányba és milyen falvak érintésével jutunk el oda. Az ő naplója segítségével találtam meg három évvel ezelőtt a Virágok Mezejét. A részletekről készülő könyvemben fogok beszámolni.

A fejedelemasszony nem sokáig élvezhette az idillikus virág-csilliket, ahonnan szép kilátás nyílt a Márvány-tengerre, hamarosan betegeskedni kezdett és 1703 februárjában elhunyt. Thököly teljesen elhagyatva érezte magát felesége halála után és súlyos anyagi gondokkal küzdött. A Rákóczi-szabadságharc kirobbanása után Thököly levelekkel ostromolta mostohafiát, tegye lehetővé hazatérését. Arról álmodott, hogy elfoglalhatja az erdélyi fejedelmi széket. A gyulafehérvári országgyűlés azonban 1704 júliusában Rákóczit választotta fejedelemmé. Thököly erre panaszos levelet írt „fiaurának”, kérve, ne vegye el tőle a fejedelemséget, hiszen „az mi öreg és beteges voltunkhoz képest, elérheti azt holtunk után is”. Rákóczi azonban tisztában volt azzal, hogy nevelőapja éppen öregsége és betegsége miatt már nem alkalmas a fejedelmi tisztség ellátására. Nem a rokoni együttérzés szavára hallgatott, hanem Erdély érdekét tartotta szem előtt, amikor elutasította a Thököly visszahívását sürgető követeléseket. A száműzött, megtört kuruc vezér 1705 augusztusában, egy hónappal a halála előtt üdvözölte mindazokat, akik az igaz ügyért küzdenek, melynek – mint írja – „ennek előtte én is munkása voltam, most pedig Isten ítéletéből mártírja vagyok...” Egy kuruc vers így őrizte meg Thököly emlékét:

*„Nagy úr vala, tudjuk jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából tiltett főhelyre,
Midőn megrakodtak, állítanak félre,
Idegen országban hidegült meg vére.”*

Mint tudjuk, Thökölyt nem felesége mellé, a konstantinápolyi jezsuita templomba temették, hanem a *nikomédiai*, izmídi örmény temetőben jelölték ki nyughelyét, onnan szállították haza 1906-ben a holttestét és helyezték örök nyugalomra a *késmárki* evangélikus templomban. Egykori sírja helyét egy márványobeliszk jelölte mindaddig, amíg az egyik nemzetiségi tisztogatás idején fel nem forgatták az izmídi örmény temető sírjait. Az obeliszk összetört talapzatára az izmídi múzeum kertjében bukkantam rá. Érdekes, hogy a múzeum igazgatójának fogalma sem volt arról, hogy milyen magyar vonatkozású emlék rejlik az irányítása alatt álló romkertben.

Mi történt az árván maradt Thököly-emigrációval? A vidáni kuruc katonák nagy része már a Rákóczi-szabadságharc kirobbanása után hazatért és csatlakozott a fejedelem seregéhez. Komáromi János titkár és a kis-ázsiai virág-csillik személyzete is hazaindult Thököly halála után. Voltak azonban, akik végleg Törökországban maradtak és 12 évvel később, 1717-ben csatlakoztak a Rákóczi-emigrációhoz.

A Thököly emigrációból tehát volt *visszatérés*, de ez csak úgy vált lehetővé, hogy pár évvel a törökországi letelepedésük után kitört a Rákóczi-szabadságharc, amely utat nyitott számukra a hazatéréshez. Elképzelhető, hogy a fiatalabb Thököly emigránsok közül a nagymajtényi

fegyverletétel után többen ismét kezükbe vették a vadorbotot és visszatértek hontalanságuk korábbi színterére. Az idősebbek többsége azonban maradt, vállalva a megtorlást. Komáromi János, Thököly egykori titkára ezt nem élte meg, 1710-ben meghalt a Rákóczi fejedelemtől kapott Sáros megyei birtokán. Ugyanabban az évben halt meg Thököly diplomatája és bujdosótársa: Szöllősy Zsigmond is, aki vezére halála után Komáromival hazatért és Rákóczi hűségére állt.

A Thököly-emigráció egy népes csoportja azonban – feltehetően a vidini telep felszámolásakor – Kis-Azsiában, mégpedig Kazaklu Fszkele faluban telepedett le és végleg ott is maradt. Erre utal, hogy ezt a helyet még a múlt század második felében is „puszta magyar falunak” hívták és a szomszédos Szerajli faluban még élt egy „Madzsar oglu”, Magyarfi nevű öregember. Az akkor már kihalt magyar falu temetőjéből – állítólag – több sírkövet az onnan 3 és fél órai járásra levő Baktsadzsk örmény helységbe szállítottak és ott (feliratokkal befele fordítva) beépítették egy csorgókútba, cseszmébe. Négy évvel ezelőtt végigjártam ezeket a falvakat, gondosan megvizsgáltam minden csorgókutat, tolmács segítségével öreg muzulmán papoknál is érdeklődtem, de semmi nyomát sem találtam ezeknek a sírköveknek. Őszintén szólva nem is tartom valószínűnek, hogy a szegény bujdosók drága márványkövel jelölték elhalt társaik sírhelyét, realisabb az a feltevés, hogy kénytelenek voltak beérni egy szerény és az idő vasfogának kevésbé ellenálló kopjafával.

3. A *Rákóczi-emigráció* volt az első magyar politikai emigráció, amely több nemzedéken át fennmaradt idegen földön. A fejedelemmel 1717-ben Törökországba érkezett bujdosók utódai ugyanis több mint 120 éven át kimutathatóak a rodostói anyakönyvekben. Elsősorban a *Kőszeghy*, a *Detrich*, a *Katinkay*, a *Horváth* és a *Győrök* név maradt fenn sokáig Rodostóban. Hogy ez a helytállás és a hűség bizonyítéka lenne, kétkem. Sokkal inkább a bécsi udvar hazatéréssel szembeni elzárkózásából fakadó kényszerű magatartás. Azért maradtak emigránsok, mert más választásuk nem volt.

Az első nemzedék sorában is voltak azonban olyanok, akiknél – eltekintve a kényszerhelyzettől, amin nem változtathattak – belső meggyőződésből fakadt a helytállás. Ilyen volt mindenekelőtt a fejedelem hűséges apródja, majd írődeákja, Mikes Kelemen.

Mikeset senki sem kényszerítette arra, hogy a biztos jövőt felcserélje a hontalansággal, a birtokai jövedelméből fakadó jólétet a nincstelenséggel. Önként, hűségből követte a fejedelmet idegen földre. Az erdélyi országgyűlés 1717-ben mondta ki rá az ítéletet: az örökös számkivetést és javai elkobzását. Édesanyja hiába kérte, hogy Károlyi Sándor felajánlott segítségét igénybe véve, folyamodjék kegyelemért az uralkodóhoz, nem volt hajlandó erre. Pedig akkor már megismerte a hontalanság keserű kenyerét és a reménytelenség lelkiállapotát. Akkor is kitartott az öreg fejedelem mellett, amikor a számára oly kedves Kőszeghy Zsuzsa 1726-ban hátat fordított Törökországnak és Lengyelországba települt. Rákóczi halála után megszűnt a feladat, amelynek életét szentelte. Öt évvel később meghalt Károly császár, akinek nevében kimondták az örökös száműzetést a kunok bujdosókra. Mikes bízva az új uralkodó, Mária Terézia nagyonalúságában, kegyelmi kérvényt nyújtott be. A kamarilla azonban könyörtelenül az aktájára véste: *Ex Turcia nulla redemptio!*

Megalkuvásról a Rákóczi-emigrációban nem beszélhetünk, mert a bécsi udvar merev elzárkózása a hazatérés engedélyezése elől, eleve feleslegessé tett minden hűtlenségi kísérletet. Árulókat azért így is találunk Rodostóban, de nem a magyarok sorában, hanem a fejedelmet körülvevő idegen kalandorok között. Ilyen volt például *Paul Wilhelm Bohn* dán memőktiszt, akit kém megbízással küldött a bécsi udvar 1727-ben Rodostóba. Rákóczi titkára lett és a fejedelem minden fontos leveléről másolatot küldött Bécsbe. Rákóczi 1734-ben Párizsba küldte, ott azonban leleplezték és a Bastille-ba zárták.

Ha árulással nem is vádolható a rodostói kolónia, a történelmi kiszolgáltatottság, a tétlenség és az elszigeteltség rányomta bélyegét az egyre sorvadó közösségre. Ahogy csökkent a hazatérés reménye, úgy sorvadt a magyar telepet összetartó közösségi tudat. Különösen a fejedelem halála után vált feszültté a rodostói légkör, meglazult a fegyelem, előtérbe került az önzés, a bujdosók egymásnak estek. A bűnbak természetesen a hűség és a becsület mintaképe, Mikes volt, aki a fejedelem csekélyke vagyonát nem volt hajlandó elköttyavetyélni honfitársai között, hanem megőrizte a törvényes örökösnek, Rákóczi Józsefnek. Aztán egyre fogytak és végül már egy szilvafa árnyékában is elfértek. A rodostói bujdosók utódai azonban még sokáig kimutathatóak a helyi plébánia anyakönyveiben.

Hadd hozzam fel példának a Mikes által sokat emlegetett Kőszeghy Zsuzsa testvérbátyjától, Jánostól származó utódok rodostói nyomait. György fiától származó unokája, Gergely vitte tovább a család nevét, aki kereskedő volt és diplomata. Magyarul már nem tudott, de büszke volt magyar származására. Ő hozta rendbe a rodostói Rákóczi-kutat és annak feliratával is hitet tett magyarsága mellett. Legidősebb lánya, Cecília egy előkelő keresztény arab kereskedőhöz: Naum Saihhoz ment feleségül. Ebből a házasságból született Maria Helena, annak az Aslan konzulnak az édesanyja, aki 1888-ban fogadta a Rodostóba látogató Thaly Kálmánt. A magyar vendéget a konzul 18 éves György fia kalauzolta a városban. Ő már a hetedik nemzedékhez tartozott, a Rákóczi-emigráns Kőszeghy János szépunokája volt. A magyar nyelvtudás után a magyar név is eltűnt, az Aslanokban azonban még élénken élt a magyar származás tudata. Akárcsak Kőszeghy Cecília fiában, dr. Saih bej ezredesben, aki Thaly látogatásakor kegyeletlen őrizte Mikes Kelemen pecsétnyomóját, amely Mikes halálakor a Kőszeghyekre maradt. A török ezredes ezt a pecsétnyomót aranykeretbe foglalva, Mikes óraláncán viselte. Ekkor már 150 év eltelt Rákóczi fejedelem halála óta és a bujdosók emlékét még mindig hűséggel őrizték eltörökösödött utódaik.

Itt kell megemlékezni a rodostói magyar kolónia utolsó tagjáról, az előadásom elején már említett Öreg Horváth Istvánról, aki 1799-ben, 121 éves korában halt meg Rodostóban. 1678-ban született, két évvel Rákóczi után, akit 64 évvel túlélte. Miután a fejedelem udvari papja, Luvari Antal kiváltotta a gályarabságból, nem tért haza, hanem letelepedett a bujdosók között, hogy azután valamennyit eltemesse. 65 éves volt, amikor Luvari plébános összeeskette a görög származású Konstanciával, akivel 56 évig éltek együtt. Hét gyermekük közül csak kettőt hagyott meg a pestisjárvány: Máriát és Magdolnát. Utóbbi a magyar Kutassy Istvánhoz ment feleségül. A görög rokonság Ojerosz Stefanosznak, Öreg Istvánnak hívta az aggastyán magyart, akit felesége a Magyarok Kertjébe temetett el, a többi bujdosó mellé. Mivel a Márvány-tenger partján lévő műút építései felszámolták a magyar temetőt és a csontokat az örmény temetőben közös sírba temették, így biztosak lehetünk abban, hogy Mikes Kelemen ugyanabba a sírgödörbe került, ahova Horváth István. Mikesnek minden oka megvan arra, hogy hálás legyen Öreg Istvánnak, aki hűséggel őrizte kéziratát, majd 1786-ban – egy Mészáros nevű szolnoki magyarral – hazaküldte. Mészáros Bécsben Görög Demeter laptulajdonosnak adta át az értékes szellemi hagyatékot. A matuzsálemi kort megért Öreg Horváth Istvánnak köszönhetjük, hogy fennmaradtak ránk a fejedelem iródeákjának törökországi levelei. A rodostói örmény temetőt, ahol Mikes és bujdosótársai nyugodtak, 1976-ban, első törökországi utamon – kalandos és izgalmas körülmények között – még megtaláltam, 13 évvel később azonban már lakótelep emelkedett a sírkert helyén.

Érdekes módon a rodostói kurucok idegenbe került utódaiban is tovább élt a hűség szelleme. Erre jó példa Bercsényi Miklós kuruc fővezér László fiának és Tóth András egykori fejedelmi apród Ferenc fiának a sorsa. Bercsényi László franciaországi katonai pályafutásáról sokat publikáltak, kevésbé ismert azonban Tóth Ferenc sorsa.

Ő már Franciaországban született, ahol gyermekfejjel emigrált édesapja egy saját szervezésű huszárezred vezénylő parancsnoka volt. Ferenc is katonai pályára lépett, majd diplomata lett, legnagyobb sikereit azonban mint hadmérnök érte el. Konstantinápolyban újjászervezte a török tüzérséget, megerősítette a Dardanellákat, valamint a Boszporuszt és így elhárította azt a veszélyt, amit a fekete-tengeri orosz flotta jelentett Iztambulra.

A Boszporuszt védő egyik erődítményt – tervezőjéről – ma is „madzsar kaleszi”-nek, magyar várnak hívják. Tóth Ferenc a francia forradalom idején szülőföldjéről Svájcba menekült. Így lett hontalan a bujdosó fia. Haza kívánt térni ősei földjére és ennek érdekében kegyelmi kérvénnyel fordult I. Ferenc császárhoz. Ennek első mondata így hangzott: „Felség, mielőtt abban a reményben ringathatnám magam, hogy életemet *hazámban*, Magyarországon fejezhetem be, és elnyerhetem azt a jogot, hogy itt Császár Felséged uralma alatt élhetek, atyámnak, Tóth Andrásnak, aki ifjúkorában, követve Rákóczi fejedelemet, a száműzöttek sorába felvétetett, kegyelmet kell kérnem...”

A Franciaországban született *Tóth Ferenc* tehát hazájának tekintette Magyarországot. A császár jóváhagyta kérését és 1793-ban – visszanyerve apja elvesztett magyar nemességét – hazatérhetett ősei földjére. A Vas megyei – ma burgenlandi – Tarcsafüredön telepedett le, ott halt meg fél évvel később és ma is ott nyugszik. A kuruc emigráns Tóth András tábornok idegen földben pihen, a bujdosó fiát azonban hazahozta a hűség szelleme.

4. Számunkra a *Kossuth-emigráció* sorsa szolgáltatja a legtöbb tanulságot. A turini remete hosszú élete végén keserűséggel állapította meg: „A magyar emigráció sem nem pótolódott, sem ki nem halt, sem elvei nem jutottak érvényre, hanem elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul...” Érdemes röviden megvizsgálni a Kossuth-emigráció felbomlásának ezt az alig két évtizedes folyamatát.

A világsíri fegyverletétel után a menekültek többsége Orsovánál hagyta el az országot. Ennek két útja volt: csónakon át a Dunán Szerbiába, vagy a török fennhatóság alatt álló román földre, amelynek határát Orsova közelében egy patak jelölte. Az utóbbi biztonságosabb útnak látszott. Kossuth Lajos – kétnapi orsovai tartózkodás után – hintóba ült és szürkületkor elindult a soha véget nem érő hontalanság felé. A határpatak közelében tartózkodó menekültek felismerték a hintó utasát és a nép megindult vezére után. Amikor a patak hídján átdüböggött a kocsit, egy korszak zárult le Kossuth Lajos és a magyar nép életében.

A Kossuth-emigráció első állomása ugyanaz a Vidin volt, ahol 150 évvel korábban a szultán Thököly kuruc seregének a szálláshelyét kijelölte. Fiala János honvéd ezredes így emlékezett vissza emlékiratában az első napok hangulatára:

„Szomorú látvány volt nézni a lerongyolódott, kiéhezett szabadsághősöket. Némelyiket a láz kínozta. Maguk elé hámultak és néztek a semmibe. Teljes közöny lett úrrá rajtuk.”

A vidini magyar táborban kezdetben mintegy háromezer katona és ezer polgári személy volt. A komáromi vár kapitulációjának a híre demoralizálón hatott a különben is elkeseredett menekültekre. Így Hauslab császári tábornoknak könnyű dolga volt, amikor azzal a feladattal érkezett Vidinbe, hogy a büntetlenség ígéréssel hazacsábítsa a tábor lakóit. A menekültek nagy része – a rendelkezésükre bocsátott hajókon – hazaindult, mintegy félezen maradtak csak Kossuth mellett. Még a tél beállta előtt átszállították őket Vidinből a természet által jobban védett Sumlába. Az 1850. január 26-án ott készült felmérésben 492 személy szerepel, közülük 180 tiszt, 260 közlegény, 44 asszony és 8 gyermek. Ez a szám nem foglalta magában a lengyel és az olasz légió tagjait. További csökkenést jelentett a menekültek létszámában 1850 február közepén a mohamedán hitre áttért katonák: 3 tábornok, 63 tiszt és 172 közlegény elszakadása Kossuthéktól. Közülük 216 volt magyar, 15 olasz és 7 lengyel. Csoportjukat Sumlából a szíriai Aleppóba irányították. Közülük többen magas katonai rangot értek el: Guyon tábornok, Kurd pasa a damaszkuszi, Kohlaman ezredes, Ferik Fejzi pasa pedig a szmirnai helyőrség parancsnoka lett. Kmetty tábornok Kurszid pasa néven vett részt a krími háborúban. Guyon a krími háborúban már az ázsiai török hadsereg főparancsnoka volt, hamarosan azonban udvari intrikák áldozata lett, 1856-ban, 44 éves korában megmérgezték. Az isztambuli angol katonai temetőben lévő sírján a következő felirat olvasható: „Itt nyugszik gróf Guyon Richárd török főtábornok, Frankhon ivadéka, Angolhon születő, Magyarhon vitéze.”

Vajon igazságos volt-e a „renegát” bélyeg, amit az áttértek homlokára ütöttek emigráns honfitársaik? Ők nem vallási, hanem politikai menekültek voltak, így csak politikai elveik feladásával követhettek volna el árulást. Ennek ellenkezője történt: azért tértek át szíriára a mohamedán hitre, hogy harcolhassanak elveikért és hazájukért az Oroszország elleni háborúban. Őket tehát nem sorolhatjuk a megalkuvó emigránsok közé.

Meg kell emlékeznünk viszont egy különösen harcos emigránsról: Bárdy őrmesterről, akinek keresztnevét sajnos nem jegyezte föl a krónikás. Ez a Bárdy híresen nagy erejű ember volt, aki az emigráció első hónapjaiban azzal csillapította elkeseredését, hogy Konstantinápolyban minden úrfába kerülő oroszot és osztrákot megvert. Állandó botrányai miatt csak egyetlen isztambuli magyar tartotta vele a kapcsolatot: báró Orbán Balázs. Tőle tudta meg Bárdy, hogy a császári udvar – egy Jasmagy nevű mérnök vezetésével – fegyveres horvát merénylőket küldött Sumlára. Az őrmester azonban Kossuthhoz sietett és tájékoztatta a fenyegető veszélyről. A sumlai pasa le akarta tartóztatni a horvát martalócokat, az osztrák konzul azonban – mint békés disznókereskedőket – védelmébe vette őket. Az állig felfegyverzett haramiák Kossuth házával szemben szálltak meg és fenyegető magatartásukkal igyekeztek menekülésre készíteni az emigráns vezetőket. Útközben ugyanis – diplomáciai bonyodalmak kockázata nélkül – állíthattak volna csapdát nekik.

Ezekben a tervekben fontos szerepet kapott *Dembinszky Tiwadar* őrnagy felesége, aki már a vidini táborban Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott. *Fiala János* ezredes így emlékezik vissza naplójában erre a kapcsolatra: „Kossuth társaságában volt D. grófnő is. Hogy ezen

szamaritánus asszonynak mennyire sikerült őt felvidítani, nem tudhattam meg soha, csak annyit tudok, hogy midőn Kossuth felesége megérkezett, D. grófnő hirtelen Konstantinápolyba utazott."

A horvát haramiák vezére, Jasmagy ismerte Dembinszkynek bizalmas viszonyát Kossuthal és arra számított, hogy a grófnő rá tudja venni a kormányzót a menekülésre. Feltételezhető, hogy az asszony megrémült, amikor az orgyilkosok megjelentek Sumlán és hogy ne kelljen teljesíteni Jasmagnak tett ígérését, beteget jelentett. Tény, hogy három évvel később, amikor Dembinszkynek hamis útlevelemmel Pestre utazott, a bécsi titkosrendőrség főnöke mentette meg a letartóztatástól, igazolva, hogy Sumlán kitűnő szolgálatokat tett az osztrák ügynököknek.

A kormányzó környezetéhez tartozó tiszteket hántotta, hogy Dembinszkynek miatt botrányos hírek keringtek Kossuthról. Még az olyan előkelő gondolkodású emigráns vezetők sem tartották ártalmatlannak ezt a kapcsolatot, mint Mészáros Lázár. 1850 januárjában, egy háromtagú tiszti küldöttség kereste fel Kossuthot és kérte, hogy a legújabb kártyabotrányai miatt távolítsa el Sumláról Dembinszky Tivadart. László Károly – a kormányzó titkára – ezt írja erről naplójában: „Dembinszky Tivadar, e mindent eladni kész, jellemtelen egyén volt az, akinck deli termetű, ifjú, szép, bájos neje Vidin óta mélyen tisztelt kormányzó úr homlokáról a fájdalom és a bú komoly ráncait lesimogatta, s a hontalanság keserű poharát kissé édesítgette..."

Kossuth a tisztek kérésére beleegyezett abba, hogy Dembinszkyt a lengyel légióhoz, feleségét pedig Konstantinápolyba küldjék. László Károly ekkor ezt jegyezte fel naplójába: „Szeretve tisztelt, sőt imádott kis-istenétől szegény honunknak eltávozott azon veszélyes szíren, ki ingerlő hájaival és csábjaival Magyarhonban nyomor között bujkáló nejét s állása fontosságát vele színtele feledteté..."

Dembinszky Tivadar nejevel elsők között hajózott át Amerikába, ahol jötevői pénzén pipaüzletet nyitott a Broadway-n, ami hamarosan csődbe jutott. Dembinszkynek korán megozvegyült és második férje, az ugyancsak Kossuth-emigráns *Rombauer Tivadar* mellett, magas kort élt meg. Mint az amerikai St. Louis város tekintélyes matrónája halt meg az 1920-as évek elején.

A Kossuth körüli spiclik közül a legismertebb személyiség *Egressy Gábor* színész volt, aki a vidini táborban elsőként jelentkezett besúgásra Jasmagnál és ettől kezdve mindenütt Kossuth ellen lázított. Bár távollétében, mint volt kormánybiztost halálra ítélték, már 1850 szeptemberében hazatért, ahol – az emigrációban kifejtett áruló tevékenységéért – amnesztiában részesült és a színpadra is visszatérhetett.

Bach belügyminiszter a szabadságharc elfojtását követő évben százezer forintot fordított az egész kontinenset behálózó ügynökhálózatra, ahonnan négyezer jelentést kapott. A nyugat-európai magyar emigráns hírekről Párizsból Csernátomi Lajos, Londonból Varga István, Brüsszelből pedig Bangya János őrnagy tájékoztatta Bécsset. Az is kiderült, hogy 1852-ben a Magyarországra utazó Dembinszkynek Bangya szerzett hamis útlevelet és ő értesítette a pesti rendőrséget érkezéséről. Aki persze nem tudhatta, hogy Dembinszkynek személyében egy „kollégánót” árul el, akit a bécsi titkosrendőrség főnökének utasítására sietve kiengedtek a pesti börtönből.

A Kossuth emigráció árulói – akárcsak az elmúlt évtizedekben a 3/3-as ügynökök – nem gondoltak arra, hogy idővel minden titkos levéltár ajtaja megnyílik, leleplezve az utókor előtt a gyászmagyarokat.

Ez természetesen csak egy vékony réteg volt, az emigránsok túlnyomó többsége, ha nem is ragaszkodott mereven '48-as elveihez, nem vált árulóvá. Az viszont tény, hogy Kossuth kivételével, idővel a szabadságharc szinte minden emigrációba kényszerült vezetője megtalálta a hazavezető utat: Andrássy Gyulából miniszterelnök, majd külügyminiszter, Klapka tábornokból és Pulszky Ferencből képviselő lett, sőt a kiegyezés után Perczel Mór és Türr István tábornok is a kormány szolgálatába állt. Szemere Bertalan '48-as miniszterelnök is hazatért, igaz, elborult elmével.

Alig találunk olyan '48-as politikai vezetőt, aki emigrációban halt meg, mint Mészáros Lázár hadügyminiszter, az író Jósika Miklós, vagy Kossuth leghűségesebb társa, Illás Dániel ezredes. Itt kell még megemlítenem az 1851-es összeesküvés egyik főszereplőjének, Rózsafy Mátyásnak a nevét, aki New Yorkban őrizte a lángot és akkor is fanatikusan kitartott Kossuth eszméi mellett, amikor már minden emigráns barátja hazatért. Mint az amerikai polgárháború

kiemelkedő katonája a nemzeti hősök arlingtoni temetőjében nyugszik. Sírjáról hiányzik egy mondat: Itt nyugszik az az amerikai magyar, aki sohasem engedett a '48-ból.

A komáromi kapituláns Újházy László kormánybiztos bár végig Kossuth barátja maradt, a kiegyezés után őt is megingatta a hazatérés lehetősége. Távollétében jelöltette magát a budapesti helyhatósági választásokon, de azon csúfos vereséget szenvedett. A kudarc annyira leterítte, hogy röviddel később, 1870-ben, 77 éves korában, texasi tanúján vadászfegyveréből golyót röpített a fejébe. Az emigrációból a halálba menekült, akárcsak 18 évvel korábban költő barátja, Kerényi Frigyes, akihez Tompa Mihály a Levél egy kibujdosott barátom után című versét írta, az ismert záróssal: „Szívet cseréljen az, ki hazát cseréli”.

A Kossuth-emigráció túlnyomó többsége tehát a bizonyos engedménnyel elkerülhetetlenül együtt járó hazatérést választotta. Voltak, akik már 1867 előtt kegyelmet kértek az uralkodótól, a többség azonban a kiegyezés után, amnesztiával tért haza, két évtizedes száműzetés után. Még a kormányzó fia, Kossuth Ferenc is hazatért és a Függetlenségi Párt elnöke lett. Nem cáfolható tehát Kossuth Lajosnak az a keserű megállapítása, hogy „az emigráció elmállott, elpárolgott, mint a kámfor, nyomtalanul...”

5. Nem volt még szó az emigrációnak az otthonra gyakorolt befolyásáról, amely mindhárom vizsgált korszakban kimutatható, de kétségtelenül 1849 után volt a legélelénkebb. Mindkét bujdosó kuruc fejedelem az osztrák–török ellentétek kiéleződésére építette a hazatérés reményét és Franciaországot is igyekeztek Bécs-ellenes politikára hangolni. A párizsi udvar évtizedeken át ápolta a reményt a törökországi magyar bujdosók vezetőiben, de XIV. Lajos ugyanúgy nem gondolt komolyan Thököly támogatására, mint XV. Lajos Rákóczi megsegítésére. A hazai ellenállás tudott ezekről a titkos diplomáciai kapcsolatokról és épített azokra. Kossuth sohasem mondott le a felszabadító háború tervéről. Bár elképzelései nem valósultak meg, mégsem minősíthetjük külföldi diplomáciai tevékenységét teljesen eredménytelennek. A francia és az olasz segítség terve, amelyre a kormányzó épített, abban a korban egyáltalán nem volt irreális. Az is tény, hogy Kossuthék tartották ébren a magyar kérdést a nyugati sajtóban és ennek közvetlen hatása volt az események alakulására. 1859-ben, a francia-osztrák háború idején Kossuth arra igyekezett rábírni a franciákat, hogy fogadják el szövetségesenek a magyarságot, hogy a háború közös céljának tekintsék az olasz és a magyar kérdés megoldását, valamint hogy Fiume felől sereggel jöjjenek Magyarországra. III. Napóleon a fiumei betörést az angolok semlegességétől tette függővé. Kossuth ekkor propaganda-hadjáratot indított Angliában a Derby-kormány ellen, amelynek helyére a semlegesség elvét valló Palmerston-kormány lépett. Az emigráció reményeit lerombolta az ellenségek idő előtti kibékülése. Mégsem volt mindez hiábavaló. Kossuth élénk francia kapcsolatainól ugyanis is tudott és ez befolyással volt az 1860-as októberi diploma kiadására, amely az első lépés volt a magyarság alkotmányos jogainak elismerése felé. Ugyanígy az 1866-ig fennállt olaszországi magyar légió és a felkelés veszélye is feltétlenül hatással volt a kiegyezés létrejöttére. Nagyon is indokolt annak feltételezése, hogy a kiegyezés a königrázi csatavesztés hatására sem következett volna be, ha az emigráció által felidézett veszély árnyéka nem lebegett volna a bécsi udvar felett.

A három történelmi emigráció sorsának tanulságait végiggondolva az a meggyőződésem, hogy az emigráció olyan természetellenes állapot, amelyből az egyén ösztönösen kiutat keres. Ez két irányba történhet: egyrészt hazafelé, ha annak lehetősége biztosítva van (lásd Kossuth-emigráció), másrészt az idegen környezetbe való beolvadás útján (mint a rodostói bujdosók utódai). Az első út csak a menekülést motiváló politikai elvek feladása, vagy jobb esetben módosítása árán járható, míg a második megoldás a nemzeti identitás feladását jelenti. Mivel a kísértés egyik, vagy a másik irányból mindig nagy volt, nem ítéltük el azokat az emigráns őseinket, akik engedtek a csábításnak. Megvetésünkre csak az árulók, besúgók, rendőrspiclik szolgáltak rá, évszázadok távlatából is.

Mivel a helytállás útja mindig nagyon keskeny volt, nagyrabecsülésünkre és tiszteletünkre méltóak azon kevesek, akik – mint Mikes, Ilász, vagy Rózsfay – holtukig kitartottak ezen a nehéz, göröngyös ösvényen.

Kossuth keserűsége csak részben volt indokolt. A '49-es emigráció ugyanis csupán mint az emberek közössége oszlott fel, tűnt el, de mint szellemi forrás fennmaradt, akárcsak a Thököly- vagy a Rákóczi-emigráció, és ma is hat a magyarságra. Az elvesztett szabadságharcok ugyanis emigrációik közvetítésével táplálják a nemzet öntudatát és a későbbi szabadságtörékvések szellemét. Így tehát hosszú távon nincs bukott szabadságharc, de nincs bukott történelmi emigráció sem.

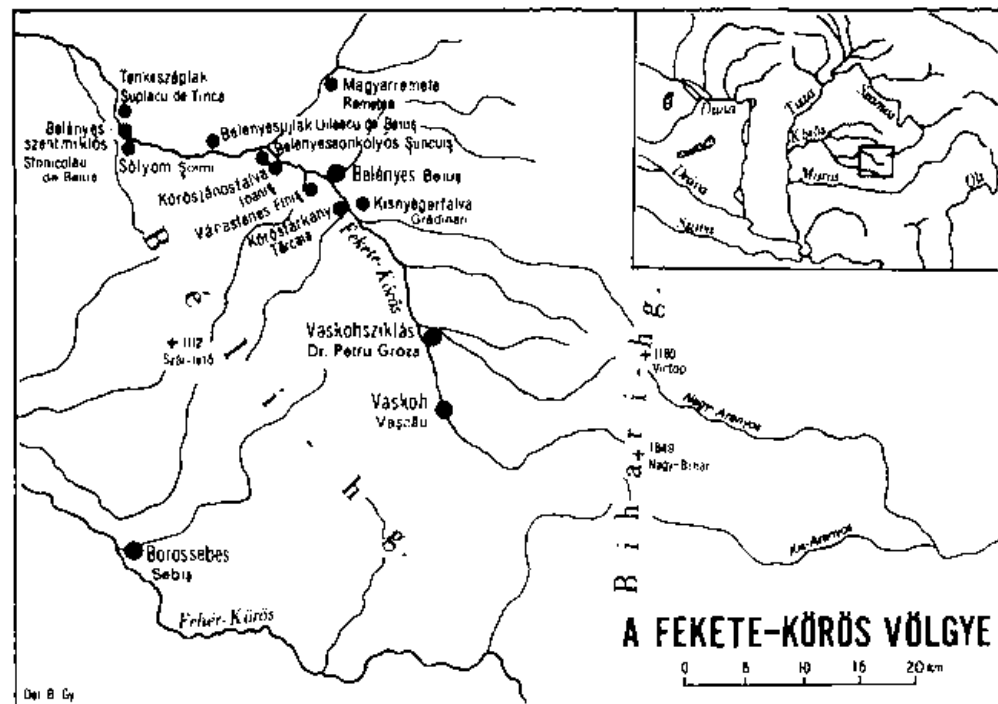
6. Befejezésül engedjék meg, hogy röviden kitérjek az '56-os politikai emigráció helytállásának kérdésére. A hazai kommunista rendszerrel való szembenállást vállaló politikai menekültek kezdetben népes, később megfogyatkozott tábora a történelmi vízválasztót jelentő dátum idején, 1989. június 16-án már olyan kis létszámú volt, hogy elért volna annak a bizonyos – Mikes által emlegetett – rodostói szilvafáinak az árnyékában. Politikai jelentőségét és befolyását azonban így sem szabad lebecsülni. Ez volt ugyanis az a csoport, amely a kádári szírihangok idején is leleplezte az ötödik hadoszlop kiépítésén fáradozó Magyarok Világszövetségét, támadta azokat a megalkuvó emigránsokat, akik a Kádár rendszer elismerését követelték, amely következetesen tájékoztatta a nyugati sajtót és kormányokat a hazai jogtörésekről, illetve nem feledkezett meg egy pillanatra sem az elszakított területeken élő testvéreinkről és végig hű maradt 1956 eszméihez.

Ennek az '56-os politikai emigrációnak az Úr Isten megadta azt az elégtételt, hogy amiért egy életen át küzdött, az megvalósult: hazája független, szabad ország lett. És ennél nagyobb ajándékot még egyetlen emigráció sem kapott a sorstól.

Juhász László

A Fekete-Körös-völgyi magyarság mártírjai

A Fekete-Körös felső szakasza mentén, Belényes körzetében helyezkedik el egy pár, valamikor tiszta magyar, ma pedig, Köröstárkány kivételével, kevert nemzetiségű település. Ezek a Fekete-Körös folyását követve: az ártérre épült Kisnyégerfalva/Grădinari (1422). (A helységnevek levéltári anyagban először megemlíttet évszáma.) A Béli-hegység északkeleti lejtőin és a Fekete-Körös ún. városi teraszán Köröstárkány/Târcaia (1332), Várasfenes/Finiş (1552), Körösánosfalva/Ioaniş (1422) és Belényessonkolyos/Suncuiuş (1442). A Körös északi ágának két oldalán, Belényesújlak/Liulacu de Beiuş (1332) és a part városi teraszára épült Gyanta/Ginta (1213), Belényes/Beiuş (1291) a Körös északkeleti ártéri és városi teraszán, részben domboldalon fekszik. Magyarremete/Remetea (1422). Belényestől északra kb. 8 km távolságra elszigetelten, a Királyerdő déli dombvidékén, a Biharossai/Roşia és a Mézgedi/Meziad patakok összefolyásánál épült.

A Fekete-Körös völgyének lakossága ma többségében román. A legkorábbi oklevelek szerint a románság a XIII. század végén (1291) jelenik meg a Fekete-Körös völgyében. Arányukat, illetve annak változását – 1915-ig Györffy István adataira támaszkodva – az alábbi táblázatban foglalom össze:

A román lakosság aránya, %

Helység	Az összeírás éve								
	1704 előtt	1715	1720	1728	1770 ¹	1828	1910 1915	1977 népszámlálás	1992
Belényes	–	4	13	42	30	..	47,5	87,6	87,9
Rőzbánya	–	2	–	..	75	..	80	95,9	99,4
Köröstárkány	–	–	–	–	–	–	–	1,8	2,1
Vaskoh	–	..	–	100	67	97,8	98,1
Kisnyégerfalva	–	..	25 ²	..	50	37	44	46,9	42,5
Várasfenes	22,5	34	19	38	39,4	40,8
Körösjánosfalva	–	–	–	–	30 ³	52	34,5	58,6	67,6
Belényessonkolyos	4	..	20	52,5	39	52,5	39	60,8	56,0
Belényesújlak	–	..	12,5	..	27	34	28	33,4	36,1
Magyarremete	39 ⁴	..	30	..	26	25	33	81,4	82,3
Felsőszőlmos	–	már a nagy többség			100	100	100
Alsószőlmos	–	..	100	100	100
Tenkeszéplak	–	..	37	..	92	92	90	96,7	95,0
Gyanta	–	–	20	..	34	26	22	9,2	11,3

¹Ekkor kezdődnek a betelepítések.

²Már jelentékeny számban vannak jelen.

³1720 elején még tiszta magyar település.

⁴1770-ben tűnnek fel.

⁵1422-ben még tiszta magyar, de a többi helységhez viszonyítva előbb kezdenek betelepülni.

Megjegyzés: – a „–” jel = nincsenek jelen; .. adathiány

Az adatokból kitűnik, hogy a románság a XVIII. század elején kezdett betelepülni a Fekete-Körös völgyébe, majd növekvő arányban folyamatosan települtek napjainkig. A valamikor teljesen magyarlakta vidék annyira elrománosodott, hogy ma a szigeteken élő magyar településeket egytől egyig román helységek fonják körül.

Az elrománosodási folyamat elemzése, az okok megvilágítása nem célja ennek az írásnak. A tatárjárás, a pestis- és kolerajárványok pusztításai után, a váradi püspökök kezdték betelepíteni a lakatlanná vált vidéket a románsággal. A veszélyek elmúltával azonban leszivárogtak az addig a hegyekben meghúzódók maguktól is. A török elől a Balkánról jönnek tömegesen és települnek le a Körös völgyébe és a Belényesi-medence peremén, a teljesen vagy részben kipszult falvakba. Még később hozzájárult ehhez a folyamathoz az elkatolizálódott családok (római katolikusból görög katolikussá vált) és a tatár- és a törökdúlások következtében „szórványokká” vált magyarság beolvadása is (Felsőszőlmos, Alsószőlmos, Tenkeszéplak, Sőlom, Belényesszentmiklós stb.)

*

Az első és a második világháború közötti időszakban a nemzetiségi gyűlölködés is pusztította a vidék magyarságát. A fekete-Körös-völgyi magyarság siratóhelyei: Kisnyégerfalva, Köröstárkány, Gyanta és Magyarremete. De siratóhelye Kishalmagy (Hálmágel) is – Arad megye, ahol Magyarremetéről elhurcoltakkal végeztek, valamint Belényesújlak, ahol 14 honvédet orvul meggyilkoltak. Siratóhely még a Fekete-Körös jobb partján épült (Borossebes /Sebiş) – Arad megye, ahol 1919 nagypéntekén kétszázötven egybeteretelt hadifoglyot mészároltak le. Névtelenül, az elvakult fajgyűlölet áldozataiként kerültek a tömegsírba.

Úgy az első, mint a második világháború utáni vérfürdőket az arc nélküli sugalmazók, tervezők és végrehajtók rendezték. A következőkben néhány településről közöljük az áldozatok névsorát.

Köröstárkány. 1919. április 19-én a mészárlás martaléka lett nyolcvanhét, húsz és nyolcvanhárom év közötti ártatlan ember, akikből 15 nő és 72 férfi. Oláh Erzsébet 49 éves asszonyt

élve remették el, özv. Izsák Mihály 62 éves férfinak előbb kezét-lábát megcsonkították, majd csak aztán végezték ki. Mártír halottaik: G. Antal Péter (60 éves), G. Antal Péter (44), Antal Katalin (40), özv. Antal János (45), Antal Ferenc (48), Antal Ferenc (43), K. Antal Mihály (59), özv. Antal István (39), P. Antal László (40), Antal Mihály (60), özv. Benedek Mária (80), P. Benedek János (43), P. Benedek Péter (47), B. Benedek Ferenc (42), Benedek Mihály (75), Benedek Ferenc (46), P. Benedek Mihály (53), özv. Balla Ferenc (80), ifj. Balla Ferenc (28), Benedek Mihály (68), Benedek Mária (39), Puttya Bunta János (49), Csapó Juliánna (22), Erdei Ferenc (58), ifj. Erdei Ferenc (24), Erdei Mihály (53), Erdei Ferenc (59), Erdei Zsuzsánna (63), M. Erdei Ferenc (64), G. (bíró) Fenesi Ferenc (47), Istók Gábor Ferenc (63), M. Gábor Péter (46), Gyulai Péter (48), Gyulai Ferenc (48), Gyulai Katalin (50), Gyulai István (38), Gyula László (37), Gyulai Gábor (63), Gyulai Péter (35), Gyulai Ferenc (48), B. Gyulai Ferenc (42), Halász Péter (58), ifj. Halász Péter (?), Halász Sámuel (62), B. Halász Katalin (55), Illés Péter (79), id. Illés Péter (83), özv. Izsák Mihály (56), Kovács Péter (44), Kovács Péter (32), özv. Kovács Mihály (61), id. Lőrincz János (73), Gy. Mikló Ferenc (64), T. Mikló József (38), F. Mikló Sándor (45), özv. Mikló Ferenc (60), Miklós Katalin (26), Miklós Katalin (26), Mikló Katalin (20), G. Mikló Mihály (49), Mikló Zsuzsánna (60), Dödö Mikló Mihály (60), Mikló Juliánna (50), H. Mikló Ferenc (43), Mikló István (44), Nagy Mihály (65), Oláh Ferenc (68), ifj. Oláh Ferenc (38), Oláh Ferenc (43), Oláh József (32), Oláh Erzsébet (49), Oláh Ferenc (54), Oláh Ferenc (23), Papp Sándor (24)), Papp Mihály (41), Sebestyén Juliánna (67), Stozinger Sándor (47), Szatmári Mihály (64), Szatmári Erzsébet (24), Szatmári Erzsébet (53), Szatmári János (71), Szatmári János (60), Cs. Szatmári Péter (64), Szatmári Sándor (51), ifj. Szatmári Ferenc (19), M. Szatmári János (64), Zsupon Gábor (46), Kali Zsupon János (65).

Kőröstárkány vértanúit előbb a ref. templom közelében tömegsírba, majd pár hét múlva (még fel lehetett őket ismerni) a temetőben, egyéni sírokba hantolták el. Sírköveiket egy 1935-ben kiadott parancs értelmében vagy meg kellett semmisíteni, vagy le kellett róluk kaparni az elhalálkozás dátumát: 1919. április 19.

Megemlékezni sem itt, sem a többi síratóhelyen, 1990-ig nem volt szabad, de ma sem ajánlatos. Még az emlékezet nyomait is el kellett tüntetni! „Szemünket le kell törölni, ne lássák, hogy sírunk.../Könnyünk már csak befelé folyik” – szavalta 1992-ben Magyarremetén Szöllösi Illdikó, Fenesi János Fohász című verséből.

A hatóságok minden igyekezete ellenére is, néhány sírkő felirata épségben maradt, mert vagy nem voltak szem előtt, vagy mert idejében lemeszelték:

1919. ápr. 19.

Itt nyugszik az Úrban meghaldogult
M. GÁBOR PÉTER
kihűlt portészei.
Gyilkos kezek tették életem e sírba
39 éves fiatal koromban.
Nagy bánatot hagytam özvegyem szívében.
Három árva maradt fölnevelésre.

E régi sírhantok fedik
őreg SZATMÁRI SÁNDOR
élt 51 évet, megh. 1919. ápr. 19.
ifjú SZATMÁRI FERENCZ
élt 19 évet, meghl. 1919. ápr. 19.

SZATMÁRI ERZSÉBET
volt nevem míg éltem,
24 éves koromban gyilkos kezek által
a sírba tétettem.
A gyilkosok ügyét bízom az Istenre
adja meg jutalmát, ahogy érdemelte.
Élt 24 évet, megh. 1919. ápr. 19.
(Fakuc Szatmári Ferencné sírköve)

Kisnyégerfalva. Kisnyégerfalván a vérengzést szintén 1919. április 19-én, húsvét nagyszombatján hajtották végre: tizenhét ártatlan 22 és 76 év közötti férfi esett áldozatul a gyilkosoknak. Mártír halottaik: Özv. Bunta Gáspár (76 éves), Bunta János (38), Benedek Mihály (33), Csapó János (34), id. C. Csapó Péter (60), Egyed Mihály (56), Özv. Gyulai István (46), Hincz Mihály (43), Izsák Mihály (50), Kovács Mihály (39), Mikló László (56), Sebestyén János (44), P. Szatmári Mihály (54), ifj. Szatmári Ferenc (22), Szatmári István (43). Ők ma is a falu végén ásott tömegsírban nyugszanak. Egy fűzfa jelöli sírjukat.

Amint a tárkányi sírköveket, de legalább a rajtuk lévő emlékeztető feliratokat igyekeztek eltüntetni, ugyanúgy próbálták ezt a fűzfát is megsemmisíteni; fel akarták gyújtani, de nem sikerült: az élő fa nem ég. A részben megszűnt törzsével emlékeztet az alatta nyugvók vértanúságára, s az igyekezetre, amellyel szereinének bennünket, valamint szörnyű tetteik nyomát eltüntetni, az emlékeztetőből kimosni.

*

1944-ben, a magyar alakulatok visszavonulása után, szintén tervszerűen oltották ki ártatlan magyar emberek életét. Legyilkolták a férfiakat, nőket gyermekeket, ha sikerült, az egész családot. Szeptember 23-án Magyarremetén, valamint a Magyarremetéről elhurcoltakat Kishalmágyon (Hilhmágel), Arad megye, és szeptember 24-én Gyantán (Ginta) történt vérontás.

Gyanta. Szeptember 23-án ablakból lőttek egy román katonára. Ez szolgált ürügyül arra, hogy másnap, a község három, egymástól távol eső részén 45, házról házra járva összeszedett, vértanúhalálra szánt embert, kicsit és nagyot, férfit és nőt gyilkoljanak meg. Kiirtották Vekerdi József, Togyinka Lajos, Boros A. Mihály, Ambrus István, Halász Ferenc és Szabó Károly családját. Így került hóhérkézre a 11 éves Vekerdi László, a 13 éves Togyinka Ferenc, a 2 éves Boros Antók Juliánna és a 13 éves Szabó István.

Ők mit véthettek? Csak az volt a bűnük, hogy református magyar emberek voltak? Igen, ez bűn volt akkor és ott, és bűnnek számít a mai napig. Mártírjaik: Boros A. Zsuzsánna, Antók Mihályné (21 éves), Antók Juliánna (2), Ambrus István (50), Német Zsuzsánna, Ambrus Istváné (46), Ambrus Gyula (16), Ábrahám Lajos (55), Ábrahám Péter (36), Lugosi Erzsébet. Özv. Biró Lajosné (64), Biró I. Lajos (66), Biró Erzsébet (28), Boros A. Mihály (40), Boros A. Erzsébet, Boros Lajos (56), Boros János (56), Boros B. Károly (65), Boros Sz. Imre (64), Boros R. Péter, Boros Cs. János (21), Boros Péter (23), Fenesi D. Károly (60), Halász Ferenc, Halász Ferencné, Kovács Erzsébet, Biró Zsuzsánna, Biró Ferenc (19 éves), Nagy Zsuzsánna, Boros A. Mihályné, Boros A. Erzsébet, Boros K. Lajos (56), Köteles Ilona, Togyinka Lajos (42), Togyinka Lajosné (38), Togyinka Lajos (17), Togyinka Ferenc (13), Köteles S. István (71), Köteles P. Mihály (20), Luczikó Mihály, ifj. Szabó Károly (21), Szabó Károly (49), Szabó István (13), Szolga Sándor (40), Vekerdi József (53), Fekete Margit, Vekerdi Józsefné (50), Vekerdi Ilona (19), Vekerdi László (11).

A református halottak anyakönyvébe a következők vannak bejegyezve: „Az 1944. év folyamán Gyantán meghalt 32 férfi és 26 nő, összesen 58 személy, kik közül 41 személy a szeptember 24-i, s a bevonuló román 6. és 11. hegyvidéki zászlóalj által elkövetett vérengzés áldozatai. Ezek, bárha nem mindnyájan reformátusok voltak, mint a többiek, szintén egyházi szertartás nélkül temették közös sírba, feljegyeztettek ezen anyakönyvbe. A szeptember 24. előtt meghaltak (6 férfi és 8 nő) adatait nem írhattam be. Ezen anyakönyv szeptember 24-én kezdődik, a gyantai vész napján, jelképpen a romjaiból újjáéledő szentegyháznak.”

A közös sírban nyugszik két hősi halált halt honvéd is.

Magyarremete. Nem menekülhetett meg a tömeges emberirtás elől a havasok tövében fekvő, a Biharrossai és Mézgedi patakok által körülölelt Magyarremete sem. A temetőbe ásott tömegsírban nyugszik az a harminchét mártír, akik 1944. szeptember 23-án váltak a gyilkosok martalékvá. Valamennyi helybéli magyart azonban nem sikerült kiirtaniuk. A vérfürdőt részben az odaérkezett szovjet katonák akadályozták, részben pedig az a kínos helyzet, hogy a mézszőlést végzők között ismerős, szomszéd falubeli és jobb érzésű ember is volt. Ők figyelemztették a magyar lakosság egy részét, hogy bújjanak el, meneküljenek.

Az „etnikai tisztogatás” céljából házról házra járva összeszedett embereket a falu alsó végén gyűjtötték össze, ahol gépfegyverrel kivégezték őket. Több sortűzet adtak le. Miután úgy gondolták, hogy „kész”, felszólították az esetleg életben maradtakat, hogy „most már, aki nem halt meg, hazamehet!” Egypáran fel is álltak, de azokra ismét tüzet nyitottak, majd a biztonság kedvéért, végigjárnak az áldozataikat, löttek és bajonettel szúrtak beléjük. Mindezek ellenére

öten megmaradtak. Másokat „röptében”, menekülés közben, vagy búvóhelyükön lötték agyon.

Hat magyarremeteit otthonukból hurcolták magukkal az Arad megyei Kishalmágyig (Hálmágyel), ahol szeptember 23-án végeztek velük. Közülük a 64 éves Szabó Sándor életben maradt, de pár napra a hazatérése után belehalt sérüléseibe. A magyarremetei mártírok: Béládi János (48 éves), Béládi Lajos (44), Béládi András (20), Bálint János Máté (38) és fia Bálint János (14), Bálint Sámuel (47), Bálint Mihály (41), Fenesi Péter (38), Gergely László (42), Géczy András (45), Horváth Imre (78), Kovács István Tamás (61), Kovács János Tamás (64), Kurucz Mihály (63), Lukács István G. (24), Lukács László G. (21), Lőrincz László (74), Molnár János, Kosa (85), Molnár László, Jámbor (62), Nagy Ferenc (53), Szabó András, Birta (36), Szabó Antal (68), Szabó Sándor (64), Szabó Márton (68), és fia Szabó András (41), Szabó István (44), Szabó Sándor, Birta (54), Tamás János (73), fia Tamás János (47), fia Tamás János (12), Tamás Ferenc (49), fia Tamás András (17), Tamás István (48), Tamás Sándor (63), Vura Ferenc (42), Zsurkó Mária (34), fia Lukács József (14).

Mellettük két hősi halált halt honvéd nyugszik: Rozván Mátyás (39 éves), Adorján Ferenc (33).

A Kishalmágyon kivégzett magyarremeteik: ifj. Tamás Ferenc (20 éves), Bálint István (20), Szabó András (62), Kurucz József (49), Szabó Sándor (64), aki otthonában halt bele sérüléseibe.

Ezek a halottak máig sem kapták meg, nem kaphatták meg az őket megillető végtisztességet. Az emléktáblán a negyvenkét mártír felsorolása után olvasható: „Ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg a lelket pedig meg nem ölhetik” Máté 10.28.

*

Sokan kérdezik, mire való, mit és kinek szolgál a múlt borzalmas eseményeinek felelevenítése? Miért kell megemlékeznünk a mártírokról és miért szükséges számon tartanunk a múlt tragédiáit?

Tökés László Király-hágó melléki református püspök mondotta 1992. november 16-án a nagyváradai újvárosi templomban tartott megemlékezéskor: „Halottainkat felhivatva, mintegy figyelmeztetésül állítjuk a világ elé, hogy soha többé ne történjék hasonló kegyetlenség.”

Zsisku János belényesi református esperes mondja ugyanazon alkalommal: „Ezek az áldozatok írják a mi történelmünket.” „Gyóntasd meg Urunk egyszer már az ellenünk elkövetett atrocitások feledékeny szerzőit is!”

Kemény Zsigmond Még egy szó a forradalom után című tanulmányában írja: „Felednünk és tanulnunk kell, de emlékeznünk is. Aki nem *feled*, előítéletekért és létesíthetetlen dolgok miatt küzd, melynek napja lejárt.

Aki nem *tanul*, rosszul fogja választani hatásterét és a munkásság eszközeit.

Aki nem *emlékezik*, teljesen nélkülözendő építményeiben a történeti bázist.”

Bosszúért már nem kiált fel senki. Már csak megbékélésért fohászkodunk, de felejtani nem tudunk!

Utószó.

A fentiek megírásához szükséges anyagot, adatokat Kisnyégerfalván, Köröstárkányban, Magyarremetén, Gyantán és e vidékről eltávozottaktól igyekeztem összegyűjteni. Az anyag hiányos, mert az emberek (az elköltözötteket is beleértve), ma 73. illetve 48 év eltelte után sem mernek nyilatkozni. Félnék! Azok a kevesek, akik nyilatkoztak, kényszerűen, hogy nevüket ne tegyék közzé. Tartanak egy újabb egyéni vagy tömeges „akciótól”.

M. Sárkány Árpád

Felhasznált irodalom és forrásanyag: Györffy István: A fekete-Körös-völgyi magyarság. Bp. 1986. – Sorbán Attila: „ahol már senkinek sem hisznek”. Bihari Napló – Nagyvárad, 1992. júl. 24. – Tömeggyilkosságok áldozataira emlékezünk. Bihari Napló Nagyvárad, 1992. nov. 22. – Magyarremetei református templom, 1991. szept. 29. – Nagyváradújvárosi református templom, 1991. nov. 22. – Továbbá nevüket „nem-adó” szemtanúk és leszármazottaik visszaemlékezései: Gyanta, Várasfenes, Köröstárkány és Magyarremete.

A jajhalmi veszedelem

A Jajhalom Kunhegyes határában, a kolbászi pusztán még ma is látható. Szántóföldi művelés koptatja, de így is szépen kiemelkedik a tájból. Rosszat sejtető nevének eredete ma már ismeretlen, hagyományok, históriák nem fűződnek hozzá. A múlt század hetvenes éveiben még azt tartották a kunhegyesiek, hogy a „környékén valami véres csata volt”.

A Jajhalomra vonatkozó legkorábbi feljegyzés a karcagi református egyházközség anyakönyvében olvasható. Az 1760-ban felvett vallomásban Balog István 106 éves karcagi öreg a következőket mondta tollba élete folyásáról: „Már a jajhalmi veszedelemkor, melyben a vármegyebeliek levágattanak, és mely... esett az 1664. esztendőbe... már akkor megnyargalta a lovat.” A hódoltság korából származó adatot több, a Kunság történetével foglalkozó tudósunk idézte, de mint apróságot, nemigen boncolgatták mélyebben. S egyébként is: „Hogy kik és mi módon követték el az emlékezetes kegyetlen öldöklést, arra nézve adattal nem bírunk, sőt a hagyomány is elhagy bennünket” – írta Gyárfás István. Továbbra is feltehető tehát a kérdés: kik azok a „vármegyebeliek”? Kik vívták ezt a vesztet csatát Kunhegyes, s az akkor még létező Kolbász község határában? Úgy véljük, a kérdés az eltelt évszázadok után is biztonsággal megválaszolható: az öreg tanú vallomása a parasztvármegye emlékét őrizte meg.

A parasztvármegyék első nyomaival a XVII. sz. legelején találkozhatunk. A tizenöt éves háború idején ugyanis nagy területek néptelenedtek el, s a pusztákon háborítatlanul tanyáztak az összeverődött rablóbandák, a hajdúk és a fizetetlenül nyomorgó végváriak. A török közigazgatás a nagyobb városokban működött, az elmenekült magyar vármegye tevékenysége pedig sokkal inkább formális volt. A magára maradt parasztságon és a mezővárosok lakosságán egyszerre élösködött a két hatalom mellett török-tatár martalóc, magyar végvári katoná, szabad hajdú és más fizetetlen, a máséból élélmeskedő fegyveres. Látogatásaik sokszor dúllásszámba mentek, mint akkoriban írták, valóságos ostorai lettek a falvaknak. S a törvény? A törvény messze volt. A török fegyverek árnyékában vagy Felső-Magyarország valamelyik várában. A parasztnak maguk voltak kénytelenek fegyverkezni, hogy vetésüket, állataikat, szerzőiket, házaikat védelmezhesék. A parasztvármegyék elsődleges célja tehát az önvédelem volt. Amikor a nemesi megye is elismerte működésüket, szabályzatot dolgozott ki a részükre.

1667-ből maradt fenn Heves–Külső-Szolnok vármegye rendelete, ebből tudhatjuk meg, hogyan is festett a parasztvármegye:

„... igyekezzék az szegénység, hogy kinek-kinek fegyvere legyen, és akitől lehet, hogy ekéje bomlása nélkül lovat szerezhet, lovat szerezzen, mert úgy oltalmazhatják alkalmasabban magokat, s a kiknek értékek leszen, az hadnagyok három forint bírság alatt a ló szerzésre ráerőltessék. A faluk egyesek legyenek és egymást segítsék, valamikor kívánatlik, mert valamelyik elmulasztja az egymás segítségét, szabad legyen az hadnagyoknak az olyan szófogatlant kit-kit forintra büntetni... amelyik falu közel van egymáshoz, legyenek egymás segítségére kötelesek.” Az elfogott tolvajokat a vármegyékhez vagy valamelyik végvárba kell szállítani, a török kezére adni azonban semmi esetben nem szabad.

A közbiztonság romlása (mondhatni megszűnése) miatt a nagykunsági lakosságnak is meg kellett szerveznie községei, pusztái védelmét, hiszen a tizenöt éves háború után újjáéledt kilenc község határán, a Nagykunságon átvezető marhahajtó út forgalma mellett, rideg marhák ezrei legeltek, s a jószágállomány megszállása, a kinyomtatott vagy éppen még keresztben álló gabona elhordása már az 1630-as években gyakorta megtörtént. Az 1640-es évek elejétől datálódtak azok az oltalomlevelek, amelyeket a felsőbb hatóság (elsősorban a nádor vagy a nagyobb végvárak kapitányai) adott ki a nagykunok részére. „... szabadossá is tettük azon nagykunságbelieket, hogy a rajtuk kóborlókat s az ilyen hatalmaskodókat megfoghatják, kik

ha semmi títall meg nem akarnák magukat adni, agyonverhessék, mint nyilvántaló latrot” – írja Wesselényi Ferenc nádor 1655-ben. A fegyveres karhatalom felállítása mellett arról is van tudomásunk, hogy „mint Túr városa a török-tatár járaskor”, árokkal vagy sánccal erősítették meg a falvakat. Olvashatunk még arról, hogy terményeiket vermekben, rejtekekben és a templomokban tárolták – „úgy hogy náluk az Istennek házai maig titkos házakká és kamrákká váltak”. (Karcagon a templom kerítése még az 1740-es években, a régi, megromlott templom-épület lebontása idején is megvolt.)

A védelemre szükség is volt, hiszen a nagykunságiak azt is megírták a nádornak, hogy az oltalomleveleknek a végváriak előtt semmi tekintélye sincsen. Amiért mégis megérte pénzt, ajándékot és számtalan töredelmes utat szánni rájuk, az a kitétel, amely szerint a parasztok maguk is fegyveresen léphettek fel a prédálók ellen.

A tizenöt éves háborút idéző romlás II. Rákóczi György tragikus lengyelországi hadjárata után kezdődött. A Nagykovács területét több ízben érintették az Erdély felé, a hajdúvárosok ellen és Várad ostromára vonuló török hadak. Kíméletlen pusztítást tettek az Erdélyt és a Tiszántúlt egy részét felprédáló tatárok... A békésebb időszak beköszöntével sem javult a helyzet, mert a Nagykovács elöljárói azt írták egyik levelükben, hogy az ónodi, szendrői, korpónai, kékkői, füleki, ibrányi királyi végházakból földjükre járó katonák miatt a lakosok „Túrra vagy másfelé” menekültek. A szolnoki bég is arról ír, hogy az ónodi katonák „az szegénységet kínozzák, sarcolják, búzájukat, árpájukat, kölesüket és egyéb féle jószágukat prédálják... ha az Alföldet elpusztítjátok, minket okul ne vegyetek.”

Több adatunk van rá, hogy az 1660-as évek közepétől valóságos esatak folytak a „vármegyebeliek” és a „nyúzó, fosztó, marhahajtó tolvajok” között. Ha az utóbbiak valamelyik faluban vagy legelőjén megjelentek, a tizedesek fegyverbe szólították a férfiakat, a templom kerítésébe menekítették az asszonyokat és a gyerekeket, ki milyen fegyverre tudott szert tenni, az után kapott. Lóra ült vagy gyalogosan indult a fosztogatók üldözésére. Ha nagyon nagy volt a baj, akkor több falu népe együtt vett részt az akcióban. A rablók azonban hivatásos fegyverforgatók, harcban edződött katonák voltak. Elriasztásuk csak jelentős túlerővel vagy villámgyors rajtaütéssel sikerülhetett. Ha azonban a megszalasztott katonák több százra felszaporodva visszatértek, szörnyű bosszút álltak. 1666 júliusában hét-nyolcszáz katona a Tiszántúlon a „falukat dúlták, a parasztokat, feleségeiket, gyermekeiket fegyverre hányták, a vármegye gondviselőjét roffli *Balassa Györgyöt* három részre vágták”. A nagykunok egy 1669-ben kelt levelükben azt írták, hogy a végváriak „nemcsak elpusztítják, hanem roncsoló és két ízben vérüket kiöntő kegyetlen kezekkel s éles fegyverekkel annyira megrettenték őket, hogy az *Balasi halálától fogva* sok helyen csak bujkálnak, s megijedve, mint a rabló tatár elől futnak bújnak”. Ugyanebben a levelükben megemlékeznek az 1666. évről, amikor a hatalmaskodók „két ízben őket megtámadván, közülök mintegy kilencvenet vérben fagyva hagyának”. Ez az 1666. évi dúlás maradt meg az emlékezetben, a legsúlyosabb vereség színhelyéről – jajhalmi veszedelennek.

A szörnyűségnek abban az időben messze földön híre járt, még Ibrahim, egri pasa egyik levelében is helyet kapott: „az elmúlt napokban a Tiszántúli falukat rabolattván mennyi marháat elhajtottak, azon kívül a vármegyét levagdalták” – méltatlankodott az ónodi várparancsnoknak. Bizonyára ehhez az eseményhez köthető Izmail szolnoki bég irata, amelyben, a török gyakorlattól eltérően engedélyezi a rájuk fegyverviselését és felhatalmazza őket, hogy a tolvajokat „szabadosan kergethessék és megöljék”.

A parasztvármegye szervezete hamarosan kiheverte a jajhalmi vereséget és feladatát a nagyobb hadjáratok nélküli években eredményesen ellátta. A felszabadító háborúk idején már nemcsak a községek védelme, hanem az elmenekült lakosok felkutatása is a feladatai közé tartozott. Még a XVIII. század első évtizedeiben is találkozunk hasonló szervezkedéssel a Nagykun Kerületben, ugyanis a nagykunok közgyűlése 1717. május 20-án, a kerületből való kiköltöztetés ellen kimondja: „Adjuk értésére mindenkinek akiknek illik, hogy Nemes Szabolcs Vármegyeiek az Szegénységet rabolni és üldözni ide jönnek, tehát menten unita vi insurgálunk (egységescen felkelünk) úgy, hogy fejünk fennálltáig egymást rabolni és hurcolni nem engedjük.”

Elek György

Irodalom:

Gyárfás István: A jász-kunok története IV. Bp., 1884. *Izsépy Edit:* Végvári levelek: Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel 1660–1682. Bp., 1962. *Szakály Ferenc:* Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században, Bp., 1969.

Egy magyarrá vált olasz orvos önéletrása

Franciscus Anesini, az orvostudományok doktora Óbudán, 1869. március 8-án – közvetlenül a halála előtt – saját kezűleg megírta életének tanulságos történetét gyermekeinek okulására, a bevezető részt német nyelven, a továbbiakat anyanyelvén, olaszul.

Már hosszú idő óta készülök körülményes életem vázlatos leírására, de megromlott egészségem akadályozott abban, hogy visszaemlékezsem életem viszontagságaira. Nemcsak családunk eredetére nézve kívánom ezt emlékezetül hátrahagyni, hanem azért is, hogy a gyermekeim tanuljanak atyjuk sorsából és okuljanak belőle, ha egy napon az Isten akaratából őket is ugyanilyen szerencsék vagy csapások érik, melyek nekem is osztályrészemül jutottak.

A dél-tiroli kereskedelmi központban fekvő Perginében születtem 1822-ben Luca napján, december 13-án este. Apám is Francesco volt, anyám pedig Piva Dominica. Mindketten Perginében születtek és az ottani plébániatemplomban kötöttek házasságot.

Anyám elbeszélése szerint még a házasságkötésük előtt elvesztette atyját, akit Piva Antonnak hívtak és nemsokára anyja is meghalt. Egyetlen nővére virágzó korában ugyanazon a napon halt meg, amikor én születtem. Így anyám – a távoli rokonságát figyelmen kívül hagyva – a családjából egyedül maradt.

Apám rokonsága annál népesebb. Nagyapám, Anesini Leonardo szegény szülők gyermeke volt. Pergine közelében, a magashegyvidéken lévő Pine helységben született 1750 év körül. Fiatal éveiben erdészetben dolgozott, később megnősült és családot alapított. Nagyon igyekvő, dolgos és takarékos ember hírében állt. A szerencse is kedvezett neki, így lassacskán csinos földbirtokot szerzett. A házassága huszadik évében a vidék egyik leggazdagabb emberének tartották. Boldogan élt feleségével, aki egy évvel élte csak túl a nagyapánkat: 1846-ban, 70 évesen halt meg. Nagyapám 95 évet élt meg.

Az öregeknek számos gyermekük lett, akik a szülői házban nőttek fel és a családi földek művelésére szentelték fiatalágukat, növelve gazdagságukat. Amíg a gyerekek együtt maradtak otthon, addig semmi baj nem volt a családban. De mikor egymás után kezdtek megházasodni és családjuk is nőtön nőtt, kevés lett a család gazdagsága, s mindegyik az öregektől várta az eltartást és kérte a támogatásukat. Az elszaporodott családok helyzete egyre nehezebb lett. Az öregek sürgették, hogy népes családjukban többen tanuljanak mesterséget és annak jövedelméből tartsák el magukat. De változatlanul mind a családi földekből akart megélni. Kilenc gyermekük után annyi utódluk lett, hogy 1841-ben – amikor Tirolt elhagytam – 90 éves nagyapámnak 50 unokája és 16 dédunokája volt. Nem tanultak mesterséget, akárcsak szüleik, mindössze egy kivétel volt, aki saját szorgalmából kitanulta a kovács- és lakatosmesterséget, és jelenleg Óbudán gépész a hajógyárban (a Donau-Dampf-Schiffahrt-Gesellschaftnál, 1869.).

Én voltam az az egyetlen, aki a tanulást választottam. Emiatt azonban a testvéreimmel csaknem ellenséges helyzetbe kerültem. A tanulási kedvet anyámtól örököltém, aki fáradhatatlanul arra törekedett, hogy képezze gyermekeit. Nem csoda, hogy a rokonság anyámat is rossz szemmel nézte, ennek ellenére rendíthetetlen maradt.

Szüleimről el kell még mondanom, hogy apám kézműves volt, egyben fuvaros testvéreinek volt a kocsi- és kerékgyártója. Különböző foglalkozásait időnkénti váltogatta, nem a legszerencsésebben. Anyám biztatására 1829-ben Trientben egy vendéglőt béreltünk, ahol négy évig

jól éltünk. Azonban a veleszületett nyughatatlansága miatt visszatértünk Perginébe, ahol ismét vendéglőt nyitottunk. Apámat sokoldalúsága különböző szerencsétlen vállalkozásokba sodorta. Volt fakitermelő, gazdálkodó, kocsigyártó, kerékgyártó, vendéglős, de egyik vállalkozásában sem kísérte a szerenese.

Szüleimtől 13 éves koromban, 1835 őszén meg kellett válnom, apám ugyanis a trienti gimnáziumba íratott be. Teljesen magamra voltam hagyatva, így nem csoda, hogy többet szórakoztam az osztálytársaimmal, mint a tanulmányaimmal. Emiatt történt meg, hogy az év végén nem sok dícséretet vittem haza. Ez bántotta az önérzetemet és a következő évben az volt a kívánságom, hogy a szigorú kollégiumba kerüljek, ahol szorgalmasan kellett tanulnom, egyedül csak magammal törődtem és kiváló eredményt értem el. Így telt el három év, és ez az idő volt életemben a legkellemesebb. Még a harmadik gimnáziumba jártam, amikor megtudtam, hogy szüleim 1838-ban a 12 éves József öcsémmel és a 14 éves Marietta húgommal áttelepültek Magyarországra. A selyemhernyó-tenyésztés csábította őket idegenbe, jobb megélhetés reményében.

Entől kezdve megismertem az élet nehézségeit is. Elhagyottnak éreztem magam, sokszor szomorú komság fogott el, barátaim is emiatt kezdtek tőlem elmaradozni. Gondolataim részben kedves szüleimmél jártak, és kevesebbet törődtem a tanulmányaimmal. A szülem sorsáról egyre rosszabb híreket kaptam, amik még jobban elsomorítottak. Új vállalkozásuk rosszul ment. Megélhetési gondjaik voltak – engem sem tudtak tovább támogatni. Magam nem tudtam, hogy mihez kezdjek. Az iskolai szabadság idején a nagyszüleim gondoskodtak rólam, mindig számíthattam az ő támogatásukra. A jó Isten sem hagyott el engem, adott jötevéket, akik segítségemre voltak addig, amíg magamat nem tudtam elartani.

Az utolsó évben a heves és lobbanékony temperamentumom miatt majdnem kizártak a kollégiumból. Egyik este, vacsora után hirtelen dühtől elragadtatva összeverekedtem egyik osztálytársammal. Előbb ő öntött le engem egy üveg vízzel, amire én egy bottal fejbe vágtam, amittől megszedülve a földre esett. Ebben a pillanatban kondult meg az estharang intára. Hirtelen abbamaradt a verekedés, a folytatás másnap kezdődött a vizsgálattal. Attól féltem, hogy könnyörtelenül kizárnak a kollégiumból. Senki sem állt mellettem, teljesen kétségbeestem a bizonytalanságban. A nagy izgalmaim következtében kimerültségi láz tört ki rajtam és három hétig betegen fekvődtem. Előjáróimnak nem volt szívük ilyen állapotban kitenni az utcára. Az ügy lezárult, én pedig 1839-ben a kollégiumban befejeztem a tanulmányaimat.

A szünidőm szomorúan telt el, gyakran visszatért ez a lázas betegségem, nem tudtam nyugodni a jövőm feletti aggodalmak miatt. Szüleim is csak a nyomorúságaikról írtak, engem pedig a rokonaim hagytak a nyomorúságban tönkremenni. A nagyszüleim maradtak csak megértőek hozzám, akiket a gyermekeik lassan teljesen kismennyiztek mindenükből. Az őszig végleg megszűnt a lázas betegségem és pártfogóim ajánlólevelével Trientbe kerültem, mint instruktör. Egy boldog esztendő telttőm itt el anélkül, hogy a családomnak terhére lettem volna. Minden támogatás nélkül megálltam saját lábamon 17 éves koromban. Megint más élet kezdődött, könnyelmű fiatalemberek társaságába kerültem, és sajnos elfelejtettem lassacskán a kollégiumból magammal hozott jó modort. Az áldott jó kollégiumban valójában alaposan megmagyarították a tudnivalókat, de azt nem tanították, amire a fiataloknak szükségük van a társasági életben, így a táncolás, a zene, az éneklés, a beszéd és társalgás stb.

Engem mindig a jó szándék és a parancsolatok, a kötelességtudás vezetett. Persze idővel eltűnik az emberekből a jó szándék is. Fellép a hiúság, a szórakozási kedv, a szenvedélyek. Én is felkerestem a vendéglőket, belenéztem már a leányok szemébe, megtanultam a játékokat, amelyeken vesztettem is. – De ez év végén is én nyertem el a jó stílusért és költészetért kifizetett ösztöndíjat. Ez a nyilvános kitüntetés és dícséret biztos ajánlás volt mindazokhoz, akiknek támogatására továbbra is rászorultam. Ezek a kitüntetések részben károsak is voltak a viselkedésemre és magatartásomra is, mert kissé beképzelt lettem. Elhittem, hogy különleges tehetség vagyok és sokkal többet foglalkoztam a szépirodalommal és a költészettel, mint kellett volna, viszont a többi fontos tantárgyakat elhanyagoltam.

Az ötödik tanév utáni szünetet Közép-Lombardiában töltöttem, mint instruktör, dr. Paoli házában. Az élelmezési költségek felét megkerestem Paoli fiának korrepetálásával, a másik részét pedig nyelvórák adásával. A nyári szünet elteltével ismét Trientbe tértem vissza. Addig, amíg a jó tanáraimnak a tanácsait követtem, derék fiú maradtam. De a nemes fa kezdett rossz gyümölcsöt teremni, és lassanként én is megtanultam biliárdozni – elhanyagolva a tanulmányaimat és egyéb üdvös kötelességeimet. Ennek következményeként elvesztettem jötevéim

figyelmességét és szeretetét, és lassacskán kegyvesztett lettem előljáróim előtt. Óh sors! Miért nem adtál nekem jó tanácsadókat, akik útjaimat helyes irányba terelték volna? (...)

A tanév befejeződött. A nevem nem került már a kiváló tanulók listájára. Csak valamivel lettem jobb a közepes tanulók eredményénél. Ez nagyon bántott. Úgy éreztem, hogy ég a talaj a lábam alatt – nem volt maradásom. Nemsokára megérkezett apám és öcsém, akik eljöttek értem és 1841 augusztusában elindultunk Magyarországra felé.

Elhagytam szülőföldemet azzal a szándékkal, hogy minden eddigi kínlódásaimtól megszabaduljak. Minél jobban távolodtak a magas hegyek, annál inkább éreztem valamilyen titkos szomorúságot a szívemben. Azok a napok, amelyeket barátaim és kedves iskolatársaim körében töltöttem el, elszálltak, mint valamilyen csodálatos álom. (...)

Néhány napi utazás után megérkeztünk Pozsonyba. Négy év után ismét boldogan ölelhettem meg édesanyámat és húgomat. Igen nagy volt azonban a megdöbbenésem, amikor láttam, hogy milyen nyomorúságos helyzetben élnek szüleim. Mégis az öröm lett úrrá bennünk, hogy ismét együtt lehettem szüleimmel és testvéreimmel.

Még ez év októberében szerettem volna a Pozsonyi Kollégium diákja lenni, de nem tette lehetővé az a körülmény, hogy latinul nem tudtam olyan mértékben, ahogyan azt megkívánták a hallgatóktól. Meg kellett ismételnem az utolsó gimnáziumi évet. Közben szüleim átköltöztek Budára. Majd az első egyetemi évet is elvégeztem Pozsonyban, a továbbiakban azonban egyre kevesebb ambícióval folytattam a tanulmányaimat, a gondolataim egyrészt Budán jártak kedves szüleimnél, másrészt a régi hazám után is elviselhetetlenül kezdett fájni a szívem.

Időm nagyobb részében megint csak a költeményekkel foglalkoztam. A bölcsészeti tanulmányaimat 1844-ben befejeztem. Tényleg németül sem tanultam meg ezen három év alatt annyira, hogy meg tudtam volna magamat érteni. Viszont a magyar nyelv tanulását is megkezdtem. Így kerültem még ez év októberében Budára a szüleimhez – és beiratkoztam az Orvosi Egyetemre. Az első félévi tanulmányok mérhetetlenül kimerítettek. Az anatómiavizsgán félévkor megbuktam, főleg a nyelvi nehézségek miatt. Reméltem, hogy a szünetidőben fel tudok készülni a pótvizsgára, azonban ez a kísérletem sem sikerült. Így az első, majd a második évet is meg kellett ismételnem, de elvégzése után sem kaptam bizonyítványt a továbbtanulásra. Emiatt teljesen elvesztettem a kedvemet az orvosi tudományoktól, mert a megélhetésemre szükséges pénz is magamnak kellett megkeresnem olasz nyelv tanításával. Így éltem meg Budán az 1846-os évet, amely megváltoztatta a tanulmányaim ideje alatti nyomorúságos életemet. Addig legnagyobb bánatomat az okozta, hogy szüleim igen nehéz anyagi körülmények között éltek. Nem tudunk közös lakásba költözni és így egymást kölcsönösen segíteni, mert az én különféle foglalkozásaim, különösen pedig az egyetemi tanulmányaim a városhoz, Pesthez kötöttek. Az is teljesen elkésérített, hogy minden társaság hiányában kiközösített magányosnak éreztem magamat. Ebben a letargikus helyzetemben ismerkedtem meg egy kiváló emberrel, akivel hasonló egyénisége folytán hamarosan barátságot kötöttem. Bianchi Józsefnek hívták és ritka adottságokkal megáldott színész volt. Olyan igazságkedvelő és nyílt szívű, előítéletektől mentes ember volt, aki még tréfából se mondott valótlanyságot. Már rövid barátság után úgy megkedveltük egymást, mintha testvérek lettünk volna. Az ő révén a kollégáival is barátságba kerültem, és szabad bejárásom volt hozzájuk a színházba is. Így hamar megismerkedhettem a városi társaságokkal is, akik közé eddig a felszeg viselkedésem miatt sem kerülhettem. Közöttük megismertem az életet és a világot a maguk valóságában. Egyre többen vettek tőlem olasznyelv-órákat, ami lényegesen segített anyagi helyzetemen is. Boldognak éreztem magam, hogy olyan emberek közé kerültem, akik szeretettel fogadtak körükbe és segítettek az érvényesülésben is. Amikor már minden a legjobban alakult, a forradalomban elvesztettem ezeket a barátaimat, a régi társaságok is szétszóródtak, és ismét visszaestem a letargikus magányosságomba.

A szabadságharc idején kezdetben úgy éreztem, hogy mindentől távolálló, pártatlan megfigyelője vagyok csak az eseményeknek. 1848 azonban kedvező változást is hozott életemben: a tanszabadság lehetőséget adott nekem is, hogy az orvosi egyetemen újra beiratkozzam a második évfolyamra, és azt az előző tanulmányaim beszámításával befejezhessem. Nagy kedvvel és ambícióval vettem bele magamat a tanulmányokba. Ezt azonban ismét félbeszakították a mozgalmas harci események. 1849 júniusában Monti ezredes parancsnoksága alatt olasz különítmény alakult, amelyben én is részt vettem. Lelkesedésünkben nem tudtuk, hogy ez lesz az utolsó szerencsétlen hadjárat, mely a magyar seregek végső fegyverletételével elbukik.

A hadjárat leverése után a kimerültségtől és a nélkülözésektől teljesen elcsigázottan és betegesen elszakadtam az olasz különítménytől. Lugoson ápoltak 11 napig a fekvő betegek között, miközben a különítményünket lefegyverezték Temesváron. Mihelyt felgyógyultam, igyekeztem szüleimhez hazatérni. Csakhogy az egész város körül volt zárva, ahonnan senki sem mehett ki a katonai parancsnokság elbocsátó irata nélkül. A pénzem is már teljesen elfogyott. Az osztrák katonák mindenkit igazoltattak. Szerencsémre egy élelmiszertel megrakott kocsi sikerült elbújni a kofferemmel együtt, s így kijutottam a gyűrűből. A kocsi alig hagyta el a várost, odajött egy osztrák altiszt és kérte az iratainkat. Ebben a kínos helyzetben igyekeztem flegmán válaszolni, hogy a kofferemben vannak. Erélyesen felszólított, hogy azonnal vegyem elő azokat. Erre a kofferkulcsomat kezdtem keresgetni a zsebeimben. Közben meséltem neki, hogy temesvári kereskedő vagyok, és viszem az élelmiszert a vásárba. Kételkedő tekintettel faggattot, hogy nem Kossuth embereihez tartozom? Látna nyugodtságomat és némettudásomat, továbbengedett a kocsival. Négy hasonló kalandos nap után estefelé megérkeztünk Pest elővárosába. Nem voltam még egészséges, de a háborús eseményekből sikerült megmenekülnöm!

Abban az időben szüleim Budán laktak, és engem inkább eltűntnek reméltek, mint meghaltak, de arra nem számítottak, hogy egyhamar viszontlátanak. Elképzelhető, hogy a váratlan megjelenésem mekkora meglepetést okozott nekik. Anyám sírva ölelt át, mintha ott támadtam volna fel halottaimból. Egy hétig még ágyban ápoltak, hogy a legyöngültségemből valamelyest felerősödjem. Ahogy magamhoz tértem, elgondolkodtam a kalandos csatározásokon, és a jelen igen szűkös körülményeinken és csak azután jutott eszembe, hogy mennyi szerencsém volt, s köztük talán a legnagyobb, hogy az orvosi egyetemre is sikerült beiratkoznom másodéves hallgatónak, és folytathattam a tanulmányaimat. Ettől kezdve megint újabb szakasz kezdődött életemben. Eszembe jutottak sok szorgalommal végzett nehéz tanulmányaim, meg a sokszor zavaró könnyelműségeim, melyek minden bajomnak az okozói voltak. Három óriási szikla felváltva irányította életem baljós periódusait, nevükön nevezve: a szerelem, a költészet, a játék. Ifjúkoromtól fogva hol az egyik, hol a másik szenvedélyem foglalkoztatta gondolatvilágomat. Mindegy, hogy melyiknek hódoltam, bármelyiket is választottam, azok mindig csak eltérítettek a kötelességeimtől és a fontosabb dolgaim végzésétől. Mégiscsak ezek voltak pályafutásomnak mozgató rugói. (...)

Ezért szüntelenül csak azt hangoztatom: Jaj neked, hogyha engeded, hogy a szenvedélyeid győzelmeskedjenek rajtad. A szenvedélyek elgyöngítik a jellemedet, elhomályosítják az elmédet, érzéketlenné teszik a szívedet, elrabolják az idődet a munkaszerető élettől, hogy könnyelműen eljárszhasd jellemedet, férthibecsületedet. Mégis feláldoztam a szenvedélyeimnek az orvostudományi tanulmányaimat! Az igazsághoz tartozik még, hogy tanuló társaim között úgy tűntem fel, mint szorgalmas tanuló, pedig valójában nagyon keveset tanultam, s nem hallgathatom el könnyelműségeimet sem, amelyek pályafutásom során mindig belegázoltak az érvényesülésembe.

Harmadéves hallgató voltam az orvosi egyetemen, amikor szerencsétlenségemre megismerkedtem egy asszonnyal, aki hízelkedésével nemcsak a fiatalságomat bővölte el, hanem a szerelmével a szívemet is összetörte. Már harmadik éve voltam rabja ennek a szenvedélyes szerelemnek, amely teljesen elvette az eszemet és tönkretette az egész egzisztenciámat. Elkeseredésemben már közel álltam az idegösszeroppanáshoz, mikor meggyőződtem arról, hogy egy csapodár kurtizán játékos szenvedélyének az áldozata voltam csupán. Még így is csak nehezen tudtam őt elfelejteni és visszanyerni szívem nyugalalmát. A szórakozásban kerestem a feledést, táncoltam, színházba jártam, hogy a családott szívem megnyugodjék. Úgy gondoltam, hogy az ördögöt egy másik tudja csak kiűzni, ezért a háltérmen szórakozásából egy fiatal leányt választottam ki magamnak, akihez érdeklődéssel vonzódtam.

A szívbetegségemre adott szigorú orvosi előírások helyett csaknem két évet töltöttem egy gazdaságban, amely foglalkozást egyébként is nagyon szerettem. Egy kis kertet egyedül magam kezeltem és palántáztam, gondosan ápoltam és esinosan rendben tartottam. Majd ezzel a szenvedélyemmel is fel kellett hagynom. Kí gondolta volna, hogy az a szegény leányzó, akit én csak szánalmamból szerettem és csak szórakozásból választottam ki magamnak, szívesen beleegyezett abba, hogy csak élettársam legyen. (...)

Időközben sikerrel befejeztem orvosi tanulmányaimat, de sokat sebzett szívem még ettől sem gyógyult meg. Édesanyám szíve viszont reszketett a boldogságtól, amikor az orvosi felavatásom napján – 1857. április 26-án – jelen lehetett és megélhette a doktori címmel történő

kitüntetésemet, amivel valóra válthattam velem kapcsolatos legrégebb vágyát, s gyengéd együttérzését. Elragadtatása azonban rövid ideig tartott: megváltoztathatatlan elhatározással nyújtottam kezem házasságra az akkor neki bemutatott menyasszonynak. A legnagyobb bánatomra ezzel tuskét szúrtam mindig melegen szerető anyai szívébe, ami örökre benne maradt.

Az első hibás lépést ekkor követtem el – 1857. június 9-én –, amikor gyenge szívem nem talált már kibúvót. Hát kimondtam a boldogító szót, mert már magam is ezt tartottam helyesnek. Nem akartam egy szegény szerencsétlen nőt, aki engem végtelenül szeretett, kétségbe esésbe dönteni. Korábban az volt a szándékom, hogy az emberi szív gyengéd vonzódását az elválás természetességével zárjam le. Anyám gyöttrődése sem bántott különösebben, mert nem is tudtam más magyarázatot adni ezen elhatározásomnak, mint azt, hogy a végzet akarta így, a hajamnál fogva ráncigált a tények elé, s már nem állt módomban másképpen cselekedni. Végül is bíztam a jövőmben, a jó Isten megáldott engem képességekkel, amelyek már nemcsak azt biztosították, hogy magamat tartsam fenn, hanem takarékoskodhattam is és remélhettem, hogy enyhíteni tudok már édesanyám bánkódásán is. Sokkal többel azonban még nem dicsekedhetem.

Budán kezdtem meg orvosi praxisomat és hat évig ott működtem (1857–1864). Betegeimnél jó hírnevet szereztem, kedvelt és keresett orvosuk voltam. Minden különösebb nehézség nélkül megkerestem a feleségemmel és hat gyermekemmel felmerülő költségekre és kiadásokra szükséges fedezetet.

Közben életveszélyes lefolyású tüdőgyulladásom és krónikus hörghurutom támadt 1862 márciusában, amit Isten segítségével sikerült aránylag rövid idő alatt kikúrálnom. Ezt követően évekig más súlyos betegségem nem volt.

Fordulatot jelentett életemben, hogy 1864 március havában megüresedett egy orvosi állás az Óbudai Hajógyárban. Megpályáztam ennek az állásnak az elnyerését a Donau-Dampf-Schiffahrt-Gesellschaftnál abban a reményben, hogy ezzel a szerencsémek megalapozhatom. Az orvosi állást én nyertem el. Ezzel a próbálkozással sem volt azonban szerencsém. Egyéniségemnél fogva ugyanis sohasem tudtam megszokni, hogy a vezetőség jóindulatáért hajbókolnom kelljen és elviselnem a tisztviselők hűvös ellenszenvét. Biztam a tudásomban, és megfontoltan haladtam tovább a magam kitaposta útamon. De mielőtt még Óbudán ismert orvos lehettem volna, megrágalmaztak és eltiltottak a lakosság gyógykezelésétől. Volt egy fiatal orvos, aki ugyancsak megpályázta a hajógyári állást. Nagy ismeretsége volt és ő is már hosszabb ideje lakott Óbudán. Sokan azt remélték, hogy ő kapja meg az orvosi állást, s mivel ebbeni várakozásukban csalódtak, hajsztát indítottak ellenem. Azt remélték, hogy ezzel kikényszerítik, hogy önként mondjak le az állásomról. Az első években sok kellemetlenkedést kellett elviselnem. Ez még 1868-ban is folytatódott ellenem a képviselő-választáson. A vetélytársam pártja nyerte el a győzelmet, én viszont a vesztes ellenpárthoz tartoztam és ezzel is újabb ellenségeket szereztem magamnak. Titokban megkísérelték, hogy engem az igazgatóságon bepanaszoljanak, de a vizsgálat során felfedték az ellenem folytatott összeesküvést, és ezzel a helyzetem végleg rendeződött. Ettől kezdve nyugton hagytak már, de az elszenvedett bántalmazások következtében teljesen feldúltnak láttam már az orvosi pályafutásomat. Ezek az izgalmak a beteg szívemet annyira igénybe veték, hogy szívbjaim elhatalmasodott és 1868 őszén különböző asztmatikus rohamok és légzési nehézségek léptek fel, amik már a legnehezebb szervünk elpusztulásához vezetnek. Ilyen jelenleg is az egészségi állapotom, amikor mindezt leírom: 1869 márciusában.

Most, amikor áttekin tettem életemnek különböző szakaszait, találtam köztük olyanokat, amelyeket megbántam: mindenekelőtt azt az időt, amelyet játékokkal vesztegettem el. Ezért óvóm gyermekeimet, kérem őket, megparancsolom nekik, hogy sohase adják át magukat a játékok bűnös élvezetének és minden eszközzel álljanak ellen ezen szenvedélynek, ugyanígy a szerelemnek is, mert ellen lehet állni erős akarattal! (...)

Most, amikor már a kialvó életerőm készül szívemből eltávozni, egyedül csak a gyermekeimbe vetett reménységem vigasztal. Az a leghőbb vágyam, hogy közülük csak egyet lássak orvosdoktori címmel kitüntetve, már nem adatik meg nekem. Ezt a boldogságot meg nem élhetem.

Ezért kívánom, hogy Viktor, az én okos kisfiam, aki most még a gimnázium első osztályában végzi tanulmányait, szorgalommal és erős elhatározással szentelje magát az orvosi tanulmányoknak, ne csak célszerűségből, hogy egy elnyert vállalati állásban dolgozhasson, hanem

ennek a legmagasabb tudománynak a szeretetéből. Szorgalmas fiatalembernek ez becsületes és jövedelmező foglalkozást biztosít, ennek megszerzett jogosultságát az egész világon mindenütt elismerik és tiszteletben tartják. A jó Isten segítse őt! De egyúttal figyelmeztetem, hogy már most, a gimnázium első osztályában szorgalmasan tanuljon, mert ez szükség esetén már végzettséget ad a kezébe, amivel magát már el tudja tartani. Akkor, ha én már nem leszek köztetek, szegény jó anyátoknak nem lesz módja úgy támogatni benneteket, mint ahogyan eddig én tehettem.

Becsület és igazságszeretet: a kevéssel is legyetek megelégedettek, nehogy eladósodjatok!

A szerény és tudásra vágyó fiatalember nem szorul koldulásra, mindig talál olyan jóakaróra, aki támogatást és segítséget ad. Csak a hünöző és a szemtelenül követelőző ember nem talál pártfogóra.

Ha Viktornak sikerül Isten segítségével a kívánt céljait elérnie és elnyeri az orvosi diplomát, akkor se házasodjak meg, hanem előbb hat évig praktizáljon kórházban vagy az egyetemen, hogy megszerezze a szükséges gyakorlatot a további eredmények eléréséhez. Ne helyezkedjék el Óbudán vagy egy kis faluban, még kezdőként sem, hanem Pesten vagy Budán, ahol támogatást kérhet atyjának hálás híveitől.

Ezek a kívánságaim!

Az Uristen rendelkezik felettünk és legyen meg az ő szent akarata!

Valószínűleg ezek a reményeim rövidesen már a sírba kísérnek, a Mindenható ezt így rendelí. Azután az élők világára vetem onnan tekintetemet és boldog leszek, ha gyermekeimnek sikerül az életben elérniük sikereket – amiket én is el tudtam érni és amelyeket már én nem valósíthattam meg -, hogy megbecsült legyen a mi szerencsétlen nemzetségünk neve.

Óbudán, 1869. március 8.

Franciscus Anesini Dr. med.

Francesco dédapám életrajzából kevés adatot és históriát ismertünk csak meg. Választékos stílusban, kiváló jellemzéssel, tömören fogalmazott életét tárta elénk, mindössze tíz oldalon. Nem írta meg nagyanyja, nagybátyái és nővérei nevét sem. Szüleinek, testvéreinek sorsát sem ismerteti.

Meg kell azonban értenünk, hogy közvetlenül a halála előtt, kétségbeesett lelkiállapotban csak gyermekeihez szóló intelmeket írt, hogy életükben elkerüljék azokat a szenvedéseket, melyekbe ő gyermekkorától magára hagyottan belebonyolódott, s ezek idézheték elő végzetes szívbetegségét.

Az egyetlen reánk maradt írásának készítésekor kínozták már szívbajának rohamai. Ismerte a gyógyíthatatlan szívdystóniának jellegzetes végső tünetét, a fulladás szenvedéseit. Ennél még jobban aggaszhatta a 2–10 éves korban árván maradó hat gyermekének szomorú sorsa, a minden támogatás nélkül maradó özvegyének kétségbeesítő helyzete. Mindez, ami őt ekkor módfelel gyötörte, napok múltán bekövetkezett.

Özvegye nagy nélkülözések között nevelte fel és iskoláztatta hat gyermekét, egyedül gondoskodott minden szükségletükről. Az óbudai hajógyárban, később a Duna hajózási Társaságnál ajánlottak fel állást részére, és 30 évig volt a család kenyérkeresője. Nyugdíjazása után Janka néni még 1920-ig élt Aurélia leánya családjában.

Az Anesinieket sokszor sújtotta megrázó esemény, végzetes betegség, korai halál, tragédia, járvány, de bőven vegyültek családi örömökre is a szerencsétlenségek közé.

Azóta 150 év telt el és nyolc generáció váltotta egymást. Kevesen emlékezünk már ősünk életére, sorsára, pontos adataira, érdekes eseményeikre, pedig ezeknek megőrzése kötelességünk lenne!

Dr. Tamaskó Béla

Egy hajdúszoboszlói juhtartó gazdaság története (1928–1959)

Hajdúszoboszló gazdasági életében évszázadokon át döntő szerepet játszott a ma sem elhanyagolható mezőgazdaság. Ezen belül is kiemelhető az állattenyésztés, különösen a juhtartás. Ennek legfőbb természeti feltételeit a hajdan terjedelmes belső legelő, illetve a településtől kb. 15–20 km-re található s a hortobágyi szikességekkel határos külső vagy angyalházi legelő adta. Történetileg a két legelő más-más közbirtokosság tulajdonában volt. A helyi juhtartás méreteit jól mutatják a századfordulói állatszámmlások adatai. Míg országosan az állatállományon belül a juhok aránya mindkét évben 33% körül mozgott, addig ez Szoboszlón 38 (1895), illetve 51% (1911) volt. Abszolút számokban kifejezve 1895-ben csaknem 9 ezer, 1911-ben mintegy 15 ezer juhot tartottak a város legelőin. Ez a szám 1942-ben – az átmeneti visszaesések (1920, 1935) dacára – 16 ezerre emelkedett¹.

A szakirodalomból tudjuk: a városban a nagy múltra visszatekintő juhtartó gazdaközösségeknek két szervezeti formája alakult ki². Az egyik a belső legelőn működő ún. *fejőtársaság*, mely több gazda fejős juhainak közös pásztorklását oldotta meg, a tej elosztásának sajátos rendszerével. (Ennek témakörét itt nem érintjük.) A másik önkéntes társulás a külső legelőt hasznosító heverő juhok közös őrzését megoldó *gazdatársaság*, helyi szóhasználattal élve a gazdaság. Az előbbi pásztor a fejősjuhász, az utóbbié a nyájjuhász. A gazdaság lényegében árutermelő vállalkozás volt és maradt. Az állattartás haszna a szaporulatból, a súlygyarapodásból, de leginkább a gyapjúhozamból származott. A gyapjút nem saját maga használta fel a tulajdonos, hanem értékesítette. Hasonló rendeltetéssel a városban ma is működnek juhtartó gazdaságok. Szóbeli források alapján ezek a következők: Molnár Miklós–Kurucz Albert, Kádár Gyula, Árvai László, Mónus Dénes, Dóró János, Kovács Lajos, Magyar Elek és Czinege János gazdasága, az utóbbi évtizedekben elterjedt kifejezéssel: társulása.

A helyi juhtartással, illetve szervezetével foglalkozó leírások, elemzések közül mindmáig Földes László munkája a legteljesebb, mely felöleli a juhnyáj és a legelő tulajdonjogát, az építményeket, munkaviszonyokat, valamint a gazdatársaság strukturáját, működését³. Megállapításait, széles horizontú szintézisét döntően a Lénárt-gazdaságra alapozta, nem nélkülözve a helyi, sőt az országos kitekintéseket sem. Jelen írásunk a Borbély-gazdasággal foglalkozik a címben megjelölt évtizedekben. Az 1950-es évek végén ugyanis a gazdaság működése megszűnt, anélkül, hogy ennek körülményeit, okait a dokumentumok rögzítették volna. E gazdaközösség történetének megrajzolásához forrásként az az írásos anyag (jegyzőkönyvek, listakönyv, pénztárkönyv és néhány más irat) szolgál, ami még az 1970-es években került a helyi múzeum gyűjteményébe. Noha a rendelkezésünkre álló dokumentumok itt ott töredékesek, hiányosak⁴, mégis alkalmasak arra, hogy néhány kérdésben színezzék, szélesítsék a gazdaságookról eddig kialakult képünket.

A jegyzőkönyv tanúsága szerint a Borbély Józsefről elnevezett juhtartó gazdaság 1928. január 5-én jött létre más gazdaságokból kivált, illetőleg „újdonsült” juhtartók összefogásából.⁵

A szervezés gondolata már az első évben is foglalkoztatta a leendő alapítókat, akik visszaemlékezések szerint huszonhároman voltak. Az alakuló ülés résztvevői – „a kedélyes hangulat-

¹Juhász Imre: Hajdúszoboszló gazdasági fejlődése 1867–1914 között. Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867–1919. (Szerk. *Gazdag István*. Hajdúszoboszló 1979.) 11–13. old.

²*Ecsedi István*: Hat-napos gazda. Népünk és Nyelvünk. 1929. 193–194. old.; Uő: Listásgazda: Népünk és Nyelvünk. 1931. 254. old. – A juhásatról kitűnő munkát írt *Málnási Odón*: A régi magyar juhászat (Bp. 1928. 18–21. old.; Uő: A szoboszlói juhászat. Néprajzi Értesítő. 1928. 57–78. old.

³Földes László: Egy alföldi juhtartó gazdatársaság. Néprajzi Értesítő. 1962. 27–77. old.

⁴(Pl. 1945. 46-tal kapcsolatban semmiféle írásos feljegyzés nem áll rendelkezésünkre, bár a visszaemlékezők szerint akkor is működött a közösség.)

⁵A Borbély juhtartó gazdaság jegyzőkönyvei 1928–1944, illetve 1947–1959., 1928. jan. 5. Borsikai István Múzeum Adattára (továbbiakban BIMA). 107–72.

ban elfogyasztott ebéd" (értsd birkapörkölt) után – Borbély József listás gazda irányításával megállapodtak a „Nemes Gazdaság” működésének tárgyi feltételeiről. Az asztalok, lócák előteremtésén kívül határoztak arról is, hogy Angyalházán hodályt építenek a birkák számára. Az építményt 35 méter hosszúra, 10 méter szélesre tervezték „akác oszlopokra, deszka oldallal, nádtetőre”. Tulajdonképpen ez volt a gazdaság legjelentősebb közös beruházása. Felépítését az állatok és a gyapjú minőségének védelme tette szükségessé. A hodály az említett év őszére már el is készült, s az építési költséget a heverő birkák száma szerint vetették ki a gazdaság tagjaira. (Itt említjük meg, hogy bankhitel felvételére sem a visszaemlékezők, sem a dokumentumok nem utalnak!) A felépült hodály „reparálására” először tíz év múlva, majd 1947-ben került sor. Évenkénti biztosítási díját 1935-ben – a gazdatársaság anyagi nehézségei miatt – a biztosító 53 pengőről 40 pengőre mérsékelte. Az 1930-as években a hodályhoz közel kutat is ástak, melyhez téglát a közbirtokosság, a faanyag jelentős részét pedig két gazda adta. A juh-tartó gazdaság gondoskodott a négyyszög alaprajzú, nyeregvetős, vályogfalú kunyhó felépítéséről is, a juhász időszakos szállásáról.

Gazdaságunk juhállományának legelőterülete Angyalházán volt, hasonlóan a többi társuláshoz. A legelőt először a közbirtokosság, majd a legelőtársulat, illetve a legelőterési bizottság kezelte és osztotta fel évenként az igénylők között. A legelő használatáért legelőbért kellett a gazdának fizetnie.

A nyáj mérete természetesen évről évre változott. Nagyságát a kisparaszti magángazdaság érdekei, a változó piaci értékesítési viszonyok szabták meg, de beleszólt ebbe a legelő minősége is. Az angyalházi legelő – akárcsak most is – közismerten gyenge volt, s az állattartást gyakran nehezítették a szélsőséges időjárási viszonyok. A tárgyalt korszakban született polgármesteri, közbirtokossági jelentések, a helyi sajtó cikkírói sokszor panaszkodtak a mostoha természeti körülményekre, a csapadékhiány miatt „kiszáradt, szétrepedezett legelőtalajra”, máskor a „roppant esőzések” következményeire utalva.

A Borbély-gazdaság birkanyájának alakulása⁶

Év	Heverő birkák száma (március)	Teljes v. összezsapott nyáj (szeptember)	Év	Heverő birkák száma (március)	Teljes vagy összezsapott nyáj (szeptember)
1928	513	1105	1947	212	400
1930	534	1081	1948	360	1003
1931	554	?	1949	320	917
1932	430	772	1950	265	573
1933	304	927	1951	247	451
1934	430	1068	1952	?	426
1935	547	1291	1953	214	323
1936	644	1381	1954	213	437
1937	711	1769	1955	297	372
1938	976	1959	1956	217	283
1939	970	1654	1957	359	383
1940	866	1269	1958	221	324
1941	633	1133	1959	269	?
1942	608	1010			
1943	525	1059			
1944	608	?			

A heverő juhokat (ürök, kosok, toklyók) általában Gergely-nap (március 12.) táján hajtották ki Angyalházára. Gyakran előfordult azonban, hogy a gazdák „tekintettel az igen hideg és

⁶Vönlendő évek adatai: BIMA. 107–72., valamint A Borbély juh-tartó gazdaság listakönyve. BIMA. 108–72.

kedvezőtlen időjárásra", kénytelenek voltak a hónap második felére halasztani a nyájba verés idejét. Az őszi (v. összezapott) állományban már benne volt a májusban leválasztott és Angyalházára kivert bérány (jerke), illetve a szeptember elejéig (Kisasszony-nap) a belső legelőn tartott fejős juhok száma is. A fentiekből kitűnik, hogy a két világháború közötti időszakban a heverő juhnyáj nagysága általában 400–900 körül mozgott, míg a teljes (összezapott) nyáj állománya néhány év kivételével meghaladta az ezer darabot. A II. világháborút követő időszakban jóval kevesebb volt a birkák száma. Ebben nemcsak a háborús veszteségek⁷, de főként az 1950-es évek elejétől az egyéni gazdálkodás növekvő bizonytalanságai, takarmányozási gondok, adóterhek, az erőszakos kollektivizálási törekvések is szerepet játszottak. Az említett években a háború előtti időszakkal összevetve, jóval nagyobb az olyan gazdák számaránya, akik télire már csak az anyajuhokat tartották meg. A megmaradt listakönyv tavaszi kimutatásai alapján például 1953-ban ebbe a kategóriába sorolható a gazdák több mint 40%-a, 1958-ban, 1959-ben pedig már a fele. (Különbözően a háború utáni létszám adatok a jegyzőkönyv és a listakönyv összevetése alapján kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak.)

A gazdaság léte elválaszthatatlan a mindenkor *pásztor* munkájától, akinek feladata nemcsak az állatok őrzése volt, de bizonyos gyógyítási feladatokat is el kellett látnia a nyáj körül. Munkája főként az állatok kiverésétől a beszorulásig, azaz késő őszig tartott. A jelentős állattartás miatt Hajdúszoboszlón valóságos pásztordinasztiák (Farkas, Dörö, Petrovics, Vig stb.) alakultak ki. Legfőbb közös jellemzőjük volt a nemzedékről nemzedékre öröklődő szakértelem. A nyájjuhász az általa felfogadott és fizetett egy-két bojtárral, esetleg családtagjával látta el munkáját. Földes László szerint a juhászbojtár bére általában 15–40 juh tartása, 2–6 q búza és koszt volt. Gazdaságunkban a pásztornál szemben a szakértelem mellett fontos követelménynek számított a megbízhatóság, a felelősségérzet, hiszen nagy anyagi érték őrzője volt. Kiválasztásánál a gazdák – biztosítékként – mérlegelték a pásztor ingatlan vagyonát is. 1947-ben a fiatal, nőtlen és vagyontalan Farkas Andrást csak azzal a kikötéssel választották pásztorrá, hogy érte apja, Farkas Sámuel vállalja az anyagi felelősséget.

A pásztorbér formája, mennyisége⁸

Év	Pénz (pengő, forint)	Természetlen			
		búza (mm)	szalonna (kg)	teleltetés (bírka)	tüzelő (szalma)
1930					1–1
1931	140	26	45	70	lőcsfű sz.
1932				változatlan	változatlan
1933	70	22	45		
1934	50	24	45		
1935	75	26	45		
1936	50	26	45		
1937	80	26	50		
1938	90	27	60		
1939	90	28	60		
1940	100	30	70		
1941	?	?	?		
1942	100	30	70		
1943	100	30	70		
1944	300	30	70	70	1–1 lőcsfű sz.
1948	250	24	60	70	2 szerkér sz.
1949		24		70	
1950	250	20	60	60	2 szerkér sz.

⁷Pl. Borbély Jakab adatközlése szerint 145 db birkájából a front átvonulása után csupán alig több mint negyven maradt meg.

A Borbély juhartó gazdaságban a nyájjuhászt kezdetben december végén választották meg a következő esztendőre. Az 1940-es évek második felétől a juhász fogadása már az adott év elejére tolódott el, s a szerződés érvényessége Gergely-naptól Gergely-napig tartott. A jegyzőkönyvek minden évben pontosan rögzítették a juhász bérét, amiben sokszor csak „hosszas huzavona” után sikerült egyezsége jutni. A Borbély-gazdaságban – időrend szerint – a következő pásztorokat alkalmazták:⁸ B. Nagy Imre (1928–1937); Kaszás Sándor (1938–1940); Dóró Gábor (1941–1944); Farkas András (1947–1949); Molnár Lajos (1950–1956); Dobozi Imre (1957–1959).

A nyájjuhász bérezésében – mintegy folytatva a régi hagyományokat – mindvégig a naturáliák vezettek, de kezdetől fogva szerepel több-kevesebb arányban a pénzhányad is.

A *pénzhér* (régie elnevezéssel boeszkorpénz) mindig tükrözte a pénznemek értékváltozásait. Az egy összegben kialakított bért a gazdaság a birkák számának megfelelően utólag vetette ki a tagokra. Az 1950-es évektől már eleve a darabonkénti hányadban szót a megállapodás. 1955-ben a heverő birka után darabonként 9, hárány után 5 Ft-ot kellett fizetniük a gazdáknak. Később külön tavaszi és őszi bért különböztettek meg. Az előbbinél a heverő birka után egyenként 15 Ft, az őszi bér fejében (akkor a nyáj létszáma már teljes volt) 5 Ft illette meg a pásztort. A nyájjuhász bérének arányában a gazdaság társadalombiztosítási hozzájárulást fizetett. A hajdani sorkenyéért felváltó *húzabért* métermázsában, mázsában állapították meg, s a pásztort ezáltal biztosította családja számára a kenyérmekvalót. A II. világháború után a húzabér mellett megjelent egy újabb naturália: a csöves tengeri, csökkentve ezzel a fizetendő búza korábbi mennyiségét. 1958-ban a tavaszi bér fejében minden heverő birka után 1 kg búza és ugyanennyi csöves tengeri volt a nyájjuhász járandósága, míg a téli bér keretében darabonként 5 kg csöves tengeri járt a pásztornak. A nagy múltú gazdaságokban hajdan szokásos bérbárány helyébe lépő *szalonnabér* fontos bérösszetevő volt. Egy-egy birkára kivette ennek mennyisége 5–10 dkg között ingadozott. A birka *teletetése* azt jelentette, hogy bére részeként a juhász birkáit a gazdák tartották el saját istállójukban és takarmányukon a téli hónapokban. Elosztása a kialakult szokások szerint történt. A juhász minden gazdatárshoz 1–15 birka után egyet, s a továbbiakban minden 10 után újabbat adhatott teletetésre. A *tüzrevaló* a pásztort által eltűzelhető szalma volt. Előfordult, hogy a juhász pénzben kérte a tűzrevaló megváltását.

A pásztornak járó bért mindig két részletben fizették: tavasszal és ősszel. Márciusban a húzabér egyharmadát, illetve a pénz- és a szalonnabér felét kellett fizetni, míg szeptemberben a fennmaradó rész került sorra.

Gazdatársaságunk nem egyszerűen a *tagok* összessége volt, hanem szervezet, amely ön maga szokásai, hagyományai szerint élt. Az írásos dokumentumok a tagokat gazdatárshoz neveztek, s mindenki azonos jogokkal rendelkezett. Az alakulás évében a közösség – mintegy emlékeztetve a régi időkre – „Nemes Gazdaság”-ként titulálta önmagát, majd a jelző használat elmaradt, s lett egyszerűen Gazdaság. A '40-es, '50-es években a gazdatársak száma általában 25–30 között ingadozott, s ez meghaladta a háború előtti létszámot. Gazdaságunk szerveződéseinél nem is annyira a lakóhely (esetünkben a II. tized), mint inkább a családi, rokoni kapcsolatok, hagyományok játszottak szerepet.

Az utódok általában ugyanazon gazdaságba léptek, ahol apjuk, esetleg nagyapjuk is tag volt. A tárgyalt gazdaságban két dinasztia játszott domináns szerepet: a Borbély és a Márton család. Az 1950-es években a Borbélyok közül Gyula, János, Péter, Jakab nevét olvashatjuk a listakönyvben, de már jelen voltak az ifjak is: Mihály, András és József. Néhány évvel korábban a Mártonokat hárman képviselték a gazdaságban. Mindkét család egy-egy tagja ott volt a tisztikarban. Gazdaközösségünk – hasonlóan a többihez – tudatosan törekedett a létszám állandóságára, igyekezett elkerülni a kilépéseket, mert ezek bonyolították volna a kialakult anyagi viszonyokat. A társaság a belső fegyelem megtartása érdekében még a büntetést is alkalmazta. 1938-ban M. Kovács Lajos a Lénárt-gazdaságba akart átlépni, de terve sikertelen maradt. A jegyzőkönyv szerint: „...ezen ingadozó állapontjéért a gazdaság úgy határozott, hogy 1 vágó birkával büntetendő, melyben legalább 25 kg hús legyen.”¹⁰ A gazdatársak elmarasztalását M.

⁸BIMA. 108–72.

⁹Vonatkozó évek adatai: BIMA. 107–72. és 108–72.

¹⁰1938. március 6. BIMA. 107–72.

Kovács tudomásul vette, és a következő gazdasági évén ő biztosította a szükségeshűsmennyiséget.

Új tagot csak a gyűlés vehetett fel, a listás gazda, esetleg más vezető előterjesztésére. Az újonnan belépőnek meg kellett fizetnie a hodály árába a reá eső részt, azaz „összes birkája után darabonként 3,88 pengőt”. A több birkával rendelkező gazda számára ez tekintélyes summát jelentett. Egy 1929. évi márciusi bejegyzés szerint például Nagy Péter új gazdatárs csaknem 140, Kovács Gyula 97, Herczeg Sándor 58, Cseke Béla szintén 58 pengőt tartozott két részletben befizetni a gazdaság pénztárába. Ezzel tulajdonképpen jogrészt vásároltak maguknak a hodályból, de tagdíj nem volt. A '30-as évek első felében a gazdaság a következőkben pontosította, illetve módosította az új tagok felvételét: „Minden olyan új jelentkező gazdatárs, aki valamelyik gazdatársnak családtagja, feltétel nélkül felvehető gazdatársnak. Ellenben az új jelentkező gazda, aki egyik gazdatársnak sem hozzátartozója, a következő feltételek mellett vehető fel: Minden darab birkája után – amely 15-nél kevesebb nem lehet – 1 kg, azaz egy kilogramm gyapjú napi árát fizeti be a Gazdaság pénztárába.”¹¹

A gazdatársaság élén a választott *tisztikar* állott, munkájáért fizetés nem járt, legalábbis az írott források erről nem informálnak, de némi kedvezményt kaphattak. A *listás gazda* a legtekintélyesebb gazdatársak köréből került ki, aki vezetői adottságokkal is rendelkezett. Vezette a listakönyvet, a gyűléseket és intézte az ügyes-bajos tennivalókat. A gazdaságot az ő nevében tartották számon. Gazdaságunk listás gazdája 1928-tól mindvégig a 41 holdas Borbély József (1899–1976) volt, aki ugyan az utolsó években már nem rendelkezett birkával. A gazdaság „pénzügyi szakemberének” is tekinthető *pénztárnokot* évenként többször is ellenőrizték. Kezelve a kasszát, vezette a pénztárkönyvet, a pénzügyi nyilvántartást. A gazdaság első pénztárnoka 1933-ig Tóth Ferenc volt. Lemondása után Márton Gábort, majd ifj. Márton Mihályt választották meg e felelős tisztségre. Fizetést nem kapott, de például nem kellett hajcsárt adnia a nyáj ki- és hazahajtásakor. A *jegyzővel* szemben alapvető követelményként szerepelt némi iskolázottság, bizonyos fogalmazási készség és „olvasható” írás. A gazdaság első jegyzője Kircsy Kálmán volt, akit 1952-ben Csanádi Ferenc követett. A *helyadó gazda* tisztségét a II. világháborúig az alapító testvérbátyja, Borbély András töltötte be. A mai Vasvári Pál utcában található lakóházában (udvarában) tartották a gyűlésekkel összekötött gazdasági éveket, ott voltak a közös vagyontárgyak is. A háború után már mindez a listás gazda házában történt, vagyis a listás gazda egyúttal helyadó is volt. A *tizedes* (eljáró) elsősorban a gazdaság alkalmazottjaként jött számításba, akárcsak az olvasóköröknél. E feladatkör betöltője nem volt mindig gazdatárs, mert nem is mindig rendelkezett birkával. Némely gazdaságtól eltérően itt Barbócz Károly tizedes egyik alapító tag volt. Kötelességeit a hagyomány, illetve a szerződés írta elő. Bére 5 pengő volt, és „egy-egy bárány nyaraltatása” vagy „1–1 birka telettése”.

A juhtartó gazdaság *működésének* fóruma az évenként négy, rendkívüli esetben öt alkalommal összehívott gyűlés, ahol a legfontosabb közös ügyekben döntöttek. Időpontja általában a juhtartás nagyobb fordulóihoz igazodott. A tavaszi (márciusi) összejevetel jellegzetes témája az állatok kiverésének ideje, a pásztorbér harmadának-felének kivetése az alakuló állatállomány szerint. A nyár eleji (júniusi) gyűlés döntött a nyírásról, a bárányok kihajtásáról, míg az őszi (szeptemberi) a pásztorbér teljes kiegyenlítéséről a megnagyobbodott nyáj létszáma alapján. A téli (decemberi) gyűlés legfőbb visszatérő feladata a pásztorfogadás volt. Az 1940-es évek végétől a döntés decemberről márciusra tevődött át. A gyűlés hatáskörébe tartozott még: a közös beruházások megvitatása, a pénzügyek folyamatos ellenőrzése, a tisztikar megválasztása, új tagok felvétele stb. Gazdaságunkban a gyűlés – szinte minden alkalommal – a *hagyományos evéssel* egészült ki, amikor az ünnepi étkek a szabad tűzön főzött birkapörkölt volt, kenyérral, borral (szőlavízzel).¹² Az evéshez a gazdák sorrendben adták a birkahúst (az ún. vágót) és a kenyeret.

A gazdaság *közös vagyontárgyainak* egyik része elkallódott, másik részét más funkcióval még éveken át használták vagy ma is használják a volt tagok, az egykori tulajdonosok. A legértékesebb közös vagyontárgyak (hodály, kút, kunyhó) – visszaemlékezések szerint – a gazdaság felbomlása után a Kossuth tsz (későbbi Búzakalász) használatába kerültek, s ezért a gazdaság tagjai semmiféle térítést nem kaptak.¹³ Szerencsére megmaradt két kemény fedelű

¹¹1933. március 5. oo.

¹²Részletesen lásd *Fcsedi István: Gazdasági evés. Népünk és Nyelvünk. 1931. 254–255. old., ill. Földes László: im. 56–62. old.*

21x33 cm-es jegyzőkönyv (füzet). E két értékes dokumentum meglehetősen röviden, itt-ott számszerűen rögzíti az eseményeket, a gazdaság belső problémáit, jól érzékeltetve a gazdaság életének ismétlődő ritmusát.¹³ A listakönyv mérete megegyezik az előbb említett jegyzőkönyvekével. Tartalmazza a gazdaság tagjainak nevét, pontosan feltüntetve birkáinak számát a tavaszi kivéréskor (március), májusban a nyírás idején és őszi veréskor (szeptemberben). Találunk még benne a pásttorral írásban megkötött szerződést is, s a vágó- és szekérsor teljesítéséről készített kimutatást. A „Borbély juhártó gazdaság pénztárkönyve”¹⁴ egy 16x31 cm-es, ugyancsak kemény fedelű füzet, vezeték 1940 től 1950 ig. Évenkénti felsorolást rögzít a bevétel és kiadás tételeiről, feltüntetve a mennyiségeket és a pengőben, forintban kifejezett értékösszegeket.

A felsorolt dokumentumokban előforduló jellegzetes kifejezések: *lőcsfű szalma* (kb. egy vendégoldal szék szalma egyharmada); *letöltötte a szekérsort* (szállította a nyáj ki- és hazahajtásakor a pásttor kisebb-nagyobb holmiját vagy a lesántult birkát); *ett* (evett); *vágót adott* (gazdasági évéskor birkát vágott a közösség számára, s egyben gondoskodott az ekkor szükséges kenyérről). A Borbély-gazdaság megszűnéséig élt e hagyománnyal, de akadtak gazdaságok, ahol a vágósró helyett hosszabb-rövidebb időre az ún. húslista szerint ettek, ami azt jelentette, hogy a húst megvásárolták, és árát szétvetették a fogyasztók között. *Szájporció* (esetünkben: a gazdasági éveknél egy főre eső költség a bor, szódavíz, a főzéshez szükséges tűzifa, szalonna, hagyma, só, paprika árából).

A gazdaság közös tárgyi felszereléséből egyetlen leltári kimutatás sem került birtokunkba. Szóbeli információk szerint a fentiekon kívül: asztalokkal, székekkel, lócákkal, bográcsokkal és más kisebb eszközökkel rendelkezett a közösség. Az 1970-es évek elején, illetve az ideai gyűjtéskor a következő tárgyak kerültek a Bocskai István Múzeum tulajdonába:

a) Szögletes asztal 2 db (népi nevén evőasztal, gazdasági asztal). Puhafából készült asztalosmunka, négyzet formájú asztallappal, közepén kör alakú nyílással, ebbe süllyesztették a bográcsot. A kerek nyílás kerek deszkalappal lefedhető. Az asztal magassága 53 cm, mindkét oldala 77 cm. A kör alakú nyílás átmérője 30 cm.

b) Kis gyalogszékek (kisszék), 6 db. Mindegyik keményfából készült, a téglalap alakú ülésdeszkába csapolt négy lábbal. Az ülés mindkét végén vékonyomattal díszítve.

c) A kisebb eszközök közül birtokunkba került egyetlenegy bádógból készült boros- (orros) kancsó. Magassága 20 cm. A zománcozott gyári termék belül fehér, kívül kék, felül karcolt monogrammal: B. G. T. 1930 (Borbély Gazdaság Tulajdona).

d) Az évtizedeken át használt egyszerű borospotharabkból három darab maradt meg, évszám nélkül, hasonló karcollással.

Más juhártó gazdaság tagjaitól egy kerek asztal, vas háromlábak és kerek fejű, hosszú nyelű, vasból készült kanalak, bográcsok, birkanyíró ollók stb. kerültek gyűjteményünkbe.

Dr. Juhász Imre

¹³Adatközlőim voltak: Molnár Miklós (Nap u. 2.), Borbély Gyula (Hajdú u. 12.), Borbély József (Hajdú u. 66), Borbély Jakab (Hajdú u. 68.) sz. alatti helyi lakosok, a juhártó gazdaság egykori tagjai.

¹⁴Itt jegyzem meg, hogy az 1947-től vezetett második jegyzőkönyv írója tévedett, amikor azt írta, hogy a gazdaság első „eredeti jegyzőkönyve a harci cselekmények következtében megsemmisült”.

¹⁵BIMA. 109–72.

Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban

Az antropológusok gyakran kifogásolják, hogy a szövegfolklorisztikai kutatások eddig inkább csak a szövegek gyűjtésére, lejegyzésére szorítkoztak, kevés figyelmet fordítottak a kontextusra, amelyben azok elhangzanak.

Szerintünk a helyzet nem sokkal jobb a szokásfolklor esetében sem. A színjátékszerű szokások, nevezetesen a lakodalom – hogy csak erre a tartományra utaljak – tárgyi kelléktára, szokásjelenetei gazdagságukban, változatosságukban ismertek, viszont, úgy véljük, a szokás-mozzanatok, rituális kellékek, étek, hiedelmek és mágikus cselekedetek téri kontextusának összefüggő vizsgálata még sok újdonsággal szolgálhat.

Mivelhogy a lakodalom szociális tartalmai elsőrendűek, ami nemcsak társadalmi státusváltással, de térbeli elmozdulással is jár, és ez az elmozdulás határozottan dramaturgiai szabályok szerint történik, természetes, hogy az udvar és ház, tehát az alapvető társadalmi kötődés két fontos tere és az ezeket másoktól elválasztó térhatárok szerepe kiemelt fontosságú. Joggal beszélhetünk a társadalmi változás – a leány-legény társadalom elhagyása – és térbeli mozgás, cselekvés bensőséges szinkronjáról, illetve ennek törvényszerűségéről. Csíkszentdomokosi kutatásaim alapján a példák sokaságával illusztrálhatom az elmondottakat.

A tér és térhatárok, valamint a ritusok minőségi, tehát nem véletlenszerű összefüggésének vizsgálata alapján három tér- és térhatártípust véltünk körvonalazódni, amelyeket nyilván nem „vegytisztá” jelenségként kezelünk, hanem a cselekvések, jelentések, tartalmak dominanciája függvényében ítélkezünk. Ennélfogva tárgyi mivoltukban többször is előfordulnak, ismétlődnek, más-más tartalommal, funkcióval. Így létezik szerintünk: (1.) A társadalmi, szociális szempontú tér, (2.) A színjátékszemponutú tér, (3.) A hiedelem-szemponutú tér.

Hogy értelmezzük ezeket? Társadalmi, szociális szempontú térnek és térhatároknak tartjuk például az udvart, a házat, a kaput és küszöböt, először is mint a menyasszony és családja szuverén területeit, felségterületeit. Ezen térségekbe az udvarlás szándékával közeledő legény, illetve a menyasszonyért érkező násznép csak bizonyos, az átmenetel társadalmi szempontjából fontos feltételek teljesítése után, vagy pedig a háziak engedélyével léphet be. Míg ezek nem történnek meg, mindenfajta közeledési szándék térben pontosan felállított „sorompóba” ütközik. Ennélfogva tehát a ház és udvar a párválasztás és a lakodalmazás folyamatában a közeledő felek között elválasztó, delimitáló tényező, megközelítése és a térségbe való behatolás egyértelműen a párok és családok közeledésének minőségi alakulását juttatja kifejezésre. Más szóval, az udvarba és házba való befogadás előrehaladása a párválasztás emberközi helyzeteinek és állapotának progresszióját, stagnálását vagy regresszióját sugallja, közvetíti.

Az elmondottak alátámasztására három adatközlőm vallomásából idézek:

„Hamar nem mentek bé a házba. Csak a kapuig. A kapun túl nem! Legalább egy jó pár hét kellett, akármilyen szorosan vótak a fiatalok. Aztán bémerészkedett a legény, s nagyfélve elkérte a leányt a táncba. Jó párszor még kellett menjen, amíg megkérte a szülőktől, hogy engedjék, hogy béjárhasson” (Máté Imréné Szabó Erzsébet, 55 éves, 1982).

„Míg béjárhatóit vizitába, sok idő kellett, mert nem engedték bé legalább egy évet... A házba való béjövettel a leány rendezi el. Megmondja a szülőknek, hogy ne, bé akar jámi, s béengedik-e?” (Boros Jánosné Kovács Julianna, 63 éves, 1980).

„Vizitába járás akkor következett bé, ha a farsangi mulatságok alatt szerzett ismeretség után a fiatalok beszédje esszevágott. A legény kezdett jámi vizitába, de a házba egyből nem járható bé. Az én időmben az a szokás járta, hogy a szülők a gazdasági, vagyoni tényezőt előbb fontolóra vették. Miután tisztázódott a vagyoni helyzet kilátása, a szülők engedélyezték az udvarlást. A legény ettől kezdve bejárta a házba.” (Kedves Félix Lázár, 58 éves, 1972).

A násznép kapu előtti feltartóztatására Csíkszentdomokoson két alkalommal került sor (ma már elmarad). A menyasszony kikérésekor és a lakodalmi percc kivételekor¹. Természetesen

¹Bővebben ld. *Balázs Lajos*: A csíkszentdomokosi lakodalmi percc. Népismereti Dolgozatok, 1976. 142–146. old.

ez már régóta csak játék, látványosság, hisz a menyasszony kikérését a szokás „diplomáciai” lépései során már előkészítették. „Addig nem volt szabad bémenni az udvarba – állítja például Kedves Félix Lázár –, amíg a felállított hatalmas, nagy ruhatertítő rúdra felkötött nagy fazekat puskával vagy kővel le nem lötte valamelyik felkérő legény.”

Az ilyen és hasonló, az egész magyar nyelvterületen ismert próbatételek elvégzése, illetve a kikerő násznép befogadásának ilyen feltételekhez való kötése sok kutató szerint a nőráblásra, az ellene való védekezésre, a nővásárlásra emlékeztet. Ha viszont a fazekat a női nemi szerv, a felállított nagy rudat pedig a férfi nemi szerv jelképeként értelmezzük, akkor a jelenetnek szerintünk szexuális jelentése volt, a deflorációra utalt, mely a hagyományos erkölcs szerint egybeeshet a leánynak a szülői házból való szertartásos kivételével. Szerintünk a szokás egy megjelentet, eljátszott metafora – a fazék eltörése –, mely azt is sejtette, hogy a leány társadalmi, erkölcsi megítélése a szülői házból való kilépése által gyökeresen megváltozik.

A küszöbön belül a ház belsejének különböző téregységei a lakodalom ideje alatt szintén kiemelt jelentőséget, értékrendet nyernek. Ilyen az ún. tisztaszoba/tisztaház vagy első szoba és második szoba.

A tisztaszoba funkciója elsőslegesen a reprezentáció. A köznapi életől elváló események tárgyi kellékei, a vallási élet eszközei helyezkednek itt el. I. Nagy Katalin „reprezentációs tér”-nek nevezi ezt a szobát.²

Itt állítják ki a menyasszony kelengyéjét, pernicjét, itt történik az írogatás (a kelengye leltárba vétele), itt öltöztetik a menyasszonyt, és ha már reprezentatív tér, ide ültetik le a lakodalom megkülönböztetett vendégeit. A násznépnek irányított ültetése a szobákban társadalmi, rokoni, baráti hierarchiát tükröz: az új párhoz, a családhoz viszonyítandó társadalmi rangot és viszonyt jelképezi. Ennek felhoritása: értékrendrombolás, a vendégre nézve sértés.

A tisztaszobába elsőnek a lakodalom főszereplőit szólítja a gazda az asztalhoz, utána a bérmaszülőt mint násznagyot, majd a keresztszülőket, komatársakat kor szerint, közvetlen szomszédokat, első fokú („rangú”) rokonokat. „Ezeket a vendégeket illeti meg a legnagyobb tisztelet, mert ezek a legközelebb állók a fiatalokhoz.” Megjegyezzük, hogy a rokonok közül a messziről, idegenből jöttek megkülönböztetett bánásmódban részesülnek a szobákba való beültetésük vonatkozásában is, függetlenül a rokonsági foktól. A második szobába ültetik a távolabbi rokonokat és szomszédokat, a barátokat, fiatalokat, gyermekeket.

Fontosnak tartjuk felfigyelni az ültetésre érvényes, már említett hagyományos értékrend rugalmas értelmezésére, ami abban nyilvánul meg, hogy rokoni, szomszédi, baráti kategóriák kerete bővül vagy szűkül a tisztaszoba méretei szerint.

Az eddig ismertetett konkrét, de szociális tartalmakat is hordozó ház mellett egyfajta elvonatoztatott, de szintén társadalmi jelentéssel bíró háztér is jelen van szerintünk a lakodalom szokásvilágában.

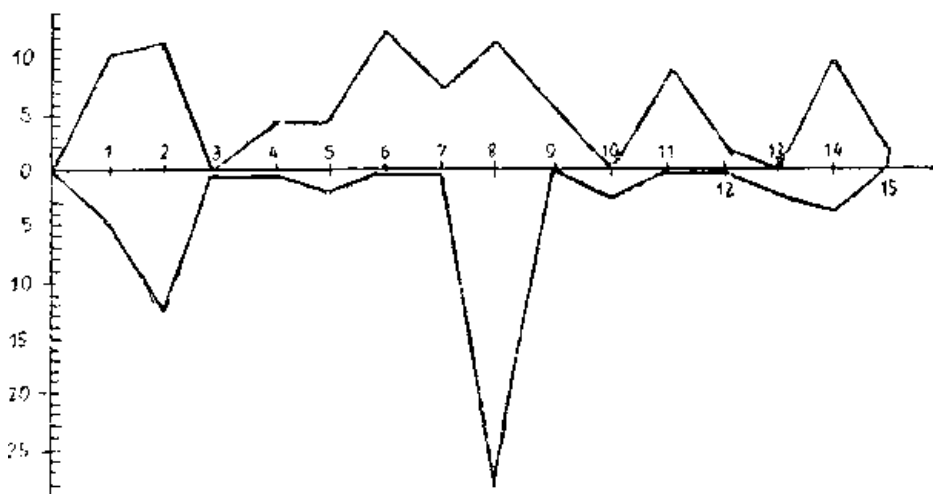
Mindenekelőtt azt a tényt rögzítjük, hogy a szentdomokosi lakodalmi szokásban és a szokásszövegekben a ház fogalma, a ház tere azonosul a családdal vagy annak színörnimája. Ezzel összefüggésben érdekes arra a párbuszatra is felfigyelni, hogy miként a leány családja nem végleges közösség a leány számára, úgy a családi házat sem tekintik örökös lakhelynek.

Az alábbi két szövegrész – menyasszonybúcsúból, az új házba való menyasszonyi beköltözésből – ilyen értelemben lírai nyilatkozatként is értelmezhető:

*Ma virágozott életem derült hajnalára,
Bíztam én magamot Isten parancsolatjára,
Akadtam életem jövődő párjára,
Akarok indulni annak szállására.*

*Szülői házamból ahogy elindultam,
Szállást magamnak sehohsem találtam,
Hogy szállást kérjek immár mindenkorra.*

²I. Nagy Katalin. A paraszti kultúra tárgyainak továbbélése. Folklor–Társadalm–Művészet 7. 1981. 143. old.

A függőleges tengelyen a pozitív és negatív jelenségek számát jelöljük, a vízszintesen pedig a lakodalom olyan mozzanatait, ahol ezek jelentkezhetnek: 1. leánykérő; 2. kézfogó; 3. hirdetés; 4. vőlegénying varrása; 5. perefernum-vitel; 6. menyasszony ágya; 7. menyasszony-vőlegény öltöztetése; 8. lakodalmas menet; 9. esküvő; 10. esküvőről kijövet; 11. hazaérkezés a legényes házhoz; 12. első asztal; 13. maszkutánc; 14. kontyolás; 15. imádkozás

A házhoz és családhoz fűződő lezárandó idő még nagyobb nyomatékot nyer az Ágsirató szövegében:

*Adjon Isten lelkem szívem édesapám s édesanyám!
Fogadjanak bé csendes hajlékjokba!
Nem kérem sokára, csak egy éccakára,
Hogy ahtassam ki magamot szívem nyugalmára,
Utajára*

A menyasszonybúcsú, melyet mindig a küszöbön belül mond el az elmenő leány, leitmotívuma a háztól való megválás, mely szerintünk egyféle lelki önerősítés és bizonygatása az elválás szükségszerűségének. Az eddig lakott ház a faj fenntartása szempontjából improduktív fészek. A házcsere egy társadalmi küldetés beteljesítésével, gyökérszakítással, gyökéreressztéssel jár. Minden helyváltoztatás – jegyzi meg Bernea – a múlttól való elszakadás, és egyben természetesen szenvedés is, mely a múlt nélküli gyökértelen élethez való alkalmazkodást kíséri.³

*És most Isten veled, piciny kis hajlék,
Ahol ifjúságom idáig lezajlék.
Mielőtt indulnék, elbúcsúzok tőled,
Isten áldása lebegjen feletted,
Így hát bizalommal lépek ki e házból,
Istenem segíts meg, hosszú nagy utamon.*

Másodszor az udvar, ház, kapu, küszöb úgy is értelmezhető, mint a lakodalmi színjáték színtere, színpada. Ez mindenekelőtt a ház külsejének előkészítésében, díszítésében nyilvánul meg. A lakodalmas ház díszítésének hagyományos módja és rituális kelléktára van: fenyő, girland, virágok, pántlikák stb. Ezekről most részletesen nem szólhatunk, csupán megjegyez-

zük, hogy általuk a lakodalmas ház kiemelkedik a többi házak sorából, ünnepélyessé, méltóságteljessé, megkülönböztetett házzá, udvarrá válik (avanzsálódik), ennél fogva jelentősége is más, mint azelőtt volt, illetve, mint a szomszéd házaké, és egyben kommunikál egy szűkebb vagy tágabb közösség számára.

A színjáték látszólagos konfliktusa, teljes lefolyása viszont szorosan összefonódik a házzal, még inkább a ház egyik-másik elemével, belső területével: a ház a menyasszony kikérése, de az új házba való befogadása során is funkcionális és jelképes tényezővé válik. Ezen állításunkat látszik igazolni a kikérés szokásjelenetének dramaturgiája, illetve a szereplők „stratégiai” felállása a ház különböző helyiségeiben és határvonái körül. Így például a menyasszony és a koszorúleányok a küszöbön belül, a szülők és kiadó gazda a küszöbnél, a kikérő gazda, a vőlegény és násznépe pedig a küszöbön kívül helyezkednek el, állnak fel.

Érdeemes külön figyelnünk a lakodalmas gazdákat, mint szövszölk szerepterére, a ház és udvar keretében. A kikérő gazda a lépcső előtt vagy a lépcső alsó fokán, míg a kiadó gazda a felső fokán áll. A felállásban mutatkozó vertikális szintkülönbség kitűnően jelzi és érzékelteti, hogy ott annál a háznál ki a kérő és ki a kiadó fél (partner).

A küszöb mint határsáv, a szokásszövegekben és szokásesztusokban is jelentkezik. A lakodalom háború előtti szertartása szerint a menyasszony, amikor a szülői ház küszöbén kilépett, ezt mondta:

*Úristen, hozzád nyújtom szavamat,
Mert szüleim házából kiviszem a lábomat.
Nyújtsd ki jobb kezédnek sugarát,
Viseld az én szüleitnek öregségben jó gondját!*

(Timár Ferencné Máthé Veronka, 75 éves, 1972.)

Néhány szót ejtsünk a hiedelem-szemponitú tér és térhatárokról is.

A ház az egyéni és közösségi döntéshozatal helye is. Ezért a kezdő és befejező pillanatokban fontossága megnő, hiedelmek sokasága övezi, melyek szerint a ház egészében és részei által az emberi sors alakulását jó vagy rossz irányba egyaránt befolyásolhatja. Csupán szemelvényesen idézzük a ház és fiatalok viszonyának ilyen természetű megítéléséből: „Leánynezőbe induláskor jobb lábbal lépték át a küszöböt és fohászkoztak”; „A menyasszony és vőlegény jobb lábbal lép ki a házból, hogy legyen szerencséjük”; „A menyasszony jobb lábbal lépi át a küszöböt és mondja: Istenem, tedd szerencsésé s boldoggá lépésemet! Erre erősen kell vigyázni, erre erősen figyelmeztetik ma is a menyasszonyt”; „Ha kilépett a házból a menyasszony, nehogy visszanezzzen vagy visszalépjön. Nem lesz szerencséje.”

A menyasszony, amikor belép az új házba, „nem léphet a küszöbre. Az nem tisztesség. Aki realél, nem jóféle. Átlépni a küszöböt, engedelmességet jelent”; „Az mondják, amelyik a küszöbre lépik előbb, az lesz a gazda. Aki átlépi, alázatosabb lesz”; „A menyasszony lépjen be csendbe az új házba, akkor békében lesznek”.

A morzsiányi példákbl is egyértelműen kitűnik, hogy a küszöb – a templomküszöbhez fűződő szokásokról nem is szólhatunk – különös lelkeséget, szellemiséget hordozó-mozgató határelem.

Összehasonlitó vizsgálatot küszöbügben még csak meg sem kísérelhetünk, hisz akkor a „küszöb előtt kellett és kellene megállnunk”, így hadt iktassam ide két kutató ide vonatkozó észrevételét:

A tatár sztyeppeken hat évszázaddal ezelőtt sértés volt a küszöbre lépni vagy belépéskor megérinteni a sátor köteleit. Így van ez mindmáig, írja Edward B. Tylor 1891-ben. Bartha Elek viszont az írja, hogy a magyar folklórkutatás mindaddig elnagyoltan kezelte a küszöböt és tűzhellyel kapcsolatos lakodalmi szokásokat. „A küszöb és a tűzhely... mint a háznak mágikus szempontból egyébként is kiemelkedő részei, természetes és magától értetődő helyszíneként jöhet számításba a lakodalom mágikus eljárásaiban is... A küszöb... jelentőségét azáltal nyeri, hogy elválasztja a házon kívüli és házon belüli világot, amely nemcsak jelképesen, de a maga valóságában is a családon kívüli, illetve a családon belüli világnak felel meg.”¹

¹Bernea, Ernest. Cadre ale gindrii populare românești. București, 1985. 35. old.

²Bartha Elek: A lakodalom és a ház kultikus összefüggései. Lakodalom, Debrecen, 1983. 382-383. old.

A lakodalom hiedelemvilágában a ház a mágikus cselekvések viszonylatában kettős színben mutatkozik. A pozitív vagy serkentő (produktív) cselekvések számára kedvező médium, míg a negatív (malefikus) cselekvések (rontások, megcsináltatások) a ház és udvar területéről mondhatni teljesen kiszorulnak.

A pozitív vagy serkentő, negatív vagy rontó cselekvések erőssége tér- és eseményidő függvényében hullámzik. Mellékelt grafikonunk ezt a jelenséget pusztán ránézésre is észrevéti.

A serkentő cselekvések görbéje a vízszintes tengely fölött halad és csak a pozitív mágikus eljárásokat jelképezi; a rontó cselekvések görbéje pedig a tengely alatt vonul, az átkozódás és megcsináltatás jelenségeit ábrázolja összevontan. A grafikon azt érzékelteti, hogy ezek a praktikák a házban, udvarban, templomban végzett szokásjelenetek esetében szinte teljesen lehetetlenné válnak. A szokásvonalatnak ezek a szinterei tehát sérthetetlenek, viszonylag szuverének, az átmenet szempontjából ugyanakkor legfontosabbak. Ebből a helyzetből adódik az, hogy a negatív görbe a legmélyebb kilengést a lakodalmassá menetnél, a legnagyobb házon kívüli, utcai szokásjelenetnél mutatja, mivel a legtöbb támadó lehetőséget, felületet kínálja a megrontás számára.

Mint említettük, a ház és udvar nem egyedüli színtere a lakodalom lefolyásának. A templomról, mint az egyházi esküvő helye, szintén lemondunk, az utcáról is csak néhány jelenséget idézünk meg, amelyekkel valamelyest árnyaltabb lesz a fenti kép, de amelyek egyértelműen érzékeltetik, hogy a lakodalom alkalmával a hétköznapiakból ismert pragmatikus közlekedési pálya funkciója most hiedelemtartalmakkal gazdagodik. Csak jelezzük, nem értelmezzük!

„Hazamenet lehetőleg egy kerülő utat tessenek. Nem arra mennek, hol jöttek, még ha a szomszédokba (ti. a templom szomszédságába) vannak is. Nem szerencsés; „Ahol elmentek, ott nem szabad visszamenni. Nem szerencsés. Ha még arra vezetne az útjuk, egy kerülést csinálnak, ha nagyobb is, csak ne menjenek ott, hol jöttek. Most is tartanak benne valamit.” „Ha esetleg oda viszik vissza (!), ahonnan elvitték, nem abba a szobába fogadják vissza, amelyikből kivették.”

Íme az emberi tér és az emberi sorsforduló – párválasztás, lakodalom – bonyolult rendszerének vizsgálatára való próbálkozás, mely nem kimerítő, csupán a kutatási lehetőségek kimeríthetlenségét jelzi.

Balázs Lajos

Kossuth Lajos a néphagyományban

Kossuth Lajos hazai kultuszának csúcsa kétségtelenül a Kossuth-nóta, amelynek refrénje (*Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!*) ma is a Kossuth-rádió közismert szignálja. A Kossuth-nótával a néprajzkutatók közül Ortutay Gyula foglalkozott. Kimutatta, hogy szövegében és dallamában kuruc kori elemek, a XVIII. századi verbuválásokat idéző részletek találhatók. Különböző szövegváltozatait az egész országból ismerjük. A Fejér megyei 1848-as hagyományok gyűjtése közben a következő szövegváltozatra bukkantunk:

*Felsütött a nap sugára
Kossuth Lajos homlokára.
Örömünk lesz nemsokára
Ferenc császár bosszújára.
Éljen Kossuth!*

*Fehérvárról jött a levél
Kossuth Lajos öröme.
A Kossuthnak öröme
A németnek forr a mérge.
Éljen a magyar!*

Kossuth Lajos arcképe 1848-ból

Emléklap 1918-ból

A szövegben említett „fehérvári levél” nem más, mint Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak. A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után, 1849. május 21-én Fejér megye bizottmánya hűségnyilatkozatban a köztársaság melletti hűségéről biztosította a kormányzót: „E’ hon nagy átalakulás küszöbén áll. Ön Kormányzó! és a’ forradalmi ministerelnök kijelentette: miképp a’ köztársasági eszme testesítése törekvésének fő célja. Fogadja e téren megyénk hódolatát, s azon ünnepélyes ajánlatot, hogy Spartai kart viszünk a’ köztársaság kivívására, ha kell: Athenei erényt ígérünk annak okos élvezésére.” Ez a hűségnyilatkozat már 1849 nyarán bekerült a Kossuth-nóta bemutatott szövegvariánsába. A szabadságharc népköltészetében tehát nem csupán a nagy csaták, a jelentős események és személyek, hanem a szabadságharc apróbb részletei is megörzödtek.

A Kossuth-nóta természetesen a szabadságharc bukása után, az önkényuralom idején is felhangzott a nép ajkán: titokban otthon vagy a szőlőhegyi, pincebeli összejöveteleken énekeltek. A dal szövege ekkor már a bujdosó Kossuthról beszélt:

*Kossuth Lajos elbujdosott,
bánatába könnye csurgott.
Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos,
visszavár sok régi harcos.
Számúzték a nagyvilágba,
a szabadságnak nincs hazája.
De eljön még majd a mi napunk,
fényes lesz a rozsdás kardunk.
Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!
(Sárbogárd)*

Hasonló dalszöveget találunk egy perkáti földműves 1860 körül keletkezett kéziratos dalskönyvében. A dal szerint Kossuth Lajos visszatérve a koronával együtt a legendás Mátyás király igazságát is meghozza a magyar nép számára:

*Majd meg segít a magas ég
Kosut Lajos vissza jön még
vissza hozza a koronát
Mátyás királ igasságát
Kosut Lajos Kosut Lajos
most az ország dolga bajos...*

Egy bicskei adatközlőnk így jellemezte Kossuthot:

„Kossuth Lajos volt a szegények szószólója '48-ban. Én azt hallottam róla, hogy ügyvéd volt fiatalkorában, aztán amikor látta, hogy a szegényeknek milyen nehéz az életük, szót emelt mellettük. Az urak ellenezték a politikáját, de Kossuth nem hagyta magát, aztán háború lett belőle.”

Az 1848-as jobbhágyfelszabadítás parasztságunk tudatában Kossuth tevékenységének eredményeként valósult meg: „Negyvennyolcra, március 15-én dalolva mentek haza a földekről. Kossuth apánk eltörölte a robotot.” (Csákvár) „Negyvennyócrul csak annyit tudok, hogy öregapám mesélte, hogy március 15-én még senki nem tudott az eseményekről. Mert ide csak később jutott el a robot megszűntének a híre. Mert faluról-falura járt a hír a nép között. Mert az idő megérett már arra, hogy megszűnjön a robot, csak valakinek ki kellett kiáltani. Hát Kossuth kikijátotta.” (Felesít) A néphagyomány szerint Kossuth fortélylally, mulatás közben érte el kirúzótt célját a királnál: „Kossuth Lajos ügyvéd volt. Aztán Magyarország kormányzója lett. Egy királyi lakomán vett részt egyszer. Jó kedve volt a királynak és Kossuth gyorsan kihasználta az alkalmas pillanatot. Borozás, nótázás közben aláíratott a királlyal egy levelet. Ebben volt a magyar szabadság megírva.” (Mezőszentgyörgy)

Kossuth Lajos emléket a székesfehérvári szóhágyomány is őrszi. Sógora, Meszlényi Rudolf Székesfehérváron, a Hosszú temetőben nyugszik. A fehérvári néphagyomány szerint sírfeliratát Kossuth Lajos fogalmazta:

MESZLÉNYI RUDOLF

meghalt 11-ik január

1848

*életének 35-ik, boldog házasságának
7-ik évében.*

Átalakításán fáradtál drága hazádnak,

Átalakulni mért kelle magadnak előbb?

A haza szabad lett, s Te, miként a lepke, röpiültél

A mennynek híréül vinni, hogy itt a tavasz.

Meghaltál Te, hogy élj bennem. – én élve maradtam,

Hogy kebeled nélkül élve is halott legyek.

A világosi fegyverletétel után, az önkényuralom korában seregestől tódult Székesfehérvár népe ehhez a sírkövhöz, amelynek egyik oldalát könnyezni látta.

A XIX. század második felében rajongva tisztelt politikus képet, a színes papírnyomatoakat Fejér megye parasztházainak tisztaszobáiban is megtalálhattuk. Parkas Gábor történész írta a fehérvári Kossuth-kultuszról 1978-ban megjelent cikkében: „Kossuth Lajos halála azonban nem csökkenti varázsát. Alakja tovább nőtt, eszméit átvette a századforduló nemzedéke és az megtermékenyítette a XX. század haladó mozgalmait...” Ezzel kapcsolatban Fejér megyéből csupán egyetlen – de jellemző – adatot említek. 1977-ben egy pákozdi házban: A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK EMLÉKLAPJA 1918 feliratú színes nyomatra bukkantunk. A képet az őszirózsás forradalom és a köztársaság kikiáltásának emlékére nyomtatták, valószínűleg vásárokon árusították. A színes nyomaton előtérben a ledöntött Habsburg-császári trón, a félredobott császári korona, palást és a jellegzetes császári kalap látható egy tépett tollú kétfejű sas társaságában. E fölött Kossuth mosolygó fiatalkori képe van, amelyet „Éljen a magyar szabadság!” feliratú szalag fonát. Kossuth előtt a nemzetiszínű zászló lobog, amelyen a nagy francia forradalom „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!” jelszavai olvashatók. A zászló jobb oldalán pántlikás kalapját Kossuth felé lengető parasztlégény, kapájára támaszkodó idős parasztember, bal olda-

lán kezével Kossuth felé integető, hőrkötényes, kalapácsos munkás áll. A parasztemberek mögött szántóföldek és egy falu, a munkás mögött üzemek, füstölő gyárkémények láthatók. Ez a kép 1918 óta lóg a helyén. Figyelemre méltó, hogy 1918-ban is Kossuth Lajos került a politikai nyomtat középpontjába, ami nem véletlen, hiszen Kossuth tervei, elgondolásai közül számos az öszirózsás forradalom idején is időszerű volt, sőt napjainkban is az.

Lukács László

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Budapest Kőbányai Önkormányzat képviselő-testületének emberjogi-kisebbségi bizottsága pályázatot hirdet a következő témakörökben:

- a) Cigányok a magyarokért, és**
- b) Magyarok a cigányokért.**

Pályázni mindkét témában lehet visszaemlékezéssel vagy másoktól hallott esetek elbeszélésével, esetleg dokumentumokkal, fotókkal kiegészített írásokkal. Műfaja lehet életrajz, önéletrajz, családtörténet, szociográfiai leírás, szociológiai tanulmány vagy személyes hangú elbeszélés. Kizárólag megtörtént eseteket feldolgozó, tényeken alapuló írásokat várunk!

A pályázat feltételei: állampolgárságra, nemzetiségre és életkorra való tekintet nélkül bárki pályázhat. A terjedelem legkevesebb 3 gépelt oldal, de kézzel írott pályaműveket is elfogadunk. Egy pályázó mindkét témakörben több munkával is jelentkezhet.

Beküldési határidő: 1994. március 31.

A pályázatnak tartalmaznia kell a pályázó nevét, lakcímét, életkorát, foglalkozását és iskolai végzettségét. A pályaműveket szakértőkből álló bírálóbizottság értékeli.

Díjazás témakörönként:	1. díj: 25 ezer Ft
	2. díj: 15 ezer Ft
	3. díj: 8 ezer Ft

ezenkívül értékes könyjutalmakat is kiosztanak. A legjobb írások megjelentetéséről a pályázat meghirdetői gondoskodnak.

Fredményhirdetés: Az 1994. júniusi Szent László-napi ünnepségek keretében.

Érdeklődni lehet: 1573-333/137, 138 m és 157-2124/137, 138 m.

Mozaikok a hadifogságból

A Honismeret 1990/2-3. számában Hadifogsági emlék címen bemutattam a Both-Soós István hadifogolytársunk által készített csellót, amely jelenleg a szombathelyi Smidt Múzeumban található. Az utolsó soraiban írtam: „E cikk pedig vigye híret a csellónak, a még élő bajtársaink közé... Egyben keressük a cselló készítőjét... reméljük, hogy valahol Erdélyországban még él...” Egy gyulai honismeretes közölte, hogy Both-Soós Pistát 1987. december 9-én Székelyudvarhelyen temették el. Nővére Budapesten él, két lánya pedig Baranya megyében telepedt le.

Azt is írtam, hogy a Smidt Múzeum igazgatójával úgy tervezzük, kisebb kamaraszen meg-
szólaltatjuk a csellót. Ez meg is történt 1991. június 24-én. A bemutatón Pista nővére és több hadifogolytársunk is megjelent. 1991. június 26-án a Velemben tartott honismereti továbbképző tanfolyamon előadást tartottam I. és II. világháborús hadifogsági faragványok és egyéb tárgyi emlékek címmel. Sok fogsági tárgyat, köztük a csellót is bemutattam. Itt említtem meg, hogy Antall József miniszterelnök úr 1992. január 12-i beszédében, amelyet a Hadtörténeti Múzeumban tartott, felhívta a hallgatóságot, hogy a II. világháború még élő tanúit keressék fel. gyűjtsenek köztük háborús emléktárgyakat, faragványokat, leveleket stb. és az összegyűjtött anyagból alkalmas helyen rendezzenek kiállítást.

Cikkemre olyan megjegyzést is kaptam, hogy miért nem írtam az éhezésekről, szenvedésekről, vagy talán nem is volt bennük részem?

Több könyvet, újságcikket olvastam el és több panaszoló ember beszédét hallgattam meg. Én, aki 6 évi hadifogság után még idehaza is sokáig élveztem a fogság folytatását, nem szerettem, ha csak a panaszokat, a rosszat emlegetik. Természetesen a hamis dicsőretek még kevésbé. Egy ÁVII-s tiszt mondotta 1951-ben, hogy a Szovjetunióról legjobban, ha nem mondunk semmit. Ha panaszolnak, akkor drótok mögé kerülhetnek, ha pedig dicsérik, akkor propaganda-előadások tartására körbeviszik a munkahelyeken.

Mi, mai emberek (egykori foglyok) sem vagyunk egyformák. A rabtartó számára a fogoly elsősorban munkaerő volt. Személyiségét nem volt érdeke megalázni és ahol az őrző és foglyok megtalálták kölcsönös érdekeiket, ott jobb volt a sorsunk is. De ahol a parancsnokok hamar akartak meggazdagodni és nem adták meg a járandóságokat, ott a leromlott állapotban lévő rabok sem tudtak a munkában jó eredményt elérni. De még rosszabb volt az, ha a fogolytartó a hadifoglyokkal összejárva igyekezett előnyhöz jutni. Sajnos mindig akadtak olyanok, akik egy tál levesért vagy brigádérosságért előnybe helyezték saját érdekeiket.

Természetesen a későbbiek folyamán a táborok állandósulásával a foglyok helyzete is javult. Megtanulták a „szocialista erkölcsöket” és a munkamorált. Így egyre többen tudtak maguk segíteni egy kis „mellekkeresettel”. De voltak gyengébb fizikumúak, betegek, reményt veszítettek, akik többet szenvedtek, talán többen meg is haltak. Ha valaki fogságának rossz és kevésbé rossz napjairól beszél, mindig tegye hozzá, hogy hol, mikor és melyik vidéken táborozott. A foglyok természete is különböző. Voltak vagányok, gyengék, hívők és reménykedők, csüggedők, önzők és egymáson segítők. Dohányosok, akik még a kenyerüket is eladták bagóért és nem dohányosok, akik viszont mahorkát cseréltek el cukorért. Előfordult az is, akik nem bírták ki dohány nélkül, vagy nagyon éhesek voltak, hozzányúltak másokéhoz. E téren nem volt rendfokozatbeli különbség, és ha ilyen enyveskeztű rajtakaptak, az igazságtétel nyomait heteken át hordta az arcán. De az ilyeneket a közösség általában nem zárta ki soraiból, annál inkább a besztógokat, a propagandistákat és egyéb bérenceteket. Volt olyan tábor, hogy az ilyen embereket külön barakkokban tartották és azzal fizettek nekik, hogy külön szállítmányban vitték haza őket. Nem egy közülük itthon magas pozíciót ért el.

Vas Zoltán 1943-ban a megmaradt doni foglyok között komisszárként agítált, hogy álljanak

„A barát”. Készítette Zöld Gábor tanító, 1946. Monasztírka

Feszület. Készítette Kazár István főhadnagy, 1947. Monasztírka

át és alakítsák meg a magyar légiót, mert szükségük van az ilyen kiképzett emberekre. Miniszterséget, tábornoki rangot és egyéb állásokat ígérgetett, mondván: „Lúdtalpasokkal nem vonulhatunk be Budapestre.” Az 1943–1946 évek eseményeiről ajánlatos elolvasni a még ma is élő Gallyas Ferenc makói polgáriskolai tanár, haditudósító által írt könyvet: *Hősi halálom után*. (Magvető Bp. 1987.) Néhányan kötélnek álltak, többek közt P. Gy. százados is, akiből valóban tábornok lett, de 1951-ben társaival együtt kötelet kapott jutalmul.

Mindezeket azért írtam le, hogy akkor hitelesek adataink a fogságról, ha a történeteket összességükben elemezzük, a rosszat és kevésbé rosszat, netán a jót is, egyformán. Kevesen voltak, akik egy-két táborban fordultak meg, de voltak olyanok is, akik 10–15 táborban is élvezték a vendégszeretetet.

Az ember a tisztesség keretei között is tudott magán segíteni, a benne szunnyadó szellemi erők, tehetségek, gyakorlati ügyesség felhasználásával. A fogolytartó is igyekezett a közhangulatot megjavítani. Ez mindkét félnek érdeke volt. Legtöbb táborban filmelőadással, zenével, propaganda-előadással igyekeztek lefoglalni a foglyok szabadidejét. Kezdetben csak erősen vonalas filmeket adtak, ma is emlékszem a Távoli menyasszony (Dalikája nyíveszta) címűre. Ebben az egyik kolhoz elnöke a másik kolhoz elnökjével versenyzett, és azzal dicsekedett, hogy milyen eredményeket értek el a termelésben. A mozigépészek, látván az előadások érdektelenségét, megmutatták a filmek jegyzékét és a foglyok abból válogattak. Nyomban megnőtt a nézők száma is. (1948–50.)

Az egyik klubelőadáson az orosz propagandista azzal dicsekedett, hogy mennyi gabonát, gyapotot termeltek, mennyi olajat, szenet bányásztak és egy év alatt annyi szövetet szőttek, hogy a Földet kétszer is be lehetne takarni vele. A tömegeből egy hang: „A lehet, hogy a Földet be lehet vele takarni, de hogy a gyerekek seggire nem jut belőle, a biztos”.

Nagyobb sikerük volt az alkalmi szórakoztató csoportoknak. Akadtak zenészek, énekesek, színjátszók, bűvészek, hipnotizőrök stb., akiknek a fellépése legalább rövid időre feledtette a helyzetet és a napi gondokat. De több helyen voltak tábori lelkeszek is, bár őket a legénységi táborokban nemigen engedték működni. A tisztii táborokban jobban megrútták őket. Az is igaz, hogy néha harcolni kellett jogaikért. A józanabb táborparancsnokok úgy látták, hogy az ilyen engedmények javítják a foglyok közhangulatát.

Egy nagy sikerű színelőadásról meg kell emlékezni. 1949–50-ben az uniószerte visszamaradt magyar foglyokat Voronyezsbe és Kijevbe gyűjtötték össze. A voronyezsi 4-es számú legénységi táborban helyezték el a tisztek zömét. Közülük egyesek önként vállaltak munkát, de a többség a barakkok tisztaságának fenntartásán kívül mást nem dolgozott. Köztünk volt gróf Stomm Marcell altábornagy és még nyolc más tábornok. Ebben az időszakban már konszolidáltabb viszonyok voltak. A dolgozók nagy része fizetést is kapott munkájáért. Sem az élcmezésre, sem a bánásmódra különösebb panasz nem volt. Csak egyet nem tudunk elémí, a poloskák kiírtását. 1950 nyarán a tábor területén lévő szabadtéri színpadon a színjátszó csoport előadta a János vitézt. Hónapokon át folyt a készülődés és teljesen újjavarázolták a színpadot. A padosrok hiányzó deszkáit pótolták. Számításunk szerint több mint 20 ezer rubel értékű anyag (szög, festék, drót, kátránypapír, deszka, különféle lemezek stb.) „vándorolt be” a táborba a különböző munkahelyekről. Horváth Ferenc tábornok színes krepp-papírból vagy 600 rózsát készített. Kátránypapírból egy akkora virágot csináltak az ügyes kezek, hogy Iluska könnyen belefért. És amikor felhangzott az „...add vissza nekem Iluskámat” a virág szirmai szétnyíltak és a csigaszorokra szerelt zsinórokkal felhúzták Iluskát a kék tóból.

Vagy amikor Bagó (Krenedits Sándor) a sötétség országában barangolt, felforajlott a nép és a taps nem akart véget érni. A tábor fogolypropagandistája, Takaró N. nevű régi szocdemes, aki ugyan nem ártott senkinek sem, de kevés beszédű, zárkózott ember volt, amikor Iluska feltámadt, a színpadra ugrott és könnyes szemekkel ölelte őt. Semlegessége elhagyta, kibuggyant szeméből a magyar könny.

Iluskát a sváb származású Tisch Jóska játszotta, de nem szöke hajjal, hanem feketével. Egyébként ezt a Tisch Jóskát az 1950. évi hazatérése után Tiszalokra vitték és még 3 és fél évi kényszermunkát kellett elvégeznie és csak aztán mehetett haza az NSZK-ba, ahol az időközben kitelepített családja várta.

A nem éppen jóindulatú orosz propagandista, a „Sánta kapitány” is mindent megtett az előadás sikeréért. Még a kezdet előtt is foglyokat küldött ki a mezőre, hogy hozzanak be virágokat. A fiúk egy fél autó tövestől kihúzott napraforgót hoztak, bőven jutott belőle a színpadra és könyvékére. Iluska napraforgók közé került ki a tóból. Az előadás után azt mondta a kapitány: „...Szép, szép, csak... kak sovinszt.”

Tanulságul álljanak itt az alábbiak: Minden nyomornak vannak vámszedői, de „magfák” is kitermelődnek ilyenkor, akik próbálnak erősek maradni. A szunnyadó nemzetudatot éleszi getni és „pipicsként” világitani. De a nyomor kitermeli a humort is. Érdemes lenne a nyomor humorából csokrot kötni, mint ahogy a tábori költők, fűzfapoéták, rímfaragók munkáit is érdemes lenne összegyűjteni. Bár többeknek szórványosan már jelentek meg ilyen versei. A gyűjresekben talán fellelhetők lennének újabb Gyóni Gézák.

Befejezésül egy vers:

HEGEDŰ SÍRT

*A barakkba egy hegedű került
S mikor az este csendhomálya eljött
Sírt a négy húr mély bűt, borút, kesergőt,
És pengetett incselgő vig derűt.*

*Őszhajú bajtárs vonta a vonót,
S úgy adta szívét akkor, amit játszott,
Hogy látszott - különös - de látszott,
Hogy a vonó szíve nyúlványa volt.*

*S ha figyelted, de nem csak azt a dalt,
Mely azt kesergi „...lehetnék tenálad...”
Láthattad: A lélek útra tart,
Repül-repül a vágy, szárnyal a bánat
Haza, s az est csak testeket takart.*

Oránki, 1946.

Dr. Kovács Imre Pál (Dr. K. I. P.), a pipás detektív.

De nem volt ez másképp az I. világháborús fogságban sem.

*Nyöszörögve, sírva álmodik a barakk
Egy-egy kedves nevet susognak halk szavak.
Míg a vágy mankóján otthon botorkálunk,
Sejtitek-e már most, hogy mi mit csinálunk?*

Garamszegi Géczy Sándor verséből. Géczy S. a Nemzeti Színház tagja volt. Verse 1918. II. 10-én jelent meg az UNG című folyóiratban.

Dr. Kovács Jenő

Volt kitelepítettek Jászfákóhalmán

„Minket a falun belül is költöztettek. Végül a helyi cipésszövetkezet műhelyének mellék-belyiségében laktunk. A műhelyben ment a munka és szólt a rádió. Éppen otthon voltunk, amikor a harsogó rádión hallottuk, hogy meghalt Sztálin. Elég egyértelmű volt, hogy ezután minden meg fog változni. Pár hónapra rá meg is szűnt a kitelepítés és mehettünk.” Egy – az 1950-es évek elején Jászfákóhalmára kitelepített – „osztályidegen” visszaemlékezése tartalmazza a fenti mondatokat arról, hogy hogyan szűnt meg kényszerkapcsolata a községgel, mely 1951 tavaszán kezdődött.

A könyvről – Dessewffy Tibor–Szántó András: Kitörő éberséggel, Budapest, 1989 – véletlenül szereztem tudomást. Egy Jákóhalmára utazott pesti rokon vette meg az egyik aluljáróban és felhívta rá figyelmemet, hogy helyi vonatkozása is van. Így éppen aznap, amikor Bush elnök Magyarországra érkezett – kezembe került.

A budapesti kitelepítések hiteles története alcímű könyv, melynek egyik visszaemlékezője dr. Reviczky Károly ügyvéd volt, aki hosszú oldalakon át beszélt arról az időről, mely nem volt ismeretlen a falusi parasztok számára sem. Én, aki 1951-ben kétéves voltam, hallomásból tudtam, hogy voltak kitelepítettek a községben a Rákosi-korban. Ekkor nyilvánvalóvá váltak számomra az események, s miután közben polgármester lettem, egyre jobban foglalkoztatott, hogy vajon mit szólna hozzá Reviczky úr, ha megkeresném.

1991-ben emléktáblát avattunk az öreg iskola falán 1956 tiszteletére, hiszen nem volt hol megemlékezni a forradalomról. Merész gondolattal akcióba kezdtem, némi aggodalommal, hogy vajon hogyan reagál egy volt kitelepített, ha megtalálom egyáltalán? Egy este felhívtam telefonon s bejelentkeztem, mint Jászfákóhalma polgármestere, majd megkérdeztem, mond-e ez a településnév számára valamit. Telefonon át is éreztem a megdöbbenést. Meghívtam az ügyvéd urat az október 23-i ünnepségre. Később levelet is kaptam tőle, melyből kiderült, hogy hirtelen azt sem tudta, mit mondjon a kagylóba, úgy meglepődött. Azt álmában sem gondolta, hogy őt, aki kitelepített volt egy alföldi faluba – egyszer felhívja az ottani polgármester és meghívja 1956-ot ünnepelni. Hát még akkor, amikor az emléktábla-avatásnál felkérteti: szólnon néhány szót!

Az ünnepség után baráti beszélgetés kezdődött a falusiakkal, s kiderült: sok az ismerős. Abban maradtunk, hogy ezt nem lehet abbahagyni, fel kellene deríteni, élnek-e még mások is. Reviczky úr elmondta, hogy volt köztük olyan, aki akkor meghalt, volt, aki azóta – mivel

már idős volt. Sokan elhagyták az országot utána. Ismerete szerint kb. 60 fő lehetett kitelepítve.

Ezek után megkerestem a megyei levéltárat, ahol találtam egy listát azoknak a neveivel, akik és ahová ki lettek telepítve. Ezen a listán száznál több név szerepelt, gyerekekkel együtt. Később tisztázódott, hogy csak egy részük volt valójában a községben, a többiek talán más településekre kerültek.

Írtam egy levelet az Új Magyarországnak és a Magyar Fórumnak; hátha valaki ráismer magára. Így 1992-ben már 3 volt kitelepített lehetett a község vendége: Reviczky úr természetesen köztük volt, az ő segítségével a szintén Budapesten élő Pongrácz Károly, a sajtó segítségével pedig a hatvani Gömöry Aranka is megérkezett közénk. Aztán elindultak a visszaemlékezősek: Pongrácz úr még gyerekként élte meg, mint vakációt ezt az időszakot, Gömöry kisasszony pedig mint tanárnő találkozott hajdani tanítványaival. Megismerték persze az egykori házakat, már amelyik még állt.

Leereszkedett az este, mikorra hazaindultak, de abban egyetértettek: kellemes emlék maradt bennük Jászjákóhalma, hiszen annak idején is tudták az itteniek, hogy kicsodák ők, s nem haraggal váltak el. 1993-ban pedig ismét találkozunk – talán még többben is!

Fodor István Ferenc

Magyar Várkutatók Egyesülete
1075 Budapest, Kazinczy u. 23-27.

Csorba Csaba

Regélő várak

„Vár állott, most kőhalom”

A múlt leglátványosabb, legromantikusabb – s talán leginkább pusztuló – emlékei a várak. Megkézelhetetlennek látszó bércek tetején, erdők sűrűjében, vizek partján, városok közepén egyaránt találkozik velük az ember. Van, amelyikből már csak árok és sánc, vagy törmelék maradt, másoknak több emelet magasságba nyúlnak csoroka falai s akad jó néhány – ha a várak szerelmesei számára fájdalmasan kevés is –, amelyik ma is látható állapotban múzeumként kínálja látóivalóit. Vannak olyan várak, amelyek úgyzólván egyetlen toronyból álltak, s vannak olyanok, amelyek akkorák, mint egy-egy kisebbfajta középkori város. Vannak várak, amelyek múltjához titokzatos történetek, legendák tapadnak, másokat védőinek hősiessége vagy hűvénysága tett híressé-hírhedté. Vannak várak, melyek rablólovagok fészkeivé váltak, kinczkamráik, börtönök iszonyú szenvedésekről regélnek, az összegyűjtött-összerakott kincsekhez vér tapadt. Más várak a kultúra otthonai, boldog szerelmesek meghitt fészkei voltak. Fény és árnyék, ragyogás és komorság – ezek a várak.

Hat évtizede annak, hogy *Varjú Elemér* Magyar várak című képes albuma megjelent könyvszerű ritkasággá vált. Azóta nincs olyan kiadvány a könyvpiacra, amely röviden, olvasmányosan bemutatná a történeti Magyarország várainak történetét.

Jelen kiadvány több mint félszáz magyar vár – a legismertebbek – bemutatására vállalkozik: kiindul a mondákból, s a legendákból, ezt követően a valóságos történetüket foglalja össze, leírva a ma látható maradványokat is. Múlt századi metszetek illusztrálják (többségük régi képességekben elfeledte lappangott eddig) a kőtetet (száznál több képt).

A következő várokról olvashatunk:

ARAD	ÁRVA	BÁCS	ZÁLVÁNYOS	BECKÓ	CSÁKTORNYA
CSEBTE	CSESZNEK	DÉVA	DÉVÉNY	DYÓSGYŐR	DRECELY
ECER	ESZTERGOM	FÓGARAS	FRANKÓ	CYŐR	CYULA
KOLLÓKÓ	HUSZT	KOMÁRÓM	KÖHALOM	KÖZEG	KRASZNAHORKA
MUNKÁCS	MIRÁNY	NAGYVÁZSONY	NÁNDORFEHÉRVÁR	NÉMETÚJVÁR	NÓCRÁD
ÓNOD	OROSZLÁNKO	TÉCS	POZSONY	RECSÉ	ROZSNYÓ
SÁLCÓ	SÁROS	SÁROSPATAK	SEBESVÁR	SIKLÓS	SOLYMOS
SOMLÓ	SŐMEG	SZEPESVÁR	SZICETVÁR	SZIGLIGET	TATA
TORNA	TÖRCSVÁR	TRENCSEN	VÁRAD	VAJDAHUNYAD	VÁRPALOTA
VESZPRÉM	VILÁGOS	VISEGRÁD	ZÓLYOM		

A szerzőnek eddig *Esztergom, Gyula, Tokaj, Ónod, Szerencs* várról jelent meg kőtetete, tanulmányainak és ismeretterjesztő írásainak száma több száz.

Kiadja a **MAGYAR VÁRKUTATÓK EGYESÜLETE** és a **HUNGÁRIA-EURÓPA ALAPÍTVÁNY**.
Az 500 Ft előleget befizető megrendelők számozott példányt kapnak.

Városi múzeum és a helytörténet-kutatás Zentán

1992. december 4-én kerekasztal-beszélgetésre került sor a zentai Városi Múzeumban, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, valamint a Magyar Szó napilap által kezdeményezett, *Hogyan tovább a háború után?* című sorozat keretében. Hivatásos és műkedvelő történészek, újságírók vitatták meg a napirendre került témát, ami ezúttal a helytörténetírás volt. Okos elemzések, helyénvaló észrevételek, használható javaslatok hangzottak el.¹ A hallgatóság körében mégis az a benyomás alakult ki, hogy nemcsak a helytörténetírás, hanem az azt megelőző kutatások is valahol elakadtak, tulajdonképpen már jóval a mostani háború előtt. A nehézkes kiadási lehetőségek, az idült pénzhiány, sok esetben pedig a vállalkozó kedvű kutatók apátlya, még aktívak restsége miatt jelentkezett ez a gond. Emiatt a kutatóknak gyakran nincs betekintésük egymás munkájába. Ilyen téren nincsenek jobb helyzetben azok az intézmények sem, amelyek ilyen jellegű munkával foglalkoznak (múzeum, levéltár): sőt, nálunk a kommunikációs zavar még erősebben érezhető. Egyik megoldás egy dokumentációs központ létrehozása lenne, például a zentai Történelmi Levéltárban; a másik a bibliográfiák kiadása lehetne, ezt azonban a háború utáni időre kell halasztani.

A helytörténet-kutatás előzményei Zentán

A kezdetek még a XIX. század elejére vezethetők vissza és a zentai csatához fűződnek. A város megbízásából Ugróczi Ferenc írt könyvet erről. A mű 1816-ban jelent meg és szeptember 11-én, a csata évfordulójának megünneplésekor ingyen osztogatták.² A rendelkezésünkre álló források szerint ez alkalommal emlékeztek meg először ünnepélyesen és hivatalos módon a városban Savoyai Eugen nagy horderejű győzelméről. Ugyancsak ezen a napon többek között Petar Stojčić zentai ügyvéd is tartott ünnepi beszédet, amit a következő évben latin és szerb nyelven kinyomtattak.³

¹Ha minden a terv szerint halad, a tribünoszorozaton elhangzott felszólalások még az idén (1993) könyv alakban is megjelennek.

²*Ugróczi Ferencz: Zentai ütközet. Szeged, 1816.*

³Egyelőre nem sikerült fellelni egy példányt sem ebből a nyomtatványból; csupán *Dudás Andor* krónikájából értesültem róla (Zentai Történelmi Levéltár, F:381).

Ugróczi könyve jobbra kompiláció, ezenkívül néhány téves vagy rosszul értelmezett adatot közöl. Értéke inkább abban kereshető, hogy a város – és egyáltalán a nagyközönség – érdeklődését felkeltette, illetve ébren tartotta a csata és Zenta múltja iránt. Az már nem Ugróczi bűne, hogy a városban idővel valóságos csatakultusz alakult ki, amelynek külsőségei az évente sorra kerülő Eugen-ünnepségekben merültek ki. Valójában mindez csak külső máz volt, amely mindmáig repezdek. Igaz, Savoyairól szállodát neveztek el 1883-ban, sőt utcát is, a róla festett arckép azonban elkallódott. A portré sorsára jutott egy kard is, amelyet a zentai győzőnek tulajdonítanak.⁴ Nem utolsósorban szólni kell még arról, hogy a ma Budán látható Eugen-szobor valójában zentai rendelésre készült, ám derék elődeink nem tudták azt kifizetni Róma mesternek, így Ferenc József jóvoltából Budára került.⁵ A helyette elkészített silány pótenlékműnek pedig ma már csak a talapzata van meg, rajta egy 1942-ben feltett emléktáblával.

A csata színhelyéről időnként előbukkanó fegyverek, használati tárgyak azonban tovább izgatták az itteni lakosság képzeletét. Érdeemi kutatásokra mégis csak az 1870-es években került sor, amikor a város gazdasági élete újból kibontakozhatott és ugyanez mondható majd el az akkori társadalmi élet minden területéről. Ekkor jelennek meg az első helyi lapok; ekkor alakulnak meg szinte futószalagon a különböző társadalmi egyletek, de az első pénzintézetek is. És ekkor jelentkezik Dudás Gyula, aki kíváncsian valla a környékbeli halmokat és éberem csapat le a szántón vagy kútásás véletlenszerű leleteire is.⁶ Igazán értékeset azonban tőténész-ként alkotott: hozzáfogott Zenta egyetemes monográfiájának megírásához; ennek egyik fejezetét kibővítve adta ki a zentai csata történetét.⁷ Maga a monográfia eddig még nem tisztázott okok miatt nem került nyomtatásra, habár a szerző előleget vett fel a városi tanácstól a további kutatásokhoz. Sőt, a kézirat tetemes részének is nyoma veszett, így nem tudjuk igazán értékelni Dudás e munkáját.⁸

Ő maga nem sokáig tudott a helyi, szűk korlátok között maradni. Tevékeny szerepet játszott Bács-Bodrog vármegye múltjának feltárásában, a megyei történelmi társulat munkájában. Ennek következményeként lett aztán a vármegye első egyetemes monográfiájának szerkesztője, tizenkét évvel Borovszky előtt.

A helytörténeti kutatások mellett Dudás Gyula öccsével, Andorral együtt hozzájárult a városi múzeum megalapozásához is. Igaz, a kezdettől a megvalósításig hosszú időnek kellett eltelnie; a többször kezdeményezés, próbálkozás után végül is csak a második világháború után jött létre az igazi múzeum. Mégis vitathatatlan, hogy a városházán őrzött kabinetserű, régészeti-néprajzi-történelmi gyűjtemény ébren tartotta a zentaiak érdeklődését egy helyi múzeum megalakítása iránt.⁹

Dudás Gyula Zentáról való távozása után öccse, Andor vette át tőle a stafétabotot, minden tőlen. A múzeumi gyűjtemény istápolása mellett arra is talált időt, hogy hozzáfogjon a város krónikájának összeállításához.¹⁰ Krónikája az 1920-as évvel záródik, és utána nincs senki, aki folytatná ezt a munkát, amihez talán közrejátszott az impériumváltás is. Dudás Andor, habár alapos adatgyűjtő és rendszerező volt, nélkülözte a szakma néhány fontos kellékét, így a kellő kritikai hozzáállást is, ami viszont bátyjában természetszerűleg is jobban megvolt. Krónikája mégis, hibáival és buktatóival még ma is megkerülhetetlen forrásnak számít a helytörténet kutatói számára.¹¹

⁴Úgy a kardról, mint a portréről szintén az említett krónikából tudjuk, hogy léteztek.

⁵Pedig szoborbizottság is alakult és gyűjtőívek segítségével szedték be a rávalót. Volt, aki a polgárok szűkkeblűségét okolta a sikertelenségért, voltak, akik sikkasztásról beszélték.

⁶Dudás Gyula egyébként nagyon rövid ideig működött Zentán; a gimnáziumban tanított egy ideig, majd többször is munkahelyet változtatott; végül Homonnán halt meg 1911-ben.

⁷*Dudás Gyula: A zentai csata*. Zenta, 1885.

⁸A kézirat meglevő része a zentai Történelmi Levéltárban található; a zentai csata utáni időszak hiányzik.

⁹A gyűjtemény egy része az 1941–44-es időszakban a Nemzeti Múzeumba került, még kis töredéke különböző úton-módon a zentai múzeumba, jóval a megalakulása után. Egyébként a gimnáziumnak is volt egy szerény gyűjteménye.

¹⁰Dudás Andor krónikája nagyon nyers állapotban van; tartalmaz kivágott újságcikkeket, credeti okmányokat stb., mégpedig kronológiai sorrendben.

¹¹A krónika értékét főleg az növeli, hogy azóta már megsemmisült értékes elsődleges források hiányát pótolja. Súlyos tartalmi hiányosságként könyvelhető el az, hogy Dudás eléggé szabadon, sőt, önkényesen választotta ki a számára fontosnak tűnő eseményeket.

A két háború közötti kutatásokról nincsenek érdemi adataink. A kutatómunka hiányát részben kitölti Joca Vujić helybéli földbirtokos tevékenysége, aki szorgalmasan gyűjti a Zentával – bár elsősorban a szerbekkel – kapcsolatos régiségeket, és jórészt ennek köszönhetően bizonyos történeti források fennmaradtak a későbbi kutatók számára.¹²

Ha a kutatással nem is, de a helytörténetírással kapcsolatban meg tudunk említeni egy gyűjteményes munkát, melyet Zentán adtak ki szerb nyelven, és amely a helytörténeti monográfia hiányát volt hivatott pótolni.¹³ Fő hiányossága a tanulmányok, cikkek minőségének kiegyensúlyozatlansága, a szerzők kellő hozzáértésének hiánya, valamint az akkori nagyszerű hozzáállás a történetíráshoz. Ez utóbbit a felhasznált források is tükrözik. A munkából egyébként Dudás Andor is kivette részét saját írásaival, adatokkal, szakmai tanácsokkal. Általában véve, kellő kritikai megközelítéssel e mű is értékes kiindulópontul szolgálhat a kutatók számára.

Az 1941–1944-es időszak nem nagyon kedvezett a múzsáknak; Zenta határában mégis régészeti ásatásokat folytattak a szegedi múzeum munkatársai: középkori templomot és temetőt tártak fel. A rendelkezésünkre álló adatok szerint egyben ez az első módszeresen lefolytatott ásatás a város területén, ha nem számítjuk Dudás Gyula úttörő munkáját.¹⁴

Végül meg kell említenünk Kalmár Simon nevét, aki annak idején a Borovszky-féle monográfiában megírja a Zentáról szóló fejezetet és bizonyos adatok, utalások szerint egészen 1945-ig a város monográfiájának megírását tervezte. Erre külön lehetőséget kapott, amikor 1945-ben a helyi népfelzabardító bizottság külön megbízta ezzel a munkával, sőt, irodahelyiséget bocsátottak rendelkezésére. Egy évvel később azonban távozik Zentáról, így a mű befejezetlen marad.¹⁵

Az intézményes kutatás kezdetei

A II. világháború után két olyan intézmény alakult Zentán, amely a későbbiekben szorosan kapcsolódott a helytörténet kutatáshoz. Először a múzeumot szervezték meg, majd a történelmi levéltárat. Ezen intézmények alapvető tevékenységei – a gyűjtés, megőrzés, feldolgozás és prezentáció – csak lassan tudott beindulni. Ennek oka nemcsak az idült pénzhiány, illetve a megfelelő képzettségű szakemberek nélkülözése volt, hanem a háború után még egy ideig kísértő „szocialista-realista” légkör, amely egy olyan kisvárosban, mint Zenta, nagyobb károkat tud okozni, mint a nagyobb urbánus környezetekben.

Magának a múzeumnak a létrehozása is a direktívák szellemét tükrözi, amely nélkülözi a kellő szakmai átgondoltságot, megfontolást. Így a zentai múzeum elég meghatározatlan formában született meg; a lényeg az volt, hogy legyen. Közben megindult a gyűjtés, amiben volt tervszerűség és céltudatosság, de maga a tény, hogy a múzeum jó ideig nem jutott megfelelő és egyáltalán, állandó helyhez, rányomta bélyegét minden akkori múzeumi tevékenységre.

¹²Joca Vujić gazdag történelmi-képzőművészeti gyűjteményének, levéltárának, könyvtárának érdemi része Belgrádba vagy Újvidékre került; 1941. április 6-án Belgrád bombázásakor a képek egy része megsérült. A háború után a levéltár és a múzeum még így is a lehetőségekhez mérten olykor-olykor vásárolgattak az örökösöktől. Lánya állítása szerint Joca Vujić eredetileg a városnak kínálta fel gazdag gyűjteményét azzal a feltétellel, hogy külön épületet jelöljenek majd ki erre a célra; a városatyák érdektelensége miatt döntött aztán másképp. Ha ez netán csak anekdota, akkor is mennyire jellemző Zenta „hagyományápoló” múltjára, de jelenére is!

¹³Senta – Zbornik priloga za istoriju grada (Zenta – város történeti adalékok gyűjteménye), uredio Milivoje V. Knežević, Senta, 1935. - Érdekességként íme a fejezetcímek: Senta i njena okolina / Zenta és környéke (Branislav Bukurov); Razvitak Sente / Zenta fejlődése (Vida Jablan); O Srbima u Senti / A zentai szerbekről (Benisav Berić); Bitka kod Sente / A zentai csata (Ivan G. Pavlović); Podaci za istoriju senčanskih Jevreja / Adatok a zentai zsidóság történetéhez (Lajos Vig); Iz prošlosti grada Sente / Zenta város múltjáról (Andor Dudaš); Senta 1849 godine / Zenta 1849-ben (Milivoje V. Knežević); Joca Vujić (Miloš Knežević). Ezenkívül a könyv fontosabb dokumentumokat, memoárszerű adalékokat közöl, mint például Zenta kiváltásiglevélei vagy Jovan Dorđević viszonylag tárgyilagos naplójának egy részlete az 1848/49-es zentai eseményekről.

¹⁴Foltyn István–Korok József: A csecstói középkori templom és temetők. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I., 1944–45. Szeged, 1946. 149–177. old.

¹⁵Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye I. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1909. 273–289. old.

Ami a történelmi levéltárat illeti, mindmáig kísért a nem megfelelő káderpolitika, valamint a kutatási tevékenység hiánya, amit csak egy-egy rövidebb időszak enyhített-enyhít némileg. Az idővel elsősorban szolgáltatásokra szakosodott intézmény nem tudja betölteni az őt megillető, vezető szerepet a helytörténeti kutatásokban. A tervbe vett automatizált adatfeldolgozás remélhetőleg értékes segítséget nyújt majd a kutatók számára, sőt, idővel jelentős regionális dokumentációs központ alakítható ki, hiszen az érdemi munka itt kell hogy folyjon.

Mindkét intézményre jellemző, hogy az 1960-as években kezdett kinőni a gyerekcipőből. Közelgett a város 750 éves jubileuma, és ez alkalomból döntés született Zenta egyetemes monográfiájának megírásáról.¹⁶ Az eredeti elképzelés szerint minden fejezet önálló füzetként látott volna napvilágot. A tervezett monográfia mindmáig nem készült el, mégis e mozgalomnak volt köszönhető két kiadványsorozat elindítása: a monográfiafüzeteké és a Zentai Füzeteké. Sőt, a múzeum saját kiadványaival is jelentkezett; a környéken gyűjtött népdalokat, balladákat publikálta. Ehhez a tevékenységhez kapcsolódik még a Dudás Gyuláról elnevezett múzeum- és levéltárbarátok körének megalakítása is. Ez utóbbi volt hivatott maga köré gyűjteni a helytörténet kutatóit, és a helytörténetíráshoz kapcsolódó kiadói tevékenységgel is a kört bízták meg.

Nagyon nehéz lenne erről az időszakról kellő értékelést adni, a kiadói tevékenység ugyanis nem tükrözi az eddigi kutatások minőségét. Mindkét kiadványsorozatban vannak értékes és kevésbé értékes munkák, sőt, tudományos szempontból teljesen használhatatlanok is akadnak. Ugyanakkor a füzetek kiadása egy idő után veszített tervszerűségéből. Ennek következményeként bizonyos témakörök részletező, alapos feldolgozásra kerültek, míg másokat a kutatások csak egyes szegmenseiben érintettek. Mégis elmondható, hogy a már megjelent kiadványok gondos revízióval egy majdani monográfia gerincét képezhetik.¹⁷

A zentai Városi Múzeum szerepe a helytörténet-kutatásban

A már említett okokból a múzeum csak 1974-ben jutott végleges helyére a főtéri plébánia épületében; ugyanakkor megnyílt az állandó kiállítás is. Körülbelül ebben az időben tisztázódott véglegesen a zentai múzeum szerepe a város, mint a térség, illetve Vajdaság tudományos és közművelődési életében. Míg az eredeti elképzelések szerint komplex jelleget visel magán, mégis, részben természetes folyamatként, részben pedig a vajdasági múzeumok közös meggyezése eredményeként a zentai múzeum mindinkább a vajdasági magyarság néprajza felé fordul. Ezt tükrözi az állandó kiállítás is, amelynek gerincét, érdemi és tudományos szempontból is legértékesebb részét éppen a néprajzi rész jelenti, és ugyanez a helyzet a raktárakban őrzött anyaggal is. A gyűjtés tervszerűsége, az adatfeldolgozás szintén a néprajzi osztályt dicséri. A tárgyi és szellemi néprajz kutatása, gyűjtése, feldolgozása, valamint az ehhez kötődő műhelymunka kiteljesedéseként a közelmúltban a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság néprajzi szakosztálya és a zentai múzeum néprajzi dokumentációs központot létesített a múzeumban.

A néprajz mellett ugyancsak állandó figyelmet követel a múzeum mellett működő képtár és a művésztelep. Utóbbinak nagy hagyománya és jelentősége van szélesebb körben is, mivel a háború után, 1952-ben itt kezdett el működni az első művésztelep.

A két említett tevékenység előtérbe kerülése miatt a régészeti, de különösen a történelmi osztály munkája nem tudott kibontakozni, idővel teljesen marginálissá vált és csak időnként került elő a háttérből, szinte kampányszerűen.¹⁸

¹⁶Jellemző zentai sztereotíp jelenség: a kezdeti fellángolás után tartós lehűlés!

¹⁷Illusztrációként néhány monográfiafüzet címe: Zenta története 1526-ig, Zenta földrajza, Mezőgazdaság (I-III.), Pénzügyi élet (I-II.), Archeológia, Zenta művelődési élete (I-IV.), Növények (I-II.) stb.

¹⁸Úgy a káderpolitikát, mint a múzeumi tevékenységet hátrányosan befolyásolják az időnkénti átszervezések is. Jelenleg a múzeum a művelődési központ keretein belül működik a könyvtárral, a mozival, a művelődési házzal és a munkasegíttel együtt.

Az 1980-as évek végén és a közelmúltban erőteljes nemzedékváltás, vagyis fiatalodás következett be. A még mindig kevés munkatárs szakmailag továbbra is a néprajzi osztályt erősíti, de először került a múzeumba képzett történész. A régész hiányát továbbra is a szabadkai Városi Múzeum munkatársai próbálják kollegiális megegyezés alapján pótolni, de tervben szerepel egy archeológus alkalmazása is.

A képzett történész munkáját mindeddig a múzeum más profilú szakemberei igyekeztek váltakozó sikerrel ellátni. Ez főleg a napi történelem dokumentálásában, valamint időszakos, tematikus jellegű kiállítások megrendezésében nyilvánult meg. Habár ez a munka egyes részekben esetleges volt, mégis sok értékes anyag került be a múzeumba, egy gazdag, értékes fototéka létesült. Hiányzott viszont a tervszerű gyűjtés.

Ilyen előzmények mellett, figyelembe véve egy kisváros múzeumlátogatóinak a helytörténet iránti érdeklődését, e sorok írójára hárult az az izgalmas – de olykor hálátlan – feladat, hogy megfogalmazza a múzeum helyét és szerepét a helytörténet, de a szűkebb értelemben vett helytörténelem kutatásában is. Főbb vonalakban ezt így lehetne vázolni:

1. Míg a múzeum néprajzhoz, illetve a művésztelephez kötődő munkája tágabb jelentőségű, addig a helytörténeti gyűjtés, kutatás és adatfeldolgozás elsősorban Zenta és környéke szempontjából jelentős és csak kivételes esetben, esetleg egyes részleteiben a térségben élő nemzetiségek egyetemes történelmére nézve is (pl. a zentai csata esetében).

2. Az említett szemponthoz kötődik a történész-muzeológus alapvető tevékenységi köre: a történelmi – elsősorban helytörténeti vonatkozású – gyűjtemény szakszerű kezelése a begyűjtéstől kezdve egészen a bemutatásig, publikálásig; a napi jelentősebb események rögzítése, dokumentálása, valamint a helytörténeti kutatások kiterjesztése más intézmények gyűjteményeire, fondjaira.

Sajnos a történelmi gyűjtés eddig eléggé elhanyagolta a szájhagyományt, azaz a szóbeli vagy írásbeli visszaemlékezéseket. A mulasztást most már nagyon nehéz pótolni, de minél előbb menteni kell, ami menthető.

Elképzelések

Ismerve a körülményeket, nagyzolásnak tűnhet, hogy a zentai múzeumban tervekről beszélünk. Tervszerű munka nélkül azonban egy ilyen intézmény nem működhet megfelelő szinten – legfeljebb a terjedelmet korlátozhatjuk szerényebbre, a minőséget semmiképpen.

Pillanatnyilag két elképzelés megvalósításán dolgozunk, amely kapcsolatban áll Zenta történelmével. Az egyik a zentai zsidóság múltjának „átmentése”, a másik pedig a város építészettörténetéhez kötődik. Mivel összetett kérdésekről van szó, amelyek interdiszciplináris megválaszolást igényelnek, a múzeum munkatársain kívül szükségszerűen másokat is bevonunk ebbe a munkába. Mivel azonban mégiscsak múzeumról van szó, az elsődleges cél mindenképpen az adatok begyűjtése, értékelése, az eredmény kiállításon való bemutatása, végül pedig a publikálás, akár katalógus, akár más kiadvány formájában.

Az első témát illetően mindenképpen speciális kérdésről van szó, ha tudjuk, hogy Zenta és környéke a török kiűzése utáni újratelepítéstől kezdve etnikai szempontból heterogén. Sajnos a deportálás, valamint a háború utáni kivándorlás következtében városunkban ma mindössze néhány zsidó él, és nem sokat tud mesélni akár múltjáról, akár hagyományairól. Pedig olyan sajátos etnikai-vallási közösségről van szó, amely már annak idején elég idegennek tűnt az itt élő magyarok és szerbek számára. Ezért menteni kell minden emléket, ami valamikori ittlétről tanúskodik. Ezt nemcsak kegyeletből illik és kell megtenni, hanem azért is, mert meghatározó szerepet játszottak a régi Zenta gazdasági-társadalmi életében. Ennek a munkának egyben műemlékvédő szerepe is van: felhívni a figyelmet a még létező két monumentális jellegű zsidó emlékre: az egyik a szefárd rítusú ortodox imaház, a másik pedig a zsidó temető.

Ami a másik tervet illeti, nemcsak adatgyűjtés és feldolgozás a cél. A műemlékvédelem itt konkrét szerepet kap, mégpedig az urbanisztikai tervezés vezérfonalaként. Zenta a török alól való felszabadulásig jó néhányszor kényszerült arra, hogy szinte hamvaiból újjuljon meg. 1769-ben azonban a mezőváros nagy része tűzvésznek esett áldozatul, így a mai városka sem dicselkedhet sem igazán régi, sem pedig kimondottan reprezentatív épületekkel sem. Ezért fon-

tos az ambientális egységek megóvása, mint a főter vagy egy-két utca; egyáltalán a kisvárosi hangulatot, ami miatt az innen elszármazottak vagy idelátogatók szívesen visszatérnek vagy eljönnek.

A zentai múzeum tehát bemutatók és kiállítások során jelentős szerepet vállalt (és vállal) a helytörténet ápolásában. A kutatómunkában azonban bőven marad tennivaló, annál is inkább, mert a zentai csata közelgő évfordulója újból felveti a régi problémát: vajon Zentán tényleg nem történt semmi érdemleges a csata előtt és után?

Pejin Attila

Magyar gimnázium és Hollósy-szobor Técsőn

Técsőn, a kárpátaljai Felső-Tisza-vidék központjában 1993. május 1-jén kiöntötték a jövődéli magyar gimnázium alapkövét, amelyben üzenetet helyeztek el az utódoknak Dsida Jenő verséből.

„Te is, testvérem, karszti sorsodat / Fogadd el, s véd meg karszti földedet, / Azt a sírodnak is kevés humuszt, / Azt a pár négyzetméternyi helyet, / S azt a fölséges isten-lábnymot, / Mit a lavina minden rohama / eltörölni még sohasem tudott. / Véd az talpalatnyi telkedet, / Cserépkancsódat és tűzhelyedet, / Utolsó darab száraz kenyered! / De azt azután foggal, tíz körömmel. / Démoni dühvel és örült örömmel – Ahogy lehet... Ahogy lehet...”

Verőfényes délelőtti órákban sok száz ünneplőbe öltözött kárpátaljai magyar, ruszin, ukrán nagy izgalommal várta a magas és kedves vendégeket.

Antall József személyes képviselője, dr. Entz Géza államtitkár, és felesége, Antall Józsefné Fülepp Klára, továbbá Ijgyártó István főtanácsos, Povázsai Sándor főkonzul és hitvese, a megyei és járási adminisztráció vezetői virágcsokrok erdejében hallgatták a himnuszokat, majd a técsői Hollósy Simon magyar tannyelvű középiskola igazgatójának, Ambrus Pálnak üdvözlő szavait.

A Felső-Tisza-vidéken élő 18–20 ezer magyarnak égetően szüksége van ilyen jellegű tanítványra, mert a diaszpórában 200–1000 fős csoportokban, egymástól elszigetelten élők anyanyelvi oktatása hosszú távon megoldatlan. Az előzetes felmérések szerint 300 körül van azoknak a diákoknak a száma, akik felvételüket kérik a gimnáziumba.

A létesítendő gimnázium egyben a Felső-Tisza-vidék nemzetiségi kultúrájának központja is lesz, műhely a javából, ahol szakavatott mesterek fogják kiköszörölni a kegyetlen fél évszázad okozta csorbákat.

Végeláthatatlan sorok vonultak a város központi terére, az Árpád-kori templom hitet adó és óvó falaihoz. Itt áll Hollósy Simon szobra. Az Öreg – így nevezték a világhírű mestertanítvá-

nyai és tisztelői – 1904-ben látogatott a városba először, majd 1915-ben végleg letelepedett, hogy újabb iskolával gyarapítsa a művészvilágot, és kiérdemelve a csöndes Tisza-parti városka lakóinak máig ható tiszteletét. 75 éve – 1918. május 8-án – kísérték utolsó útjára, a técsői római katolikus temetőbe.

A mellszobor Tóth Emőke zsenneyei (Vas megye) szobrászművész alkotása. Anyagi fedezetét az indítványozó Szombathelyi Ehen Gyula Kör, a szombathelyi és Vas megyei MDF-szervezet, a Művelődési Minisztérium, a Lakitelek és Illyés Alapítvány, valamint magánszemélyek vállalták, akiket Antall József miniszterelnök úr megítélt szponzorálása „fogott össze”.

Tisztelt Técsői Polgárok!

Önök ma ebben a városban két fontos esemény részesei lehetnek: letették egy kollégium alapkövét, és ezzel még inkább részeseivé válnak a jövőépítő munkának, és a múltra emlékezve, abból erőt merítve a modern magyar művészet egyik legkiemelkedőbb alakjának emléket állító szobrot is avatnak.

Hollósy Simon szobrának leplezése fontos állomás a técsői közösség életében: ez a város adott otthont a művésznek utolsó éveiben, és ez a város folytat szakadatlan küzdelmet a művelődéstörténet nagy alakja által teremtett értékek megőrzéséért. Így küzd egész régióink is azért, hogy évezredes kultúránkkal részesei lehessünk újból mindannak, amit az európaiság jelent. Hollósy a modern magyar festészet egyik megteremtője. Mint a nagybányai iskola alapítója, irányt mutatott követőinek: nem kell nemzetközi gondolkodásunkat feladni akkor sem, ha az európai szemlélet jegyében folytatunk alkotómunkát.

Ez az örökké vándorló, új színeket, új élményeket kutató művész akkor távozott a világból, amikor modern korunk értékeit romboló végzetes erők munkához láttak. Amikor rideg politikai érdekek határokat kényszerítettek emberek, családok, népek közé, melyek nemcsak Hollósy életének meghatározó állomásait – München, Nagybánya, Vajdahunyad, Técső – tették egymástól elérhetetlen távolságra, de a Tisza két partját is.

Áll itt nem messze, az idővel dacolva egy másik szobor is, melyet csaknem egy évszázada emelt a város tisztelői közönsége. Ahogy önök a modern magyar kultúra úttörőjét, az elődök a modern Magyarországot megteremteni akaró politikust, Kossuth Lajost kívánták szimbólumként állítani utódaik elé. Az utódokat dicséri, hogy ez a szobor áll, bizonyítva, hogy van hová fordulnunk magyarságot, európaiságot tanulni.

Ma, amikor számot kell vetnünk veszteségeinkkel, a letűnt korszak súlyos erkölcsi, anyagi romlásának következményeivel, melyet egyes embernek éppúgy, mint a közösségeknek el kellett viselniük, csak egyet tehetünk: szomszédainkkal együtt közösen meg kell kísérelnünk kibontakozni a közelmúlt szívós, visszahúzó kötelékeiből, és tenni amit kell, és amit nem lehet meg más helyettünk.

Áldozatos munkájukhoz további erőt kívánva
köszönti önöket:

Antall József

A 280 meghívott vendég técsői családoknál volt elszállásolva: a létrejött kapcsolatok a „családurizmus” kezdetét jelentik. Volt Hollósy-emlékkonferencia budapesti, kolozsvári, miskolci, vajdasági művészettörténészek közreműködésével, az ellangzottakat az Intermix Kft. könyv alakjában jelenteti meg. Tóth Emőke szobrászművész emléktáblakertet is készített a nap tiszteletére.

Dr. Szöllősy Tibor

In memoriam Kovács Antal

Nagy vesztesége Szigetköz-kutatásunknak: 1993. február 10-én, 73 éves korában meghalt *Kovács Antal*, a Felső-Szigetköz népnyelvének tudós kutatója. Az Őrség szülőtte volt, de küzdelmes életében Szigetközben talált második otthonra. A Csurgói Református Gimnáziumban kezdte középiskoláit és a bonyhádi Evangélikus Reálgimnáziumban érettségizett. Vasutas édesapja fiatalon meghalt és varrónő édesanyja rengeteg munkával teremtette elő gyermekei nevelésének költségeit. Korán megismerkedett a cserkészettel és a református egyház Soli

Deo Gloria ifjúsági szervezetének tagjaként többször vett részt a szárszói táborozásokon. Itt és a népi írók művein teljesedett ki magyar népi műveltsége. A tolnai tüzérséghez hívták be katonának és fogatolt tüzérként vett részt a háborúban. Egységük a budai oldalon már nem akarta folytatni a háborút, álltak a demokratikus magyar hadseregbe. Itt a tüzérek szervezte, elvégezte a vezérkari tisztképző hadiakadémiát és örnagyi rangban szolgált, amikor klerikális narodnyik beállítottsága miatt leszerelték. Újrakezdte az életet, elvégezte a csepeli kohó- és öntőipari technikumot, művezető lett, majd a Vasipari Kutatóintézet anyaggazdálkodási osztályvezetője. Orosz- és németnyelv-tudásával a Nehézipari Minisztérium dokumentációs irodlájában dolgozott, de innen is elmozdította a politikai önkény. A mosonmagyaróvári Kühne gépgyárban dolgozott, 1977-ben infarktussal rokkantnyugdíjas lett.

Érdeklődése a népi hagyományok, a népnyelv iránt végigkísérte életén át. Kutatásait már az Őrségben elkezdte, de munkássága a Szigetközben, „választott szülőföldjén” teljesedett ki igazán. Több mint tíz évig járta a megszállottak lelkiismeretességével, kitartásával a falvakat, 16 községben kutatott rendszeresen, 110 személytől gyűjtötte össze sok ezernyi értékes adatát. Eredményeit 1982-től kezdve évről évre az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokon tette közzé. Tanulmányai jelentek meg a győri Műhely folyóiratban, a Vasi Honismereti Közleményekben, a Szülőföldünk Győr-Sopron megyei Honismereti Antológiában a népi növénynevekről, állatnevekről, szólásokról, közmondásokról. Önálló kiadványai A halászat szakszókincse a Felső-Szigetközben (Bp. 1987. ELTE Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 33.), Járók-kelek gyöngyharmaton” növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében (1987. Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek VI.), „Szip kutya, randa eb” (Felső-Szigetköz állattartásának szókincse, Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek VIII. 1992.) Tudományos alaposítással vett részt feleségével együtt a földrajzi nevek gyűjtésében, ellenőrző munkájában a készülő megyei kiadvány számára.

Ravatalát a családtagok, kutatótársak, jó barátok mellett az adatközlők sokasága állta körül. De búcsúzott tőle az a sok ezer magyar szó, amit lejegyzett, köztük az a sok száz, amelyet ő mentett meg az elmúlástól, a feledéstől. Búcsúzott tőle a kalánfű, a habuka, a cinsikó, a lepszül, a biling, a kirettyől, a hiling, csajhó, lötye, saggás, a csömöröcsök, a csohó, a leppencs, a keszerce, a pityer, a gózsú. Emléke tovább él közöttünk munkásságában.

T. L.

A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázatának eredményjegyzéke, 1992.

A helytörténeti pályázat bírálóbizottságának tagjai

Buják László, muzeológus, Legújabbkori Történeti Múzeum, Bp. – *Bartha Éva*, Legújabbkori Történeti Múzeum Adattárának munkatársa, Bp. – *Dr. Csorba Csaba*, levéltárigazgató, történész, BAZ Megyei Levéltár, Miskolc – *Demeter Z. Mária*, szociológus, nemzetiségkutató, Bp. – *Dóka Klára*, levéltáros, történész, Új Magyar Központi Levéltár, Bp. – *Farkas Gyöngyi*, levéltáros, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp. – *Fancsovics György*, történész (nyugdíjas), Bp. – *Halász Péter*, igazgató, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – *Havas Gáborné*, néprajz-földrajz szakos tanár, Bp. – *Horváth Lajos*, főlevéltáros, történész, Országgyűlési Levéltár, Bp. – *Karacs Zsigmond*, helytörténész (nyugdíjas), Bp. – *Komáromi Béla*, muzeológus, történész, Legújabbkori Történeti Múzeum, Bp. – *Kozma Gyula*, muzeológus, történész, Országos Műszaki Múzeum, Bp. – *Dr. Lukács László*, igazgató, néprajzos, István Király Múzeum, Szekesfehérvár, – *Mándli Gyula*, könyvtárigazgató, Erdy János Könyvtár, Szob, – *Oláh András*, történelemtanár, 5. sz. Ált. isk. Mátészalka, – *Dr. Órsi Julianna*, múzeumigazgató, Türkeve, – *Dr. Pálmány Béla*, archívumvezető, Magyar Országgyűlés Levéltára és Irattára, Bp. – *Dr. Sebestyén Kálmán*, történész, Postamúzeum, Bp. – *Szekelyné Dévai Judit*, szociológus, menekültügyi és Migrációs Hivatal, Bp. – *Sztlágyiné Bányai Irén*, muzeológus, Legújabbkori Történeti Múzeum, Bp. – *Dr. Szűcs Judit*, múzeumigazgató, Csongrád, – *Tapolczainé Dr. Sárny Szabó Éva*, főmunkatárs, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, – *Tuba László*, könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár, – *Dr. Varga Gábor*, adjunktus, Tanióképző Főiskola, Debrecen.

Eredményjegyzék

Összesítés a helytörténeti pályázaton odaítélt díjakról és kiadási támogatásokról

Magyarországi pályamunkák

Fődíjak és kiemelt díjak

I. darab I. díj: 100 000 Ft-os első díj + 25 000 Ft-os kiadási támogatás: *Tantalus Béla*: Kerkaszentkirály története

I. darab II. díj: 80 000 Ft-os második díj + 25 000 Ft-os kiadási támogatás: *Czigány László*: Katolikus egyesületek Zala megyében I-II

I. darab III. díj: 50 000 Ft-os harmadik díj + 25 000 Ft-os kiadási támogatás: *Dr. Kövér István*: 1956 a szombathelyi vasúttüzárgazgatóság területén

30 000 Ft-os negyedik díj + 25 000 Ft kiadás támogatása

Bótkisné Molnár Erzsébet: Bácska ketétszázadlásának infrastrukturális problematikája – *Fehér Zoltán*: Bánya élettraja – *Dr. Felkai Tamás*: Tűnődés a magyar mentésügy múltján, jelenén és jövőjén – *Galesik Zsolt*: A Páli Szent Vincéről elnevezett ... – *Gábré Tibor*: Udulóhelyi egyesületek a történelem sodrában – *Gere István*: A Központi Tejesarnok a budapesti tejipar története – *Hacsavész Ikéla*: A Mátra öléni: Markáz – *Házi Albert*: Parasztpanaszok – *Hegedűs Sándor*: A soproni irodalmi kör szerepe a magyar nemzeti tudat kialakulásában – *Huszár János*: A m. kir. vitéz B. Á. honvéd ejtőernyőeszedel története – *Karacs Zsigmond*: Lapok a földesi zsidók történetéhez. Földes 1848–49-ben. Földesi katonalevelek a második világháborúból. A váradi Kun család rövid története – *Katona Szabó István*: Marosvásárhelyi krónika (1900–1990) – *Dr. Kofta László-Solymár Imre*: Válogatott dokumentumok a „Hűséggel a hazához” mozgalomról – *Dr. Németh Atajos*: Söhajok palotája – *Sey Gábor-Bárhídi Péter*: Pécs város címeres emlékei – *Dr. Soóky Dezső*: A tótsóoky Soóky család története – *Dr. Tolnay Gábor*: Szolnok megye mezőgazdaságának egyes kérdései – *Üvegsné Hornyák Mária*: Martonvásár

30 000 Ft-os negyedik díj (támogatás nélkül)

Dunai Rita: A székesfehérvári ciszterci rendi kat. gimn. és könyvtár története

20 000 Ft-os ötödik díj + 25 000 Ft kiadás támogatása

Dr. Bédi Imre: A pécsi egyetemi Kisebbségi Intézet története – *Dr. Cseh Géza*: Szolnok város utca nevei – *Dr. Halabuk József*: Pest, Bukla, Óbuda – Budapest I-II. – *Dr. Keszei Pál*: Vámoscsalád és környéke – *Kirti Béla*: Egyélti élet a régi Cegléden – *László Lili*: A falu jegyzője. Főtűvös után szabadon – *Nagy Lajos*: Egy utcai elme cseléd életregénye.

10 000 Ft-os pályadíj + 25 000 Ft kiadás támogatása

Array Anitla: Szerencs és Rátka lakossága egy részének ... – *Balaskó Krisztina*: Dióshéreny községi iskolájának története ... – *Barta Judit*: Nem mondhatom el senkinek ... – *Bán László*: Baja 18–19. századi művelődéstörténete – *Bicsák István*: A salomvári római kat. templom és iskola története – *Bontó Józsefné*: Ismerkedés Veszprémmel és környékével – *Dr. Burnas László*: Zalaszegvár története – *Büki Pálné*: Kapocs – *Czegledi Mihály-Gyöngy Anikó-Ujfi*: *Kulesár László*: Emlékek és adatok a nagyszénási római kat. plébániáról – *Csenki Zsuzsanna*: Nemes Aporka helység és ref. egyháznak története – *Dulányi József*: Kelével, Bogáncsal Tüskevárig – *Dienes Dénes*: Fejezetek Aróka történetéből – *Díszégi Lajos*: Hajdúszovát története – *Döbör István*: Helytörténeti olvasókönyv – *Erdői Gyula*: Hajdúszoboszló - történetek és helytörténeti ismeretek – *Gálambos Sándor*: Kun-szentmiklósi élete, társadalma – *Gimner József*: Deportálás. Milyenkor robot 1945 -99. – *Gulyás János*: Jászdózsza – *György Horváth László*: „Királyfalvi Naphegy alatt” – *Haja István*: Elbcsi krónika – *Hudú Gábor*: A babumi edlenkei – *Halmágyi Pál*: Merre tart Miskóc? – *Hegedűs István*: Vitka XX. sz-i történelme – *Horváthné Zsuzsa Ágnes*: Fejér megye. Helytörténet kisiskolásoknak – *Dr. Illyés Katalin*: A négy felső-kiskunsági település – *Hlók Mária*: Gyulakeszi története – *Jeli Ferencné*: Mohora története – *Juhászné Szekeres Ilkó*: A csölyospálosi tanyai iskolák története – *Dr. Kisda Erzsébet*: Hegyek között – határ szélén – *Kovács Lajos*: Szegvár község története – *Lapu István*: Faluműzeum – *Dr. Lippószky György*: Illy – *Lugosi István*: Bihar honismereti olvasókönyv – *Dr. Marék János*: Gondolatok és vívódások a szülőföldről – *Dr. Menyhár Lajos*: Magyarcsanak rövid története – *Munkácsaport (Gerecsői Karszt Alapítvány)*: Barlangkutatók története Tatabányán – *Dr. Nagy Béla*: Adalékok Solt nagyközség közköztudásának történetéhez – *Dr. Naszádos István*: Sárvár helytörténeti olvasókönyv I. – *Németh Ilona*: Gálborján népesedési viszonyai – *Németh Judit*: Lélény története és jelen napi szokásai – *Németh Péterné*: Pedagógusok az 1956-os forradalomban – *Olajos István*: Az újratelepítés folyamata (Lakitelek) – *Pacsné Fodor Sára*: Várpalota helytörténeti olvasókönyve – *Prós István*: Vitém a keresztet – *Poláskai Sándor*: A kapuvári polgári iskola 61 éve – *Rácz István*: Bakony aján, erdő szélén – *Ruzsonits Géza*: Fertőszentmiklós monográfiája – *Sey Káta*: A Hameri nemzetiség története, szerepe Pécs város életében – *Sokoray József*: Sokoray Miklós: Családtörténet – *Dr. Soóky Dezső*: Kamocsa község története – *Szerényi András*: Tiszszaszederkönyv – *Szarka Anna*: Az ungvári jezsuita kollégium – *Szalkai László*: Szerettelek, nagymamám – *Szathmáryné Vizi Zsuzsa*: Gyermekkorom, szülővárosom, Balassagyarmat – *Székelyné Kőrösi Ilona*: Keeskenét rövid története – *Szűcs István Miklós*: Zirc középkori udvarháza és cisztercita monostora – *Takács Zoltán Gusztáv*: Vajai telepések Magyarbólyon 1949–45. – *Tantalus Béla*: Lenti története 1849-ig – *Thidner István*: Helyismereti és helytörténeti olvasókönyv – *Timár Lajos*: Kenyereften Vinyéd – *Tiszabécskei Honismereti Kör te. tanár: Taji*

Erzsébet): ...hogy valahol otthon legyünk... – *Dr. Tóth József*: Frontélmények gyermekszemmel – *Varga Andrea Katalin*: A tanyai iskolák működése és megszűnése Felgyő község térségében – *Vaska Miklós*: Múltidéző Nowa – *Veszprémi György*: Győr város legrégebben alapított gyárának története – *Volentur János*: Emlékezzünk régiekről – *Zúgn Tamás*: A körmenői ágostai hitvallású evangélikus egyh. története – *Zwick József*: Helytörténet – Soroksár – *Zsíros Sándor*: Felsőszolca története (helytörténeti olvasókönyv)

10 000 Ft-os pályadíj

Bán József: Mezőkövesdi matyó elődök – *Czéh Mártonné*: Dég község története – *Dr. Dlusztus József*: A Dlusztus család krónikája (1653–1992) – *Erdős Károly Sándor*: Kényszermunka Szibéria poklában I–II. – *Dr. Földváry Suszanna*: Képek és gondolatok a kiskunlacházi református temetőről – *Honismereti Egyesület (vezető: Hornok Lajosné)*: Endrődi füzetek 2. – *Horvát Ferencné*: Helytörténeti munkatankönyv – *Dr. Juhász Lajos*: Sajókeresztúr monográfiája – *Munkaközösség (polgármester: Dr. Szászik Károly)*: Szülőföldünk, Péteri – *Orosz Károly*: „A nevékre már nem emlékszem” – *Oroszi Béla*: Visszapillantás a pálya széléről – *Pollák Júlia*: A monori Kis Szent Teréz Egylet krónikája – *Rácz Sándor*: Egy kemény, szigorú életelvű..., „...aranybányák és sok écek...”, Kijáram 2 butát, 3 ostobát... – *Dr. Rudolf József*: A dolgozók gimnáziumának vázlatos története – *Serfőző László*: Tállya története – *Sípos Erzsébet*: Földeák népelete, Hűség a földhöz, Földeák templomának története – *Süle Sándor*: Egy évszázad naplójegyzetekben I–III. – *Szerzői Közösség*: A mi falunk: Nágozs – *Szibler Imréné*: Az imádság háza – *id. Szírom József*: Séta a nagyutcán, Anyám és én – *Tasi Rózsa*: Matkó helytörténete – *Viréz István*: Nővérek Rajkán, Liszi, a magyar – *Dr. Zilahy Lajos*: Püspökladányi tájszótár – *Zsótér József*: A falu közepé.

25 000 Ft-os kiadást támogatók (pályadíj nélkül)

Balogh Ferenc: Költő Nagy Imre bibliográfia – *Balogh László*: Tiszavasvári földrajza és néprajza – *Bartha János* – *Czéhmester Erzsébet*: Nemti története – *Birk József*: Rátkai képeskönyv – *Döme Ottó*: Az ezetemes nagyközség Bácsbokod... I–II. k. – *Fakász Tibor*: Némák szóra kelnek – *P. Fehér Mária* – *Szabó Tamás* – *Sz. Kőrösi Ilona*: Kecskemét életrajzi lexikon – *Dr. Fűrj Zoltán*: Gönczy Béla vezérőrnagy ref. felkész. élete – *Haracsi Miklós*: A somogyhárságyi iskola története – *Harsányiné Schatz Margit*: ...De Kálló szűh – *Horváth Imre (és Fricsi Adám)*: Felsőnyék története – *Dr. Kerekes Béla*: Események Szentmihály történetében – *Külli Tiudar*: Tripolisz I–II. – *Komjáthy Kálmán*: Falfestőmunkák története – *Dr. Kovács Mihályné* – *Mikola Pirokska*: A Telep – *Dr. Kövér István*: Vasutasztrájkok a szombathelyi igazgatóság... – *Kulcsár Lászlóné*: Nagyszénási hadifoglyok visszaemlékezései – *Lázár Zoltán*: Kiskundorozsma település története – *Dr. Majdán János*: Baross Gábor tevékenysége – *Marczinkó István*: A nyíregyházi állami tanítóképzés története – *Munkaközösség (N. L. Városi Könyvtár)*: Jelen vásárhelyiek – *Nagy Kálmán*: Dunafalva község története – *Nagycepolyi Honismereti Szakkör (vezető: Kuliyay Albert)*: Nagycsepelyről – *Dr. Németh Alajos*: Sopron könnyes-véres dátumai (1943–1947) – *Orosz Károly*: Nehéz örökség (Vécseés) – *Ornaty András*: Felsőgalla dobolási könyve 1948–1953. – *Pándi János*: Budapest Pestszentlőrinc szemerelepei ref. egyház. kialakulása – *Pesti János (Beküldő: alsómozsokói polgármester: Dicső László)*: Kulcsár József élete és munkássága (1858–1902) – *Pethő Németh Erika* – *Dr. Sin Edit*: Írók, költők Szentendréről. Szöveggyűjtemény – *Strobal Árpád*: Tatal séták – *Szabó Csaba*: Nemessándorháza a XX. században – *Szelei Béla*: Múlt és jelen Hatvan város irodalmi életében – *Talpaló Pirokska*: Túrkeve földje, népe. – *Tóth László*: A komáromi magyar színjátszás története – *Tóth Tibor*: A nagykovácsi Arany J. Gimnázium története – *Török Márta*: A várkutatások művelődéstörténeti... – *Türkevei Kulturális E.*: Túrkeve földje, népe. – *Dr. Varga József*: Osliak az I. világháborúban – *Virág Imre*: Az urloi római kat. elemi népiskola története.

5000 Ft-os pályadíj

Abonyi István: Bezdán község helytörténete – *Bálint Endre*: Visszaemlékezés a dokumentumok tükrében – *Balla Lőrinc*: Szülőföld történet és vallomás, Magyarszerdahely – *Balogh György*: Szükebő hazánkról (próza) – *Bánhidai László*: Utcák, terek üzenete... Vác – *Bauer Lajosné*: Hegyhátszentjakab helytörténete 1990-tól – *Btunárné Kiss Katalin*: Tiszavárkony – *Dr. Bolla József*: Veszprémmvársány múltja és jelene – *Czibereiné Szűtő Mária*: A szadai népi együttes története – *Czimbor Dénesné*: Fülöp község krónikája – *Csik Antal* – *Nyerges Benjámin* – *Szabó Lajos*: Kiskunmajska története – *Csizmázia Istvánné*: Enying a XX. században – *Deák Imre*: Kenézlő község története – *Dobri Mária*: Az „írott kö”... – *Dr. Dombi Józsefné*: Zencművésztünk felejthetetlen előadói – *Édes Marianna*: *Apc. község kereskedőtársadalma*... – *Falussy József*: Berhida változatos... – *Fellegi Imre*: Bodlak múltjából – történetéből – *Gaal Károlyné*: Déri dioráma (1954–74) – *Gromon Andrásné*: Hétköznapok és ünnepek – *Dr. Güntler Magda*: Maglód nagyközség élete a XX. században – *id. Gyopár Ferenc*: Mosonmagyaróvár XX. sz. története – *Hulász Géza*: Hajmáskér – *id. Hanák Ottó*: Egy falu lelke: Németkér, Németkér emlékönyv 1785–1985 – *Dr. Herényi István*: A győri ágostai hitvallású egy. ker. egyháztörténete a XX. században – *Héring Sándorné*: A Művelődési Ház története – *Hogya György*: A m. kir. 7. honvéd tábori kórház története – *Hoffer Anna*: Népszokások, jeles napok... – *Horváth Károly*: Csúflokók a Kerka mentén – *Horváth Mónika*: Dunaszertnyörgy története – *Horváthné Szabó Katalin*: A jánosihadi iparoskörtörténete – *Jámbor János*: Az 1. m. kir. páncélos hadosztály – *Juhász István*: Kecskemét város építéstörténete – *Kutona Sándor*: Az Alföld lámpásai: gazdakörök, olvasókörök – *Kerekes Béla*: Forradalmunk története – *Kertészné Bárány Délibáb*: Személyek a tapolcai mozi múltjából – *Köcsö Józsefné*: Denevér-nyitány – *Kotilla Ilona*: Palotai textilárk – *Kothencz Teréz*: Életrajz – *Dr. Kövér István*: Az országcsönkítések és az országgyarapítások hatása a magyar vasúti hálózatra – *Lele Ferenc*: Dóc története – *Makrai Sándor*: Szülőfalum a II. világháború sodrában – *Márten Elekné*: Nyekládháza – *Mezei Zoltán*: A királytelki Dessesffy-család – *Michélsz Ferenc*: Somberek – olvasókönyv – *Miklós József*: Életem, ifjúságom napjai – *Munkaközösség (Győri ált. isk., ig.: Kallós Károlyné)*: Gardonyisok képes olvasókönyve – *Muslits Jenő*: Rábgyarmat monográfiája – *Dr. Nagy Béla*: Adalékok gróf Vécsey Károly életrajzához – *Nagy Géza*: Keresai krónika – *Nagy Kolozsvári István*: Becsvölgye – *Nagy Lajos*: A mezőtúri tanyavilágban élő emberek... – *Nagy Tünde*: A berkesdi iskola története és működése a XVII. sz. elejétől 1992-ig

– *Németh Béla*: Bodajki krónika századunkban – *Németh Ferenc*: Az iparoktatás kialakulása, fejlődése – *Németh Mihály*: Eperfás kis tanyánk – *Néző István*: Helytörténeti olvasókönyv Kisvárdán XX. sz.-i történetéről – *Ojella Sándor*: Kék szivárvány – *Orbán Károly*: Tiszánána története 1914-ig – *Pleskonicus András*: Újságcikkek gyűjteménye – *Pluhár Károlyné-Bartos Mária*: Rákosszentmihály római katolikus egyházközség 90 esztendeje – *Polonkainé Sánta Ida*: Múltidéző – *Rozsnyai János*: Helytörténeti feladatgyűjtemény – *Ruszoly Barnabás*: Bagaméri önkéntes tűzoltóság története – *Sárközi Sándor*: Tiszagyenda krónikája – *Sárvári Szakkör tagjai*: A Sárvári Honismereti Szakkör 25 éve – *Scheiber Julianna-Holló Érika*: A ceglédi mozgókönyvtár története – *Schlüterné Nyuli Anna*: Farsangoló téli esteken Dunapentelén régen – *Seres Ferenc*: Mesél a szülőföldről – *Seres Katalin*: A pusztai vadóc – *Simkó József*: Hollóháza és a hollóházi porcelángyár... I-II. – *Simon Géza*: Munkássors és önéletrajz – *Szabó Tibor*: Szegedi egyetemi ifjúsági mozgalmak... – *Szakács Rozália*: Bakonyjárdó, egy német nemzetiségi falu – *Szántó József*: Albertirsa szüzesztendősi falukrónikája – *Szemetné Törmezei Hölgy*: Karcagi fufaragások – *Szentimrei Béla*: Községi kiskutatók – *Szenőssy Attila*: Tötszentkúti – *Szirtes Gábor*: A Nemzeti Parasztpárt Baranyában 1945–49. – *Szűts Zoltán*: Lill Mihály naplója – *Szűcs István*: Kisar monográfiája – *Tilhof Endre*: Ajka történelmének kronológiája – *Tokai Gyula*: Nagyléta földje és népe – *Torma Imre*: Orenstein és Koppeltól a Budapesti... – *Tóth Tibor*: A Körtvélyesi család története – *Ury János*: Peytu mezejétől Pétfürdőig – *Varga Ágnes*: Nógrád megye cigánytörténete napjainkig – *Varga László*: Mátyás király Hevesben – *Várallyai Valukutató és Természettudó Társaság (képr.: Bánáti Zoltán)*: Szemelvények a Tolna megyei... – *Türkerei Városi Műv. Ház Honismereti Szakköre*: Hegyfőly Kubos... – *Verhás Miklósné-Pingor Zoltán*: Megtalált mozaikok Csempezkopács történetéből – *Vincze József*: Hírnagy történelem – *Zoboki József*: Zoboki család története

Gyermek- és ifjúsági pályamunkák díjazása

A csoportonként 25 000 Ft pályadíj (szabad felhasználásra)

Dómszödi Szakkör: Dómszödi mozaikok – *A kőteleki 993. sz. Gróf Tolói Pál Cserkészcsapat (Csörghe Géza)*: Népszokások Kotelken, Balesőtől a koporsóig, Kőteleki költők költeményei 1930–1990. – *Gyermekek Szakköre (Békéldő-Balla Endréné szakkörvezető)*: Helytörténeti pályázat – *Iskolai szakkör (v.: Pintér Sándorné)*: Az abraúszántói róm. kat. templom – *Komáromi Szakmunkásképző és Szakközépisk. szakköre (ig.: Pócz László)*: Emlékek és műhelytitkok a komáromi iparosletről – *Magyar Tannyelvi Gimnázium (Komárom, Bajkai János)*: Komárom városának története – *Oládi Műv. Központ ifjúsági helytörténeti szakköre (v.: Vágréghy András)*: Római kori Savaria

B Ifjúsági egyéni pályamunkák: az alábbiak összesen 50 000 Ft-os díjat (jutalmat) nyertek, nyári táborozásra (a Honismereti Szövetség szervezi meg):

iff. *Csonka Antal*: A légszuszívógató története Szegeden – *Czuczor Mária*: Csépa – *Hilbert Anett*: Egyházak, egyházi szervezetek működése... – *Koleszár Éva*: Arnót község egyházi élete a XX. században – *Kutik Szilvia*: Fogadalmi, temetői és útszéli keresztok Endrődön – *Palkó Zoltán*: Izmény története.

Emléklap, könyvjutalom

Alberi István: Egyházaskozár és a Dömökös Pál Péter együttes története – *Altrichter Antalné*: Színművesnyő kultúrtörténeti bemutatása – *Angalet Sándor*: Beregrusány helytörténete – *Balázs Éva*: Falutörténet – *Dr. Balázs József*: A baji szőlőhegy – *Bakcsy Ákos*: Öt ezer éve kezdődött... – *Baló István*: Életpályák – *Balogh Andrián*: Gemze község története – *Balogh György*: Szükebb hazánkról (versek)... az öregbűti szalmakazlakon innen a... – *Barabás Imre*: Fejezetek az anézi kultúráról XIX. századi történetéből – *Barancsi Dezso*: Hódvégi krónikák – *Baráth Berta Katalin*: A bőhőnyei ált. isk. monográfiája – *Barcs János*: Barcs városa – *Bakcsy Ákos*: Öt ezer éve kezdődött... – *Bálint István*: Szamarórkőről 750 éve – *Dr. Bereznay Rajcsy Klára*: Fehérkő (Wessenstein) 1914–46. – *ösv. Bertalan Jenőné*: Életrajz, szovjet hadifogság – *Bényei Miklós-M. Csiki Miklós*: A népi írók vonzásában – *Biróné Fülöp Rozália*: Jászvári szövetkezők – *Biróné Kelemen Érika*: Kál története 1945-ig – *Blaskó, Jánosné*: Nagymágocs – *Czene István*: Szülőföldem Veresegyház – *Czéhmeser Erzsébet*: Kalász lány voltam – *Czigelmayer Antalné*: Ceglédbercel község közművelődési könyvtárának története – *Csenki Szabóné*: Családtörténetek 1910–1992. – *Csorba Piroška*: Szuhakálló 1992. – *Dalányi József*: Balatonalmádi és öble I-II. A magyar hárfa cigányok története – *Dunai Rita-Gergely Ágnes*: Mór kulturális hagyományai – *Dr. Fábri Ferenc*: Pestszentlőrinc (Bp. XVIII. ker.) településtörténete – *Földvár László*: 120 év a hódmezővásárhelyi körösmezőgazdaság történetéből – *Fűrész Gyula*: Perkáti urbariuma 1768 – *Garami Veronika*: Erkel-bugymányok Gyulán – *Góczy Sándor*: Tornyospálcza története és mai élete – *Góczy Gábor*: Jászvásár helytörténete – *Gönczy Árpád*: A debreceni hatósági élelmiszer-ellenőrzés története – *Gárbéti Miklós*: Kőrök Gábor naplója – *Grüber György*: Adatok Kecskéd község történetéhez – *Gyáni Rita*: Kerekegyháza – *Gyútsi László*: Oroslány története – iff. *Gyútsi László*: Komárom és Esztergom vármegyék az 1918–1919-es évek idején – *Hajagos Imréné*: Rákóczi-falva östörténetétől napjainkig – *Hajdú József*: Helytörténeti pályázat – *Harka Zoltánné*: Maza – *Helyi közösség (Bajnok Imre klubvezető)*: Füzegymat község története – iff. *Homonnay István*: Abraúszántó – *Hudobet Gyuláné*: A bajtai templom története – *Imre Mária*: Szeghalom iskolái – *Iskolai csoport*: Tarjánpuszta története – *Iskák Mária*: A múlt visszaszól – ösv. *humesics Istvánné*: Bodajki életképek egy 76 éves asszony életéből. Visszaemlékezéseim – *Iván Tibor*: Szlav történelmi emlékek között... Győr, a három folyó városa (I. Sopron, a hűség városa (50 versben megírt város-történelem) – *Dr. Iván Zoltán-Bóholy Zoltán*: Élünk ideg... – *Jámbor János*: Földreform Fülbiházaán – *Jeli József*: Családtörténet. Adatok a göllei katolikus népiskola történetéhez – *Karalys-Szenási Gyula*: Históriai beszélgetés, családi krónika – *Kardos János* (cim nélkül): Népdalok, (cim nélkül) Makói hagyományteremtés – *Kató Pál*: Élet a végeken – *Kálló Jánosné*: 1956 Nagykorós – *Káspár Hermi* *na*: A soproni evangélikus temető története napjainkig – *Kecskemétné Gyurkó Erzsébet*: A Fecskepartú Olva-

sőkör története 1930–1948. – *Kertészné Sághegyi Firoksa*: Duka község – *Keserő Ferenc*: Egy honfoglalás kori település... (Tiszalapról) – *Kiss Gábor*: Fejezetek a hevesi középfokú oktatás történetéből – *Kiss Imre*: Cserkeszőlő községi krónika – *Kodák Andrásné*: Nyírtúra község története – *Kontra Gábor*: Mozaikok Mátrakeresztes történetéből – *Kormos Imréné*: A borsodnádasai műv. ház története – *Kovács Frzsebet*: Kunfehértó története 1952–1992. – *Közegfalvi Ferenc*: Hódmezővásárhely válogatott irodalma 1990. – *Dr. Lénárt Béla*: A modern építőanyag-ipar megteremtése Miskolcon – *Lipták Sándor*: Sajóalgó község története – *Lóvey István*: Bak az avar kortól napjainkig – *Marth János*: Hárman valánk együtt... (Garay) – *Mészáros Györgyné*: Boglár – *Molnár György*: Sárszentmiklós történetének vázlata – *Nagy József*: Derecske évszázadai – *Nagy László*: A gyömrői gyógypelegrágóai intézet 25 éve – *Nagy Mária–Vidák István*: (cím nélkül) Nemezkesztésről – *Nagyközségi polg. hiv.*: Isaszeg – *Dr. Németh Alajos*: Papok rács mögött – *Néprajzsakkör (v.: Váradi Istvánné)*: (cím nélkül) – *Novák Károly*: A bagyi szentjánosi malom – *Nyíry Zsolt*: Aszódló város sportja 1900–1945. – *Olajosné Péczor Adrienn*: Gyulakeszi monográfiája – *Oravecz András*: Tiszainoka története 1450–1992. – *Önkormányzati Óvoda dolgozói*: Geresdlak története, az óvoda története – *Papp Gyula*: Szakköri munkafüzet: Berettyóújfalú 3–4. osztályosai számára – *Pohárnéki Sári Marianna*: A váci Földváry Károly Ált. Isk. története 1886-tól – *Pongor Ferenc*: Zalahaláp – *Roszóczy Ernőné*: Fejezetek Hódmezővásárhely történetéből – *Ruzsa Miklós*: Ádánd falu régmúltjából... – *Sándor István*: A farkasházi Fischer család – *Sási Vajda József*: Helyi feltárások – *Schuppkégl Rita*: Beszélő kőfalak – *Simon Gyula*: Csajág helytörténeti dokumentumgyűjteménye – *Sörös András*: Dunaszentgyörgy élete képekben – *Sümei Dénesné*: (cím nélküli újságkivágások) – *Süveg Zoltán*: Földközlelben Naszályon – *Szabó Gyula*: Tarpa község története – *Szabó Sándor*: Sárospatak története – *Dr. Szakál Sándorné*: Dr. Szakál Sándor életútja – *Dr. Szecsők Károly*: Nagyréde története 1944-től az 1980-as évek elejéig – *Szerda-helyi Pál*: Egy Vas megyei pap meghurcolásának története – *Szepesi Pál*: Noszvaj története – *Szűcs Jánosné Tóth Mária*: A Kállai-család XX. századi története – *Takács Béla + összeállító munkacsoport*: Tiszafüred 1991. évi eseménynaptára – *Takács Mária*: Bodajk művelődéstörténete – *Tantestület, Danakesi*: Az iskola évkönyve – *Tigyi Istvánné*: Tiszazug – *Törbágy Ernőné*: Családunk története – *Tóth Aladár*: Karancsság község helytörténete – *Tungli Gyula*: A dióspatonyi alapiskola az 1990/91-es tanévben – *Újvári Gábor*: Iskolám vázlatos története – *Dr. Varga György*: A Magyar Turista Egyesület 100 éves története – *Varga Jolán*: A Gómes-regény – *Varga Tímea*: Kossuth Lajos az emigráció éveiben – *Vargáné Kocsis Mária*: Városunk szülötte, Wekerle Sándor – *Várvédő és Faluszéptő E. (Hittár: Amberger Károly)*: Helytörténeti kiállítás anyaga – *Verebélyi András*: Mátraverébély község története – *Virág Péter*: Magyarországi települések – *Zsambokiné Dugonics Krisztina*: Jászfény-szaru története – *Zsignárné Bugák Gabriella*: Adatok a búdszentmihályi Desssewffy-kastély történetéhez

Határon túli pályamunkák

A Lakitelek Emigrációs Múzeum különdíja

Kurucz A. Ladislav: Az argentinai magyar kolónia története

Első díj: 100 000 Ft-os fődíj + 100 000 Ft-os kiadási támogatás

Alberti Dávid: 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron iskola című pályamunkája.

Második díj: 80 000 Ft-os fődíj + 25 000 Ft-os kiadási támogatás

Penczkőferné Pnyóki Mária: Beregújfalu (málenkij robot)

Harmadik díj: 50 000 Ft-os fődíj + 25 000 Ft-os kiadási támogatás

Dr. Kovács Endre: Doroszló népessége

Negyedik díj: 30 000 Ft-ot + 25 000 Ft-os kiadási támogatás:

Zsigmond József: A Felső-Maros menti Magyaró község család- és névtörténete (1228–1971)

Ötödik díj: 20 000 Ft-os + 25 000 Ft-os kiadási támogatás:

Pál Antal Sándor: Csíkmadaras történelmi és népmozgalmi leírása

10 000 Ft-os pályadíj + 25 000 Ft kiadási támogatás:

Csergő Bálint: Falu a Haragta lábánál – *DánIELSZ Endre*: A Szepességől Szalontraig – *Fazekas Loránd*: Kőkegyesd – *Ile Erzsébet*: Arany Juliska könyvtára – *Dr. Mázik Mihály*: Gyökereink (Tornaújfalu) – *Nagy Borbála*: A huszadik század csigahéjában – *Salamon Ferenc–Kocsis Károly*: Ifakalva monográfiája – *Sándor Attila*: Adalékok Sövényfalva néprajzához – *Dr. Szöllősy Tibor*: Adatok Tecső történetéhez – *Tipary László*: Felsőzemeréd és rovásírásos emlékei – *Tótfalvi Zoltán*: A sóvidéki fazekasság

10 000 Ft-os pályadíj

Czoppelt Jília: Levelek (cím nélkül) – *Danajka Lajos*: Adalékok Felsőszeli történetéhez – *Kuszálék Péter*: Gesta Familiae – *Munkaközösség (v.: Hochbauer Gyula tanár)*: A hétfalusi iskola története I–II.

25 000 Ft-os kiadási támogatás (pályadíj nélkül)

Bíró Domát: Adalékok Régen monográfiájához – *Cséplő Ferenc*: Réte – bástya és menedék – *Mihály János*: Fejezetek egy székely község történetéből: Lövete – *Raj Rozália–Nagy István*: A doroszlói kegyhely története... – *Tankó Gyula*: A gyimesi csángók – *Dr. Tóth Lajos*: Csúza helytörténete

5000 Ft-os pályadíj

Dr. Abosi István: Életem fogytáig – *Balázsi Domokos:* Gyöngyházka gyűjtemény (Lokod) – *Bíró Donát:* Néhány Régen környéki helység írásban és képekben – *Borbély László:* Faluról falura – *Borziné Bódi Irén:* Szülőföldem, Gömörfüge és deportálásom története – *Budinszky Hajnalka:* Kolon község helytörténete – *Bücsi Lajos:* Kisújfalu élete a két világháború között – *Csóka Ede:* Rendhagyó krónika (csallóközi falu) – *Diószeghy László:* Bálványos – *Gömöri Kovács István:* Gömörország fővárosa: Sajógömör – *Hunyadi András:* Zselyk monográfiája – *István Lajos:* A korondi aragonit – *Köteles László:* Hontkiskér község monográfiája – *Luczáné Sárai Sára:* Hetény község története – *Major Miklós:* A szilágynagyfalui ref. egyházközség története – *Nagy János:* Zajzoni Rab István élete és munkássága – *Petri Józsefné:* Garamsalló, helytörténeti összeállítás – *Pap István:* A Pap István család története – *Sipos Lajos:* Mesélő házak – *Szécst Antal:* Vargyas község vázlatos monográfiája

Emléklap, könyvjutalom

Gál Irma: A cifrahímeselek szövése Gyergyóalfaluban – *Jankus Gyula:* A felvidéki Garamkissalló története – *Mihálydeák Erzsébet:* Gyergyói havasok (cím nélkül) – *Orbán Polixénia:* Küsmöd, Firtos, Székelyudvarhely és környéke – *Salga Lajosné:* Fehér rózsák (versek) – *Tankó József:* Emlékörző: Magyararcnyere 200 éves – *Tok Béla:* A komáromi Jókai Egyesület (1912–1945) története – *Vörös Zoltánné:* Rév-Komárom – *Zelman Éva:* Deáki község története – *Zöld Ildikó:* Csíkrákos

A helytörténeti pályázat kéziratjai a Lakitelek Népfőiskola Könyvtárában találhatóak (6065 Lakitelek-Népfőiskola) és az érdeklődő kutatók rendelkezésére állnak.

Pillérfő Vértesszentkeresztről: a Bűnbeesés (Móser Zoltán felvétele)

KÖNYVESPOLC

Három kötet hazaszeretet

FÜR LAJOS:

Mennyi a sok sírkereszt?

A nemzetét sirató történész életében arra kezdett figyelni az ország népe, hogy a kitűnő agrártörténész helyét kezdi elfoglalni az a historikus, aki a hazai publikációkban és iskolai tankönyvekben keresi az emberiség legnagyobb méretű tömeggyilkosságának adatait a két világháború idején. Beeslései szerint a II. világháborúban csaknem annyi ember pusztult el – közel 60 millió –, mint a megelőző fél évszázad csatáiban együttvéve.

Az éles szemű kutató nemcsak arra figyelt, hogy miképp pusztították el embertelen körülmények között az „ágyútöltelékül odadobott katonáinkat”, hanem arra is, mekkora áldozata volt a védtelen polgári lakosságnak. Am arra is kiterjesztette a figyelmét, hogy az „ideológus történészek”, köztük a tankönyvírók, miképp írtak vagy hallgattak ezekről a háborús veszteségekről.

Für Lajos kutatási eredményeit a Püski-Corvina kiadónál merete megjelentetni az USA-ban. A „doni pergőtűzben” a II. magyar hadsereget a magyar hadtörténelem legnagyobb veresége pusztította el – írta közleményeiben –, amelyekben egybefogta a kérdéskörrel foglalkozók írásainak az eredményeit is. (Nemeskürty, Juhász Gyula, Ránki György, Horváth Miklós stb.).

A II. világháború embervesztéseiről sajnálattal állapíthatta meg, hogy azokról még a hazai földreformos tanulmánykötetek sem beszéltek. E jogos bírálatra a magam nevében csak annyit válaszolhatok, hogy tanulmányaimban és köteteimben nemcsak az I., hanem a II. világháború cselekményeiről és pusztításairól is elég sok adatot tártam a szakirodalom elé, már csak azért is, mivel édesapám is az I. világháború hősi halottja volt, a II. világháborúban pedig szülőmegyémnek: Somogyinak igen tekintélyes része esett a hadak útjába, vált földönfutóvá lakossága, két fronton is vérezve: a Don mellett, s a háború utolsó hónapjaiban saját hazájában is. Ezek az

adatok nemcsak az anyagi javak pusztulását tartalmazták, hanem a polgári áldozatok számát is, megállapítva, hogy a megyében a háborús cselekmények alatt a háborús veszteség csaknem 10 000 volt (2,4%). A háborús cselekmények alatt életét veszítette 1805 személy, elmenekült 16 892 fő, elhurcolt vagy eltűnt 6305 állampolgár. Ezeket a veszteségadatokat az I. világháborúból is kigyűjtöttük a megyében és megállapítottuk, hogy az első világháborúban 50 000 somogyi katona lelte pusztulását a harcmezőkön.

Für Lajos a hazai történelem kényszerpályáit is vizsgálta: 1956 forradalmi robbanását csakúgy, mint népünk negyedszázadon át tartó (1941–1965 közötti) „szervenvedésfolyamának” a pusztítását és bukdácsolását, az iparba űzöttek és menekülők százezres tömegét és az életformaváltás hajótöröttjeit.

Für Lajos a szociológia, de a kisebbségek került magyarság története is, bizonyítja – Fekete Gyulával párhuzamban – a magyarság etnikai létének a kockázatait.

Für e kis kötetében a *honismeret-történelem* munkálója is, mivel a pártállam idején szinte senki sem szorozhatta meg a temetők síremlékeit, s így „szorongásos és mardosó szegyenérzethől született rendhagyó fohászat” azokért a százazrekért mondhatta el, akik a német hadsereg *technikai és szervezeti erejének* és a keleti orosz hadsereg: „a természetek és a hangyák hadserege” (Márai Sándor) *biológiai erejének* pusztításában veszítették életüket.

A kötet értékei közé tartozik az a körülmény is, hogy a háborús mobilitás adatait is közzétette 1938–1948 között, kicselezve belőlük azt a félelmetes adatot, hogy 4,5 millió embert miképp tudott ez a háborús népmozgás a bizonytalan jövő felé taszítani.

A trianoni népesség 1920–1960 közötti számának elemzésével a népességfogyás kegyetlen tényéről; a tragikus hazai sorskérdésről majd a vándormozgalmakról, az áramló népesség kavargó hullámzásairól is elkészítette reális számvetését: Snyder, Thirring és Dávid Zoltán kutatásait is figyelembe véve eleve tudta, hogy ma még ezeket a kutatásokat nem lehet befejezni, csak körül lehet járni

azokat. Ám e kérdéskomplexumok fájdalmas körüljárása világosan igazolta számunkra azt a tényt is, hogy a menekülés folyamata a II. világháború végén szinte kísértetiesen megismétlődött. Ez a szám a katonai mobilizáción kívül 1939–1952 között 60 millióra tehető a világlaslaz lapjaira való hivatkozással.

A kitzinó történész jó forrásművekre támaszkodva végezhetette munkáját, rámutatva benne a régió hiányos és elfogult információira és kiadványaira.

Nem ártana azonban, ha biztatására felkérhetnénk a világ minden magyarját arra, hogy segítse összeállítani a II. világháború csaknem egymillió áldozatának lajstromát, a magyar katonasírok és temetők feltérképezését. Támogathatná a magyarság 1848/49, az első és a második világháború és '56 hősi halottjai és áldozatai egyetemes emlékművének a felállítását is a közelgő ezredforduló tiszteletére. A hadtörténeti levéltárak és múzeumok, az anyakönyvi kerületek, a még élő tábori lelkészek, a katonai naplók és emlékiratok, levelezések, az egykori katonák ma még élő hozzátartozóinak, az üldözöttek és internáltak emlékei lehetnének a fő forrásai ennek a több-rétű igyekezetnek. Ahogyan a mormonok gazdag vallási közössége az egész világon felkutatta a hívei születési adatait, mi is számba vehetnénk halottainkét. Úgy hisszük, a lelkiismeret *késői* megszűntelése ellenére is elkészíthetnénk a nemzet egyetemes megemlékezésének az emlékművét. S a nemzet katonai becsületére esett rozsdafoltokat sem ártana eltüntetni. A magyarság soha ne szégyellje a múltjával való törődést, erre tanít bennünket Für Lajos kötetje. (Püski, New York, 1987)

Sors és történelem

1970–1990-ig vette kötetének oldalaira Für Lajos azokat a tanulmányokat, melyek különböző hazai folyóiratokban jelentek meg a társadalom és a nemzet ügyének elválaszthatatlan összefonódásáról. Megtépett nemzeti méltóságunk sebeivel három nagyobb fejezet 24 esszéjében foglalkozott a jó tollú történész a) a Nemzeti értékek – sorsfordulók, b) Több is veszett Világosnál és c) Művek és történeszek címmel.

A kötetet kézbe véve azonnal megállapíthatjuk, hogy a szekfüi történészprogram egyik művelője a mában Für Lajos. A valahol utat vesztett nemzet és magyarság megoldatlanul hátrahagyott gondjainak Közép-Európa mezejéről való összegyűjtője, exponálója és

azok megoldatlanságának szószólója. Ahogy dícsérni tudja Szekfü szakmai képzettségét és stílusát, ezt kell tennünk Für Lajos tanulmányával is. Olvasottan művelt szerző, aki több esetben is elmélyítője a történelemtudományok mezején Németh László igazának. Sőt több is annál. Németh a szakma téziseit fogalmazza meg Németh László-i erőnyekkel, hanem azok társadalmi vetületére is fényt pászta, a kérdések megoldatlan történelmi gyökérzetét is bemutatja.

A sorsfordulók tragikumait mesteri módon rajzolva, nem véletlenül hivatkozik 1514 országrengető viharával kapcsolatban illyés Gyula Dózsa Györgyére. A drámában zúgó szél „az országból rengő tengert csinál s a kastélyokat ladikként” dobálta. Ám az irrodalom találó párhuzama mellett a történész azonnal hivatkozik nagynevű debreceni professzorára: Szabó Istvánra, aki arról írt, hogy Mátyás halála után a hazai jobbagyságnak minden oka megvolt arra, hogy stüljedjen vele a világ, „... egyéni sérelmeik egy nem hanyatló, sőt erősödő, az egyéniség felszabadulásának sugarait hozzá is elvezető önutadat szűrőjén halmozódnak keserűséggé ... a helyzet olyan, hogy csak el kell kiáltani, menjünk a földesurak ellen s lángra lobbanhat a parázsló keserűség.”

Az etnikai kuszáltságú Kelet-Európában hazánk helyéről írva, a szerző elvégzi a közzétett tanulmányok szakirodalmi bírálatait és méltatásait is, és megállapítja, hogy a közzétett kötetekben felvetett kérdéskomplexumok végleges tisztázásához még a mai napig sem jutottunk közelebb.

A kisebbségi magyarok tudatát tükröző román, cseh, szlovák és szerb tankönyvekkel bírálva azokat „félmondatos” tankönyveknek minősíti, amelyekben összhang csak Dózsa parasztháborúja kapcsán esendül fel. Ezek a tankönyvek azonban a szerző szerint a tisztesség és a tárgyyszerűség etikai-történelmi követelményeit alig alkalmazzák. Soraikban végül is a jogosítvány „modell” a legpéldamutatóbb a térségben.

A korszakot jól ismerve írt emelkedett stílusban recenziót Perjés Géza Mohács című kötetéről Nemzeti létünk nagy temetője címmel. A történelem „furcsa tréfáját” idézi a szerző, amikor is a két állam elemi érdeke kívánna a békés jószomszédtságot, amely kívülálló okok miatt nem valósult meg: „Így az egyik elkezdi útját a lejtőn, a másik – nos, a másik elveszti függetlenségét, állami és területi egységét és két nagyhatalom között ha

tárterületté válva, másfél évszázadon át pusztul, vész.”

„Micsoda gonosz korba jutottunk” – állapították meg a gyermekeiket sirató magyar asszonyok is ezekről a rettenetes napokról Szerényi kortársának a feljegyzése szerint.

A tanulmányokat a kötetben a zárósortok ötvözik a végzetes tanulságok egységébe. A társadalmi forrógásokat mindenütt követték történelmünkben a nemzet ügyének nagy elbukásai – igazolván annak igazságát, hogy mennyire elválaszthatatlanok egymástól a társadalom és a nemzet ügyei. Dózsiának Mohács lett a Golgotája, 1848/49-é pedig Arad, az I. világháború utáni forrógásoké Trianon. A II. világháború után pedig Párizsban kötöttek újabb békediktátumba bennünket, '56-ban pedig Moszkvában. A megtépett nemzet méltóságát találóan véste versébe Vörösmarty: „Most tél van és csend és hó és halál, a föld megőszült.”

A magyarság sorsa és történelme egyaránt igazolta azt a körülményt, amikor az idegen hatalom nemcsak anyagi javakat zsákmányol, hanem emberi jogokat és nemzeti szuverenitást tapos, akkor a nép pusztá öklével is elmegy a forradalomba, mert emberségét, nemzeti szuverenitását s jellemét akarták eltaposni.

Ezekkel a gondolatokkal vált Für Lajos hazaszeretetről szóló nemzeti olvasókönyve tankönyvvé a hazai honismeret-történelem számára is, amelyben *sors és történelem* mindig egyivású fogalmak és édestestvérek voltak. (Magyar Fórum Könyvek, Bp. 1992.)

Szabadon szeretnénk sírni

Legújabb kötete rendhagyó módon olyan gyászünnepekre készült beszéddel kezdődik, amelyet a hatalom 1988. június 16-án a Hősök tereén nem engedett elmondani.

Sok műfajú írás került egymás mellé a kötetben. Történelmi esszék, előadások, cikkek s országgyűlési indítványok íródtak benne 1970–1992 között és szerkesztődtek 6 nagyobb fejezetbe. Politikus, történész és az ember szólal meg valamennyi írásban, a közélet interjúk pedig a közélet kavargásában idézik az immár publikussá vált személyiséget, újságírók és szerkesztőségek kérdéseire adott válaszok hozzák közel az olvasóhoz. A fejezetek közül: Sorskérdésünk a demokrácia, A katonák közt a közvitéz, A politikus asztalára; a Századunk sorscsapásai, a Történelmi arcképek és Magyarország sorsdöntő évszázada (1825–1918) a történész asztalára

valók, az interjúk pedig a közéleti ember arcképek karaktervonásait adják az olvasó kezébe.

A kötet nagy lélegzetű tanulmányai mind a történész vallomásaira kíváncsiak. Sorkérdésekről, sorscsapásokról, történelmi pályamunkákról és sorsdöntő évszázadról csak az a történész tud beszélni, aki szerényen – új politikai állomáshelyén is – csak „közvitézként” végzi munkáját a hadügyi tárca élén, ám az is igaz, hogy történészi arcvonásait ebben a szerepkörben sem tudja magáról levételni.

A demokrácia sorskérdései című fejezet Lakitelek történelmi példázatával kezdte és a varsói szerződéstől való búcsúval fejezte be mondandóját, amikor is 1991 júniusában a Magyar Televízióban elhangozhattak torokszorító szavai: „Tisztelettel és felemelt fővel jelentem a nemzetnek: ma délután 3 órakor Silov altábornagy úr személyében elhagyta az utolsó szovjet katonát is Magyarország földjét.” A történész fülei azonban hallották még azt a harangzúgást is, amely a szabaddá vált ország végleges felszabadulásának a percét ünnepelte. A történelmi párhuzam idézte az állami szuverenitásnak, a függetlenség helyreállításáért való küzdelmet a nemzetnek, akár 450 évvel ezelőtt történtek azok, akár pedig '56 drámai napjaiban.

A homokhódítók példázatát: a mai Lakitelek egyetlen dűlőjének az egyetlen parcellája sugározza a történész számára: azaz miképp válhatott ez a mező a magyarságtudatot ért rombolások elleni küzdelem fontos bázisává az egész ország számára? A példa láttán a politikus-történész bizakodással látja és érzi, hogy a nemzetet ért „szívszorító pánikhangulatot” idéző Erdély kérdése, amely kapcsán – képletesen szólva – az agrártörténész már a „szellemi vagy a politikai életben már a filoxéra dühöngő pusztításáról” beszélt – a homokhódítók példáján bizakodva kikerülhet majd a válságból.

A századunk sorscsapásai című fejezet írásai pedig a hazai történelem de profundis atmoszféráját idézik, benne is a kisebbség és a magyarság, a trianoni és a párizsi békediktátumok sorscsapásait, bizonyítva, hogy a magyarságot Trianonban, Jaltában és Párizsban a nagyhatalmak, '56 leverésével pedig a Szovjetunió is cserbenhagyta. Az ország megcsonkításához a vilég nagyhatalmai is asszisztáltak. Nagyon nehéz ezért a világbéke korrekcióját napjainkban megcsinálni, lám milyen tetlenül és közömbösen nézik a most folyó balkáni háborút is, s nyomában pedig az etnikai tisztogatásokat a vilég nagyhatalmai.

Magyarország sorsdöntő évszázadai (1825–1918) fejezetben már a reformkorba, a forrongó Európába ágyazottan olvashatunk a közjogi küzdelmekről, a kiegyezésről, a társadalomról, a nemzetiségről és a kultúráról, a munkás- és parasztmozgalomról, s nyomukban az első világháború pusztításairól. Mocsáry figyelmeztetését nem fogadta el az ország, még szerenese, hogy Fővös és Trefort törvényeit a népoktatás és a középfokú oktatás terén példátlan fellendülés követte az országban, a tudományok és a művészetek terén is mutatkoztak jelentős eredmények, ám a két part között ide-oda hányódó „kompország” örvénylő története az I. világháború véres karjaiba hajtotta az országot.

A kötet zárófejezete az interjúké és az ónarcképé. A fejezetet a kálvinizmus történelmi küldetéséről szóló – a Confessio körkérdéseire adott – személyes vallomások nyitják, amelyek mögött a Vas megyei egyházasradóci kálvinista kisbirtokos család erős hite és beiskolázó buzgalma áll, meg a család Szenczi Molnár zsoldos hitte, konok bizakodása és a „megmaradás jótékony hitele”, amelyekre a magyarságnak igen nagy szüksége volt történelme folyamán.

Az interjúk sorában a Magyar Demokrata Fórum egyik vezetőjét kérdezte Róna András a magyarság európai szerepéről. A történész láthatólag örült a kérdéseknek, nagy felkészültséggel lubickolt a válaszok megfogalmazásában. A mezővárosok antifudális háttérében bizonyítani tudta a magyar történelem „lázadó hajlamát”, ám ez a hajlam már nemcsak a történelemben, hanem az irodalmunkra is vonatkozott: „Petúr nem véletlenül egyik fő alakja Katona József Bánk bánjának.” A kettéosztott Európában meghatározta Magyarország helyét: a kelet–nyugat közötti kis lépésű köztér nép szerepében.

Filep Tamással a megnyugtatón képes hazai hagyományokról beszélt a történész. Éles szemmel vette észre, hogy Kovács Imre, a népi írók mozgalmának egyik vezéralakja a földkérdésben Jászi Oszkár álláspontját azonosnak tartotta a népi írók álláspontjával. Ebben a beszélgetésben tisztázta Szekfű Gyula és Németh László, valamint Bibó István írásai között feszülő ellentétet is, rámutatva arra, hogy Szekfűnek, a kitűnő történésznek milyen „labilis, sebezhető és kaméleonszerű” volt a szemlélete.

Az interjúban a népi és az urbanusok közötti határvonal kiigazítására is vállalkozott, a pontatlanság és a rossz fogalmakat szerinte ki kell cserélni a közéletben. Az elválasztó vo-

nalat a nemzeti és a kozmopolita gondolkodás ellentétpárjában javasolja meghatározni.

Az interjú utolsó kérdése a szomszéd államokhoz való viszonyunkra vonatkozott, azaz a nemzet védelmi rendszerére. A szerző, a történész-hadügyeminiszter őva intette benne az országot az egyre több helyen felakadó válsággóccoktól és konfliktusoktól.

Pintér Dezső két interjú kérdéseit is feltehetette, egyiket a Magyar Demokrata Fórum ügyvezető elnökének, a másikat pedig a honvédelmi miniszternek. Az első beszélgetésben az indulatok elesendesülésére, az acsarkodás megszüntetésére vonatkozó reményét fejezte ki a kormányzó párt ügyvezető elnöke, miután a jelenben a balkamizálódás veszélye fenyegetheti az országot. A „magyarabb világ” óhaja a történész-elnök számára olyan fogalmat jelent, amely „egyéni és nemzeti” teszi az országot, a kisebbségek életében pedig ez a világ jelentse az otthoni maradási nyelvi és kulturális használatát, az egyenrangú félként való békés együttélést, a más népekkel való testvéri közösségben.

A többi kérdésre adott válasz már szinte közismert az ország népe számára, az MDF kormányzó szerepének a nehézségeiről, a sajtó szerepéről és az „elmaradt rendszerváltásról”, a nagykoalíció korai hangoztatásáról. E beszélgetés gondjai mögött álló zárótételként hangozott: *„Történésként tudom, hogy a múlttól sohasem tudjuk teljesen függetleníteni magunkat, de minden normális politikának alapvetően a jövőre kell tekintenie.”* A kérdések között aktuálpolitikai kérdések is szerepeltek, akár Németh Miklós visszatérésére, akár Göncz Árpád szerepére vonatkozóan. A válaszokban bölcs kiegyensúlyozottsággal és kompromisszumkészséggel kereste mindig a kibontakozás nyugópontjait.

A honvédelmi miniszterrel történő beszélgetésben is feltehetette a riportert a legkényesebb kérdéseket, amelyekre – még az állampolitikailag is igen kényesekre – mindig megadta a tiszta helyzeteket kedvelő válaszait. A pártjában érvényesülő áramlatok között határozottan szögezte le a paraszti származását, református nevelését a csurgói gimnáziumban, ennél fogva a népi-nemzeti szárnyhoz való tartozását. Történésként pedig a reformkori nagy nemzedék csillagaihoz való vonzódását, politikai gondolataiban pedig a protestáns kultúra demokratikus európai tartalmának az érvényesülését.

Az utolsó interjút Fekete Zoltán készítette 1991 szeptemberében, amely e kötetben látott *elsőként* napvilágot. Az Ónarckép a szü-

lőfalura, a csurgói gimnáziumra vonatkozó őszinte vallomásokkal kezdődik. A parasztpárthoz vonzódó gimnazista nemcsak Veres Péter beszédét hallgathatta Csurgón, hanem ott volt az ifjúság soraiban, amikor 1948-ban a niklai Berzsenyi-ünnepségekről Csurgóra kísértem Illyés Gyulát és Németh Lászlót. Csurgó indította útjára történelmi szenvedélyét is, amelynek csúcására Szabó István professzor tette rá a koronát, tanársegédül fogadván Debrecenben.

'56 előhírnökeként tevékenykedett a debreceni Kossuth-körben. A nemzet tragikumába forduló események után ő is külföldre menekült, ahonnan édesapja súlyos betegségének a híre hívta vissza hazájába. Debrecenből kutatóként a fővárosba került, majd a Forrás, a Tiszatáj és az ÉS nyújtott számára publikációs lehetőségeket. Az ellenzéki tömörülésekben kezdett foglalkozni a határokon túli kisebbségek történetével, mérlegre téve a tankönyvek s a hazai történelemoktatás ordító hiányosságait. A súlyos helyzetbe kerülő kisebbség s anyanemzet kérdései vitték az ellenzéki mozgalmak területére Csoóri Sándorral együtt, amelyben szinte elsőként érkezett a monori találkozóra és Lakitelekre. Eből a körből vált az MDF egyik alapítójává és szervezőjévé, illetve a választások után a honvédelmi tárca vezetőjévé.

Ez a záróinterjú emlékeztette arra is, hogy elmúlt hatvanéves. A múlt esztendőök fogságában – vallotta az interjú utolsó soraiban – intenzív kötődését a néphez, a magyarsághoz, annak hagyományaihoz és történelméhez és Apáczai Csere János útmutató gondolatához: *„Ha mellyedbe vagyon szép eleven-ség, ha szívedben virtusnak szikrája maradt, távol legyen tőled minden lágy, könnyű, kényes dolgok, keményet keress, kősziklákon, havasokon járj-kelj.”* (Püski Kiadó, Bp. 1993.)

*

A három kötet minden tanulmányát modern és korszerű olvasókönyvként adnám az iskolák tanulóit és történelemtanárait kezébe. De a hazai honismereti mozgalom minden közkatónájára kezébe is. A kötetek alkalmasak arra, hogy a történelemtől elfordított népünket s – főképpen – ifjúságunkat *jó történelem-tanárok* kezébe adjuk, akik „szent tárgyként” tudják hazai történelmünket tanítani. Für La-

jos – nemzettudat-hiányos magyarságunknak – olyan közéleti ihletésű alkotó történésze, aki minden írásával arra törekszik, hogy *valamennyi magyarnak otthona lehessen a nemzet.*

Kanyar József

JALSOVSZKY KATALIN–TOMSICS EMŐKE:

A tegnap világa.

Elmúlt évtizedeink történetírásának nem tartozott a kitüntetett témái közé a polgárosodásnak, a városiasodásnak a kutatása. Napjainkban egyre gyakrabban találkozunk vele a tanulmánykötetek oldalain, a folyóiratok cikkei között, sőt vitaestek és tudományos ülések kitérőt problémái között is.

A szerzőpáros kötete illeszkedik ebbe a témába, de mégis valami más! Ez a világ írásban és képben jelenik meg fekete-fehéren, de az összkép, amit kapunk, az csodálatosan színes, változatos, mozgalmas és derűs a századforduló magyarországi városairól. Az ember először csak belelapoz, pörgeti a lapokat, meg-megáll egy képnél, aprólékosan szemügyre veszi, bele-beleolvas a szövegtördelésekbe és a kötet máris a búvkörébe vonja.

Miért ezek a városok és ezek a képek – és nem mások (is) kerültek bele a kötetbe, mi a szövegek funkciója és a válogatás alapja? Hanák Péter bevezető szavaival beavat a szerkesztés vezérelvébe: csak a fennmaradt és közgyűjteményekben őrzött jó minőségű felvételek, az objektív leírások és tudósítások alkalmasak a szerzői szándék kifejezésére. „Képeink és idézeteink korhűek és jellemzők a korra. A századforduló világát olyanok mutatják be, amilyenek a kor közemberei, riporterek és fényképeszek, redakciók és kávéházak törzsvendégei látták.”

Nézzük figyelmesen az egyes felvételeket és olvassuk a szövegeket! Láthatjuk az építő, javító-karbantartó munkást, a vásároló árust és parasztot, a pontékját az utcára is kitevő kereskedőt. A mindenütt új, impozáns középületeket, a pompás palotákat, a polgárok új és régi házait, de még a külváros falusias utcáit, a létező szegénynegyedeket is. Úgy, ahogy akkor volt, évszámra pontosan, de leg-

alábbis évtizedben megjelölve. A körmöcbányai kaputorony szép, díszes ablaka alatti téren az ácsorgó gyermekcsődület nyilvánvaló okát is felfedezhetjük: ott áll egy teve! A kolozsvári Szt. Mihály-templom oldalbejáratát felállványozva láthatjuk két felvételen is. Ez az egyébként lényegtelen körülmény a két felvétel majdnem azonos évi keletkezésére utal, ezért a képek pontosabb datálását is lehetővé tenné. Ekes szemmel vagy nagyító segítségével az elmosódni látszó részletek is kivethetők: házpárkányon ülő galambok, egy kutya, hölgy- és úridivatrészletek, frizura- és bajuszszabzonok, virágos ablakok és balkonok. Jól látszik egy felvételen a Kis-Szamos két partját összekötő fedett fahíd, és éles kontúrokkal, szabad szemmel kivethető a körmöcbányai munkába induló bányászok nyomorúságos öltözéke minden apró részletével: foltos-rongyos ruhákban, fatalpú, szíjas papucsokban mezítalán, kezükben olajméccsesel imára gyűltek a leszállás előtt. (A felvételt Erdélyi Mór készítette 1907-ben.)

A kőtetből nem hiányzik a Rákóczi hamvai hazahozatalát ábrázoló felvétel. E képen, viszonylag kis mérete ellenére, igen sok az „információ”. Az ünnepelőbe öltözött, vonuló menet feje fölött látjuk a várost is – ünnepi díszben. A virágba, girlandokba, zászlókba öltöztetett épületek ablakaiból keleti szőnyegek lógnak alá, arra könyököl az ablakok balmész közönsége. Ha már Kassán időzünk, e város képei és a vonatkozó szövegek segítségével kíséreljük meg a kétségtelenül nagyváros „látteleit” adni.

A valamikori Felső Magyarország fővárosa 1860-ban avatta pályatürelmét az „új francia reneszánsz stílus pályaházat”, melyet Erdélyi Mór felvételén láthatunk. A város dél felől látképpén több gyárképmény füstölög, mely jelentős nagyipart sejtet: téglagyár, dohánygyár, Fleischer-féle gépgyár, vasöntő, hajlítós fabútor-, parketta-, kötszővő-, kékárú, papír- és két sörgyár is van a településen. A Franck gyárról külön felvételt is láthatunk. (A pályaudvartól a Széchenyi ligeten keresztül visz az út a városba. Közkedvelt pihenőhelye ez a kassaiaknak a Hernád partján, nyári időben zenekarokkal, étkezőhelyekkel. Divald és Monostory nemcsak a Széchenyi liget Szt. István hídját örökítette meg, hanem a csermelyvölgyi vendéglőt is, mint hívogató pihenőhelyet. A kor hagyományos városi közlekedése, a lófogat mellett már látunk az utcákon villamost, sőt a Schalkház-Szálloda társas automobilokkal áll a kirándulók rendelkezésére. Az egyik oldalán jól olvasható az útvonal. La

jos-forrás-Schalkház. „A város művészi benyomásának fő tényezője a gótika merész szárnyalásával égnek törő dóm, s mellette a magyar csücsüves építészet legszellemesebb ötlete, a Szent Mihály-kápolna” – idézik a kőtet összeállítói Gerevich Tibor a Vasárnapi Újság 1913. évfolyamából. A gyönyörű felvételt a Szent Erzsébet-székesegyházról Divald és Monostory készítette 1910 körül, és olyan perspektívából látják, hogy teljes képet kapunk a dóm arányairól, tömegéről, együtt látjuk az Orbán toronnyal, fakkal, a széles utcával, annak házsorával, a még kevés virágos ablak egyikével és a járókelőkkel. Hogy a dóm mennyire uralkodik a városon, az következik méreteiből és a városszerkezet sajátosságából. A hosszúkásan elnyúló várost észak-dél irányban osztja ketté a Fő utca. Rajta és körülötte a régi belvárosi mag, ahonnan szinte mindenhonnan felvilan vagy nagyon is jól látható a Szent Erzsébet-dóm valamely részlete a közölt felvételeken. Az utca számos szép köz- és magánpalotája közül is feltűnően szép a kaszinó épülete. Harmonikus arányaival, gazdag részletmegoldásaival Gerevich Tibor szerint „...egyike a legszebb s legtisztább empire stílusú épületnek hazánkban”. (A Kassai Múzeum Vasárnapi Újság, 1913. 575. old.) Az ismeretlen fényképész azonban az épület előtt, az utcán, igazi piaci jelenetet is megörökített: kecskelábú, hevenyészett asztalokra tőköt, zöldséget felhalmozó emberek árulják portékájukat. A Felső-magyarországi Múzeum jól megfér Ballás Béla sütődéjével, Löffler Lajos fűszer- és apróékk-boltjával. A káptalani ház is számos üzlethelyiséggel. Hellyig Zsigmond, Róth Lipót lehúzott redőnyű (megszűnt? éppen zárva tartó? szünetelő?) ismeretlen rendeltetésű vállalkozásának és Megay napellenzővel védett gyógyszerárának ad otthont. A Csáky-Dessewffy palota előtti utcárszerteletem pedig szintén minipiacot láthatunk. Továbbhaladva a Fő utcán, a Budapesti 1. 2 Koronás Áruház díszműrút, játékok, üveg- és porcelánárut kínál. Nyulászki Béla üzletében dohányárut, osztálysorsjátékok, képes levelezőlapot, hírlapot, papírárut, játékkártyát, de tűzifát, szénét, zsákok és ponyvát is vásárolhat az érdeklődő. Wilnrotter órásmester műhelye fölött az emeleti traktuson, a cégéta szerint az 1868-ban alakult „Transsylvania” ált. köles, élet- és tűzbiztosítónak vezérigazgatója székel. A szomszédos Kossuth L. utcában pedig ruhafestőde, vegytisztító intézet, kő- és könyv

nyomda található. Reibel Pál pedig cégéröl nem kevesebbet állít, mint hogy 1888-as alapítású zongorakészítő és -hangoló, ezeket eladja, illetve kölcsönzi, valamint az „összes hangszerek kaphatók” nála. „Ma az önálló iparosok és kereskedők száma 2012, s ezek nemcsak a város lakóinak, de messze vidéknek szükségleteit is képesek kielégíteni úgy, hogy a kassaiaknak Budapestre vagy Bécsbe ritkán van komoly oka fordulni”. (György Aladár: Magyarország vidéki városai ipari szempontból, 1895. 19. o.) A további város képi részletek is hasonlókat árulnak el: asztalosok hűtorcsarnokát, Korona Bankot, másik biztosítótársaságot, mives utcai órát és hirdetőoszlopot, rajta jól kivehetően a Sunlight mosószáppan reklámlaplakátját, és a hirdetőményt. A cirkusz bemutató előadásáról.

És ha már előadás! Láthatjuk a város két színházát is: a Nemzeti Színházat, amely Rössler István idézett szövege (Legújabb Útmutató Kassa sz. kir. városáról és környékéről. 1905. 42. o.) szerint: „Temérdek testével a Fő utca közepén hever s hátraszegett feje azt a gondolatot kelti, hogy meghökölve bámulja a királyi Dómot... Akár szándékosan cselekedett Láng Adolf építész, akár öntudatlanul, az bizonyos, hogy beszédessé tette egymás mellett Kassa két legkiválóbb épületét.” A másik színház az Uránia. Az épület felirata: A Városszépítő Egyesület Uránia színháza. „...arra a gondolatra jutottak, nem volna-e helye... oly közhelyet alapítani a tudományok népszerűsítésére, mint aminők a színházak a szórakozás céljára”. És lőn. Oldalában felirat: Fotografia – a felvétel az épületről 1911-ben készült.

A város az újabban jelentkező igényeket is kielégíti az Orsolya-apácák gazdasági leányiskolájával, ahol háziasszonyi tudnivalókat oktatnak. A Kugligylet működését egy világi és egyházi férfiakat ábrázoló tabló bizonyítja.

A közölt képek között sok az olyan, melynek mesterét nem ismerjük. Szinte felsorolhatatlan az egy-két felvétellel megjelenő fényképezészek neve, de az ismertek legtöbbje alatt Divald Károly, Divald és Monostory, Erdélyi Mór, Klósz György, Müllner János és Kemény Xavér Ferenc neve szerepel. Valamennyien a kornak neves és tevékeny fényképezői, szakmájukat teljes odaadással, maximális tudás birtokában végezték. Elsodálkozunk azon is, hogy a rendelkezésükre álló technika hogyan is lehetett alkalmas számos, különleges beállítás kivitelezésére. Erdélyi bejárta szinte az egész országot, munkáira köteteket építettek és a korabeli képes folyó-

iratok is gyakran közölték. Divald Károly 1863-ban nyitotta meg Eperjesen műtermét és ugyanott 1878-ban felállította az első magyar fotótipiai intézetet, melynek központját később Budapestre tette át. A táj- és városfotó kezdeményezője és művelője, Monostory Györggyel társulva elsősorban az észak-magyarországi városok megörökítője. A precíz és rendszeres Plohn Józsefet pedig azért érdemes megemlíteni, mert a kötetben szereplő hódmezővásárhelyi felvételeket egy kivételével ő készítette. (Most adták ki a '48-as honvédportréit tartalmazó kötetet, melyben a teljes életműről is kaphatunk áttekintést Dömötör János utószavából.)

A könyv elsősorban fotóalbum, a közölt szövegek illusztrálják, kiegészítik és magyarázzák a képi látnivalót. Sajnos, a kötetben szereplő fényképek lefőhelyjegyzékén kívül más segédapparátust nem állítottak össze. A tudományos használhatóságot könnyítette volna egy névmutató a fényképezészekről és a szövegtörödékek eredeti megjelenését rendszerező bibliográfia. A mű megjelenése, az anyag összeállítása és elsősorban annak színvonala miatt, kép és szöveg teljes egyensúlyát adja, szinte új műfaji találat a szerzők. Ebben a könyv megjelenése, a kiállítás is nagyon fontos elem. A finom, matt törtfehér – calypso ivoire mázolt matt – papíron egyaránt kitűnően érvényesül a felvételek ragyogása és a gondos, egyedi tipográfia. Ez a decens szépség többszörös kompozíció eredménye. A városok kép- és szöveganyagának gondos válogatása még az anyag oldalankénti gondos megtervezésével is együtt járt. A szöveg terjedelme, a képek méretének eldöntése, elhelyezésük, vékony fekete vonallal meghúzott keretük – vagy éppen befejezetlen voltak! –, a kövéren szedett képaláírások kivételes összhangot feltételeznek a szerzők, a könyv tervezője, Beniczky Miklós és minden technikai résztvevője, a szedést végző Athenaeum Nyomda és a végső formába öntő Kner Nyomda között. Remélhetőleg a szép könyvcek versenyében is sikeres kiadványt ajánlok a kedves olvasó, a történész és fotográfus szakemberek és a könyvtárosok figyelmébe. (Bp. Officina Nova, 1992.)

Dr. Stockné Horváth Mária

Kolozsvár

Pozsony

Népfőiskola tegnap, ma, holnap

Képes Géza A népfőiskolaépítők című versével köszönti az olvasót a Püski Kiadó és a Magyar Népfőiskolai Társaság gondozásában megjelent könyv. Kanyargós utat járt be a kiadásig a múltra és jövőbe tekintő, *Harsányi István* szerkesztette kötet. A négy fejezetbe foglaltak (Külföldi minták, A magyar népfőiskolák múltja. A mai magyar népfőiskolák és az Útban a jövő magyar népfőiskolája felé) után „ajánlási kötelezettség” tudatában néhány tudományterület fontos összefoglalása olvasható mintegy választandó tananyagként, a tudatos eligazítás érdekében.

A főnixként feltámadó magyar népfőiskolák sokasodó körében egyaránt fontos a múlt ismerete, amelyet összegző jellegű tanulmányok foglalnak magukba és azok a mai kezdeményezések, megvalósult alkalmak, amelyek tükrözik a mozgalom iránti igényt és szükségletet. A kezdeményezések eddigi erőfeszítései, a mozgalom jelenléte a piaci körülmények közt is helyet adnak a népfőiskoláknak. Bár a helykeresés-szponzorálás kérdéseit is taglalja a könyv, mint a működőképesség egyik feltételét, a népfőiskolák jövője nagyban függ a kiterjedt iskolarendszer működésének hatékonyságától és a népfőiskolák művelődési résekbe, a helyi gazdaságok – országerősítő vonulatba kapcsolódó – tudásszükségletének kielégítésébe történő bekapcsolódásától, a változó tudásigények teljesítésére képesség folyamatos fenntartásától. Ennek személyi feltételeit megteremteni fontos feladat, mert a népfőiskolai mozgalom példát mutató személyiségeinek hatása nagyban befolyásolja a mozgalom sikerét.

A Népfőiskola tegnap, ma, holnap jó szöveget tesz, egyben hiányokra is felhívja a figyelmet. A népfőiskolai mozgalom kiterjesztésében, szervezetének megerősítésében kiemelkedő szerepet vivő jezsuita Kerkai Jenő és Nagy Tóthotöm, ezzel együtt a KALOT – gyakori említése ellenére – számszerű adatokkal nem szerepel, bár a kötet is említi, hogy „a KALOT szervezte a népfőiskolák többségét”. Az érdi vezetőképzés vagy a püspöknádasdi (Pécs mellett) KALOT népfőiskola szétszórás ereje nemcsak a gazdasági- és művelődési tartalmában értékes együtt munkálkodásnak, de annak köszönhető, hogy alkalmat adott a tudatos és felelős magatartás megnyilatkozásának, a képességek kibontakoztathatóságának, a vezetővé válás-

nak éppúgy, mint az önerősítő elemek egyénben épülő kifejlődésének. Az 1935-től élő mozgalom feloszlásakor (1946-ban) 611 élő szervezeti egységgel szűnt meg. A negyvenes években ezernél több KALOT-egylet működött hozzávetőlegesen 62 ezer taggal és 150 ezernél több pártoló tagsággal, 1944 őszén tizenkilenc bentlakásos népfőiskola várta a fiatalokat a gazdaképzés, a kulturális és a vezetői feladatok felkészítésére.

A népfőiskolák gyorsan terjedő hálózata, ezek regisztrálása nem könnyű feladat, hisz gyakran a már működő népfőiskolák sem kerülnek a nyilvánosság elé (pl. a letenyei Mura Menti Népfőiskola 1988-tól működik), mert a mindennapi feladatok mellett a megismertetés, regisztrálás másokra marad. Ezért öröndetes a könyv azon ígérete, hogy későbbi feldolgozás tárgyát alkotja majd a létező népfőiskolák bemutatása. A mindennapos tanulás minőségének tömegesítése, a nemzeti kultúra megtartása a népfőiskolák régi/új feladata. (Bp., 1991. 272. old.)

Krisztián Béla

BENCSIK JÁNOS:

Tokaj társadalmá a tárgyak tükrében (1774–1849)

A város a Tokaj Hegyalja elnevezésű, az egykori Abaúj és Zemplén megyék területén kialakult, a szőlőtermelésre és borkészítésre alapozott mezővárosokkal jelzett termelési táj névadó települése.

A kiadvány témájában kötődik a Tokajt, Tokaj-Hegyalját, a bortermelő mezővárosok múltját elemző történeti és néprajzi munkához. A szerző a kötet címében jelzi, hogy nem egyszerűen forrásközlést kíván megjelentetni, hanem a forrást meghatározott téma, a társadalom vizsgálata eszközétül használja fel. A *Bevezető tanulmány* cím alatt az inventáriumokat részben azok felépítésének megfelelően *Az ingatlanokról* és az *Ingóságok*, illetve a forrást feldolgozó néprajzkutató gondolatmenetének megfelelően *A művelődés és a vallásos élet tárgyi emlékei*, *Összegzés* és *A tokaji polgárok tárgyi környezete* alcímeken tárgyalja.

A Bevezető tanulmány utolsó fejezete a funkció szerint csoportosított tárgyakat a polgári igény jelentkezésében értékeli és válogatja. (Ide sorolható tárgyakat a többi fejezetben is említi.)

A polgári igény leglátványosabban a viseletben, a férfiaknál például a nadrág, a selyemi nyakraváló, a köpönyeg és a németes ruhadarabok használatában fejeződik ki. Lakóházak közül csak keztő, egy asztalos és egy nemes háza jelez az átlagosnál magasabb igényt. A bútorok közül az asztalt mint az átlagosnál magasabb igény kifejeződésére alkalmas darabot választja ki a kutató. (Igy megtudjuk, hogy Tokajban a jelzett időszakban kerek, félkerek, politúrozott, nyolc személyre való asztal és még íróasztal is előfordult.)

A textíliában, a háztartás eszközeiben, a mosás, a világítás, az étkezés, a kávéfogyasztás tárgyiban, a fűszerek használatában, a reprezentációs tárgyak néven összefoglalt egyéb tárgyokban, majd a névhasználatban kifejeződő változásokat veszi sorra. Az Összegzésben a porcelán és a majolika étkészletek használatát a nemesi és a polgári életmód velejárójaként jelzi.

A tanulmány felvázolja a hegyaljai település leltárakból kihámozható társadalmi rétegzettségét. A feudális rendi társadalomban a népesség döntő része házas és házatlan zsellérlékként van jelen. Az 1774-ben szerkesztett urbáriumban 215 házas és 2 házatlan zsellér szerepel. Tehát meghatározó réteggként a házas zsellérek számítanak. Emellett nemesek, kismemesek és kereskedők egészítik ki a település társadalmát. A zsellérek a szőlőművelés és bortermelés mellett szarvasmarha- (tőke- és kőmarha-) tenyésztéssel, iparral foglalkoztak. E társadalomban a már jelzett polgárosodásra utaló jeleket rögzíthetett a szerző.

Az *Összegzésben* az inventáriumok vizsgálatának tanulsága kérdésvetülésként fogalmazódik meg. A kérdést szövegkörnyezetében idézem: „Annak ellenére, hogy Tokaj társadalmára korszakunkban erősen hatottak a polgárosodás tendenciái, mégis az életvitel, az életmód számos területén erőteljes ragaszkodást tapasztalunk a hagyományos, a paraszti kultúrához. Ennek okai között természetesen ott kell keresnünk az anyagi létből, illetve a társadalmi szerepből fakadó determinációt. Konzervativizmus-e ez vagy pedig gazdasági determináció?” E kérdés tovább pontosítását, kifejtését, majd vizsgálatát bizonyára elvégzi a szerző.

A tanulmány végén található táblázat áttekintést ad 70 év 70 leltáráról. Tájékoztató, melyik évben hány készült el, illetve hány került eddig elő. Majd hat adattal jellemzi azokat. 1774 és 1800 (pontosabban 1802) közötti idő-

szakból 10, 1808-ból 8, 1821-ből 7 leltár maradt ránk.

Szintén 1993-ban jelent meg a *Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században* című, Viga Gyula szerkesztette kötet, mellyel 60. születésnapján köszöntik a szerzőt. Ennek *Tokaj Hegyalja főcímével, Tisza Tokaj kiváltságos város társadalmát a királyi kamarai főhatósága idején (1715-től)* alcímmel szereplő fejezete időben és témájában is közvetlenül kapcsolódik az itt bemutatott munkához.

A születésnapj kötet tanulmánya a XVIII. századi város társadalmát, osztályokat, rétegeket, csoportokat vizsgálja. Az ismertetésünk tárgyát képező kötetben között 70 inventáriumból 60 a XIX. század első felében készült, az elemzés döntően erre az időszakra vonatkozhat. Tehát a két egymást kiegészítő feldolgozás Tokaj társadalmát két egymást követő időszakban, különböző leltári források alapján vizsgálja.

A további munkához, a szintézis elkészítéséhez jelen sorok írója is jó egészséget, hosszú munkás éveket kíván Bencsik Jánosnak 60. születésnapja alkalmából.

Szűcs Judit

Az endrődi asszonyok élete a századfordulótól

Az olvasó, főként ha nő – némi pironkodással nyugtázhathatja majd az endrődi asszonyok múltba tekintő sorait. Hiszen a mai háziasszonyok két műszakos „önemésztő” ténykedése e történetek olvasván eltörpül ahhoz az életformához képest, melyre a századforduló idején nagyanyáinkat a mindennapok kényszerítették. Az asszonyok történetét, mint megannyi gyöngyszem, egy közös szátra fűzhetők fel, ez az egyezőség pedig az, hogy valamennyien reggeltől estig dolgoztak. Valóban a családi tűzhely őrzői voltak ők, s szerepük egy-egy adott mikroközösség (család) életében, de össztársadalmi méretekben is, felbecsülhetetlen értékű. Ők biztosították azt az életformát, mely a kisgazdagok működéséhez a legmegfelelőbb volt: ott éltek, szinte együtt lélegeztek a földdel, ahol a család élt, így a gyerekek már egészen apró koruktól részesévé váltak a paraszti munkának. Ezért öröklődhetett generációkon át a föld szeretete, az egymás megbecsülése és ezáltal a család tisztelete és megtartó ereje. Olyan „kovász” volt egy-egy édesanya az élet

formálta kenyérben, mellyel legtöbbször ő maga nem volt tisztában. A zárt közösségek, az alföldi tanyavilág amúgy is szigorú értékrendjét nemigen zavarhatta meg semmiféle külső erő. A házasságok pedig javarészt az égből köttettek, a faluban a föld a földdel elv alapján választottak a szülők párt gyermekeiknek. A történetekből felfeslő életek azonban azt igazolják, hogy ezek a választások nagyobbra jót voltak, s a szülői „kényszer” sokkal nagyobb megbecsülésre és egymás tiszteletére sarkallta a házasfeleket. Az a fajta belső erő, önmagából táplálkozó lobogás élte az endrődi édesanyákat, mely az élet mindennapi kis csodáit képes volt létrehozni.

„Örültünk az életnek” – vallja az egyik mesélő. „Munkái munkában megfáradt emberek ősz beálltával kezdtek a társaséletet. Ezek az összejövetelek – „komázás” vagy „tanyázás”, ki hogy nevezte – az endrődi közösség összetartó erejévé váltak. Az a fajta szemérmes szeretet, mely nem szavakban keresi kérkedő megnyilatkozását, ott élt a szívek mélyén, s az emlékező asszonyok szájából halk szavakkal ma is feltör, akár régvolt szerelemről, akár a gyermekek szeretetéről legyen is szó.

A fiataloknál a kútra járás, az esti éneklés vagy kukoricafosztás jelentették a megismerkedés, a játékos civódás és kialakuló barátság vagy szerelem alkalmait. Az ízes szavú visszaemlékezések nyomán megelevenedik az olvasó előtt a századforduló és az 1920–1930-as évek gazdasági válságokkal terhelt időszaka, mely minden nehézség ellenére mégis az élet igenlését rímeli a visszaemlékezések fényében. A kötetben a megismerkedéstől a házassági előkészületeken át a házassággötésig, majd az új helyen való önállósodásig sorjáznak a történetek, az asszonysors napfényes és árnyékos oldalával ismertetve meg az olvasót. Tiszteletet érdemelnek ezek az asszonyok, s ha jelképesen is, de mindegyikük fején ott ragyoghat egy kis korona, hiszen 8–10 gyerek felnevelése mellett jutott még idejük és erejük a mesélésre, a nevetésre és nevetetésre, egy olyasfajta életöröm átörökítésére, mely valóban egyedülállóvá, pótolhatatlanná tette őket a maguk kis királyságában: a családban.

A gondosan szerkesztett munka jegyzetreszében mindenre kiterjedő részletes statisztikák igazolják az elbeszélők szavait. Az olvasó pedig azzal a jó érzéssel gazdagodva csukhatja be a könyvet, hogy bepillantott egy mára már feledésbe merülő világ gazdag életébe. A kötet példás tipográfiája és szerkesztése minden homiszereti egyesület számára

példaértékű lehet, s már önmagában is ajánlója az iteni emberek múltját becsülő, tisztelő életének. (Endrődi füzetek, 2. Gyomaendrőd, 1992.)

Bartók Györgyi

NAGY SÁNDOR:

Dombó középkori monostor és erőd

A Fórum Könyvkiadó a Kövek sorozatában jelentette meg a tanulmányt, amelyben a szerző a feltárt régészeti leletek alapján mutatja be a település történetét. A dombói (gradinai) régészeti ásatások 30 éve, 1963-ban kezdődtek, s az építési törmelékanyag eltávolítása után rendszeresen folyt és ma is folyik feltárás.

A Novi Rakovacz község 1947-ben alakult és épült fel a Froška gora hegység északi lejtőjének szélén, a Duna jobb partján, Újvidéktől kb. 15 km-re nyugatra. Novi Rakovacz helyén állt a középkorban *Dombó*. Területén két monostor volt, s az egyiket, Gradinát, a XV. század közepén templomerődde alakították át. A templom erőd jellegét bizonyítják a feltárás során előkerült leletek és a régi térképek is. Egy XVI. századi térképen *Dombó* mint lakott helység szerepel, egy XVII. századi metszeten pedig erődként, illetve erődített településként, hasonlóan Újlakhoz, Bánmonostorhoz és Péterváradhoz. Egy 1698-ban kiadott térképen újra csak lakott helységgént tüntették fel erőd nélkül, ami azt bizonyítja, hogy a XVII. század végére a dombói erőd elpusztult, romokban hevert.

A település legkorábbi régészeti lelőhelyén késő bronzkori és régebbi, vaskori (Hallstatt) települést, valamint kelta oppidiumot tartanak számon. A lelőhelyek közvetlen közelében római falumaradványok kerültek elő, de ezek a mai építkezések során megsemmisültek. Mivel Novi Rakovacz a római limes területén fekszik, érthető, hogy gyakoriak a római leletek. A feltárás során bebizonyosodott, hogy a római téglából falazott fal rész nem más, mint egy gótikus templom északi fala. A gradinai régészeti lelőhely szépen példázza az egymást váltó korok építészetének folyamatosságát. A középkorban ezen a helyen római eredetű épület vagy romjai álltak, s annak anyagából épült fel a román stílusú bazilika és kolostor.

A történeti források arról tanúskodnak, hogy Szerémségben, Pannonia Secundában,

a sírmiumi érsekség mellett létezett még egy püspöki székhely. Lehetséges, hogy ez a püspöki székhely Dombón volt. A XIII. században itt állt a Dombó elnevezésű monostor, ezt az épületegyüttest a XV. században erőd-dé alakították át.

A könyv a szerbhorvát és német nyelvű kiadás után magyarul is megjelent. Az építészeti, szobrászati töredékekről 101 felvételt közöl. A Vajdaság építés-, egyház-, település-, művelődéstörténetének és kisugárzó szerepének értékes dokumentuma. (Vajdasági Múzeum, Újvidék, 1992.)

Dr. Szamosújvári Sándor

Az Erdélyi Tudományos Füzetek új darabjai

Az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő jelentőségű vállalkozása volt az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozata. Eredetileg 1926. és 1929 között az Erdélyi Irodalmi Szemle, majd 1930-tól, a 22. számtól az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadásában látott napvilágot Kolozsvárott.

A füzetcsorozat nagy része az Erdélyi Múzeum folyóiratban megjelent tanulmányok különnyomatait tartalmazta, de itt jelent meg a György Lajos által elkezdett erdélyi magyar nyelvű könyvkiadás évenkénti bibliográfiája is. Elsősorban történelmi, hely-, irodalom-, sajtótörténeti, nyelvészeti, néprajzi, művészeti, műemlékvédelmi, szociográfiai, ritkábban természettudományi írásoknak adott helyet. Legtevékenyebb szerzői közé tartozott Szabó T. Attila, Bíró Vencel, Valentiny Antal, Venczel József, Jakó Zsigmond, Kristóf György, Bíró József, Balogh Jolán. A második hécsi döntés utáni négyéves időszakban volt a leggazdagabb a termés, akkor mintegy hetven szám látott napvilágot.

Az Erdélyi Múzeum 1947-ben a nyomdából egyenesen a zúzdába került. Tanulmányai azonban az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban még megjelentek. Az utolsó, a 208. számú füzet Szabó T. Attila tanulmánya volt, 1947-ben. Negyvennégy évet kellett várni, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület újjáalakulása, az Erdélyi Múzeum folyóirat újraindítása után folytatódjon az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozata is. Az 1991-ben megjelent első kiadványa (Benkő Samu: Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese) a folytonosságot hangsúlyozva a 209. számot viseli.

A nemzedékekre visszamenően lekipásztori családból származó Nagy Géza a tanári

pályát választotta. Már a Farkas utcai kollégium tanáraként is közismertté vált tevékenysége. Fiatalon kapcsolódott be a Múzeum Egyesület munkájába, s 1942-től annak titkára lett. 1944 őszén a kolozsvári magyar egyetemi oktatás folytonosságának megteremtésén fáradozott. A következő évben a visszatérő román egyetem mellé egy új egyetemet kellett megszervezni, amiben Venczel Józseffel együtt hatalmas munkát végzett. A szociáldemokrata párt tagjaként az erdélyi magyarság oktatási intézményhálózatának kiépítésén fáradozott. Tevékenysége nemcsak a sovén román körök támadását vonta maga után, de ellentétbe került a kommunista befolyás alatt álló Magyar Népi Szövetséggel is. Ezért 1947-ben felhagyott a politikai szerepléssel, s csak a magyar oktatás és művelődés szervezésével foglalkozott. Az Erdélyi Múzeum Egyesületre nehezedő nyomás hatására távoznia kellett a vezetéskből, s a gimnáziumi katedrára szorult vissza. Az ötvenes években börtönbe, kényszermunkatáborba került, s szabadulása után is sokáig csak fizikai munkát végezhetett. 1971-ben rehabilitálják, s kinevezik egyetemi előadótanárnak. Alkotó tevékenységét több cikk, műfordításkötet mellett három irodalom-, illetve művelődéstörténeti mű összeállítása, szerkesztése jelenti, melyek a Kritikon Kiadónál jelentek meg.

1992-ben három füzet jelent meg a sorozatban. A 210. számú Antal Árpád: György Lajos életműve című tanulmánya. A gazdag életmű számos ponton rokonítható Nagy Gézával. A tudós tanár az oktatás mellett elsősorban a régi magyar irodalom kutatásával foglalkozott. Pár év alatt négy kiválóan szerkesztett tankönyve hagyta el a nyomdát. 1924-től 1928-ig a Páztortóz című szépirodalmi és művészeti folyóirat, 1926-tól 1929-ig az Erdélyi Irodalmi szemle szerkesztője. 1928-tól a katolikus, református és unitárius egyházi hatóságok megbízzák a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók ügyeinek intézésével. A piarista Lyceumban Márton Áron társaságában tevékenykedik a fiatalság népműveléséért. Kettejük munkatársi szövetkezéséből születik a két világháború közti hazai szellemi élet legjobb tanügyi és népművelési folyóirata, az 1933-ban indult Erdélyi Iskola. 1930-tól az Erdélyi Múzeum Egyesület főtítkára, az újjáéledő Erdélyi Múzeum szerkesztője. Ő szerkesztette az 1926-ban megindult, és 1930-tól a Múzeum Egyesület égisze alatt megjelent Erdélyi Tudományos Füzeteket, s az erdélyi magyar tudományművelők évenkénti vándorgyűléseinek évkönyveit. 1940-

től új munkaterülete az egyetem. A háború után a Bolyai Egyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet és a Múzeum Egyesület újjászervezésében tevékenykedik, s ott találjuk mindhárom intézmény vezetésében. 1947-ben ellene is központilag irányított sajtókampány indul. Hamarosan leváltják az Erdélyi Tudományos Intézet éléről, s távoznia kell a Múzeum Egyesületből, de még az egyetemi tanszékről is. Egy évig, az államosításig a Lyceum könyvtára marad számára az egyetlen hely, ahol dolgozhat. Ekkor már súlyos beteg, de élete utolsó pillanatáig dolgozik, hallatlan fegyelmezetten, pontosan, céltudatosan. 1950 szeptemberében éri a halál.

A mű második részében György Lajos gazdag irodalmi munkásságát kíséreljük nyomon, amit Köllő Károly állított össze. Az erdélyi magyar művelődés és tudományosság hosszú éveken át mellőzött e két alakja életének és munkásságának bemutatásával az újrainduló Erdélyi Tudományos Füzetek régi adósságot törleszt.

Történelmi témájú a 211. füzet. Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében című munkája. A szerző az „Erdély aranykorának” nevezett időszak gazdaságpolitikáját, az államháztartás kiadásait és jövedelemforrásait, a fejedelemség pénzügyi, kereskedelmi politikáját, a földesúri és fejedelmi gazdálkodás, a városok, céhek, kézművesiparosok állapotát elemzi. A két nagyhatalom közt egyensúlyozó Erdélyország alkalmazását, békességét mindenképp fölött öhajtó fejedelem politikai céljai megvalósításához szilárd gazdasági alapok szükségeltettek. Bethlen Gábor gazdaságpolitikája így közvetve Erdély megmaradását, szabadságát, függetlenségét, a köz javát szolgálta. A szerző végkövetkeztetése: jóllehet ez a gazdaságpolitika sajátosan erdélyi és bethleni, az általános európai merkantilista irányzatba illeszthető. Bethlen Gábor elődeinél és utódainál nagyobb gazdasági érzékkel, rugalmassággal kísérelte meg a megromlott ország gazdaságát felvirágoztatni.

A 212. füzetben Demény István Pál a Szent László-legendát és Molnár Anna balladáját elemzi. Szent László király a magyar történelem egyik legrokonszenvesebb alakja. Egyszerre volt törvénytörő, államszervező politikus, vitéz, lovagias katona, áhítatosan imádkozó vallásos ember. Alakját, emlékét gazdag hagyomány őrzi. A számos templom falán ábrázolt Szent László-legendák képciklusa a hagyományanyagnak csak egyik vonatkozá-

sa. A Székelyföldön, Felvidéken, Muraközben több helyen előforduló freskók zömmel a XIV. századból valók. Ezekben hat fő jelenet látható: az elindulás egy várból, a csatajelenet, az üldözés, a párbaj, a lefejezés és a fejbenézés. Az elrabolt lány megszabadításáról szóló történet bizonyos elemei Molnár Anna balladájában is felbukkannak. A szerző szerint ezek a közös motívumok keleti eredetűek, s a honfoglalás előtti hősi epika alaptémái közé tartoznak.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek mind-egyik darabja értékes, tudományos igényű munka. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadásában 1992-ben szintén újraindult az Orvostudományi Szakosztály 64. évfolyamába lépő folyóirata, az Orvostudományi Értesítő, ami a szakosztály 1991. évi székelyudvarhelyi tudományos ülésének anyagát teszi közzé. Megjelent a Természettudományi és Matematikai Szakosztály, valamint a Műszaki Tudományi Szakosztály első közleménye is.

Elindult a Romániai Magyar Bibliográfiák sorozat is, amit az 1962-ben tragikus hirtelenséggel elhunyt Tóth Kálmán hagyatékát kiegészítve Gábor Dénes állított össze. Az első kötet a romániai magyar könyvkiadás 1944 és 1949 közötti természetét lajstromozza. E sorozat sem előzmények nélküli. 1926-ban György Lajos gyűjtötte össze az erdélyi magyar irodalom bibliográfiáját az 1919–1924 közötti időszakra. Ezt követően évenként kiadták. 1926-tól 1932-ig Ferenczi Miklós, 1933-tól Valentin Antal összesítésében. Közben pontosított címe: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1944-ben megszakadt a sorozat, s a háború utáni évek könyvtermésének számbavétele egyre várattott magára. Tóth Kálmán, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója hangyszorgalommal gyűjtötte össze a könyvészeti adatokat. Korai halála miatt munkája torzóban maradt, cédulái azonban Gábor Déneshez kerültek, akinek munkája nyomán a hagyaték jócskán kétszeresére duzzadt, de mint a bevezető sorokban megjegyzi: „még mindig lehetnek lappangó, le nem írt kiadványok”. Az időszak könyvtermését vizsgálva a gazdagság, a sokszínűség szembetűnő. 1944 szeptembere és decembere közt, alig négy hónap alatt 67 magyar kiadvány jelent meg. 1945-ben 288, 1946-ben 389, 1947-ben pedig 216. Az államosításig terjedő időszakban közel kétszáz kiadó, nyomdavállalat, társadalmi, politikai szerve-

zet, párt neve szerepel kiadóként. Jelen van a kommunista párt kiadásában megjelenő politikai irodalom, de a vallásos irodalom is. Az intézmények közül az Erdélyi Tudományos Intézet, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület emelhető ki. A magyar könyvkiadás területileg is szórta. Kolozsvár és Bukarest mellett Temesvár, Nagyvárad, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Belényes, Gyulafehérvár, Székelyudvarhely is jelentős kiadói központok.

A nagy lendülettel újjáindult erdélyi magyar tudományos könyvkiadás első fecskéi e kiadványok. Az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulása óta egyik legfontosabb feladatának tekintette a könyvkiadást, a kutatási eredmények közzétételét. Remélhetőleg mielőbb további újabb kiadványok megjelenéséről tudósíthatunk.

Udvarhelyi Nándor

TAKÁCS PÉTER—UDVARI ISTVÁN:

Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából

Történelmünk megismeréséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak az írott források. A XVIII. századi iratok egyik legjelentősebb csoportját a Mária Terézia korában kibocsátott urbáriumok és investigatiók alkotják. Az urbáriumok a földesúr és jobbágyai közötti szerződésnéként a felek jogait, kötelességeit rögzítették. Már a XII. században is készítették különböző formájú és tartalmú urbáriumokat. Igazán azonban csak a XV–XVI. századtól terjedtek el, bár nem országosan.

Mária Terézia 1767-ben kiadott urbéri rendelete, amelynek célja a jobbágyi terhek rögzítése és egységesítése volt, meghatározta az általánossá tette az urbáriumok szerkezetét is. E rendelet végrehajtásának első szakaszában – kilenc kérdőpont alapján – kérdezőbiztosok mérték fel az összes település természeti viszonyait, illetve a jobbágyi terheket. Ezeknek a paraszti vallomásoknak, vagyis az investigatióknak alapján készítették el a települések urbáriumát. Az urbáriumhoz csatolt függelékben, a tabellában az urbéres családfők neve mellett felrögzítették az általuk használt föld jellemzőit és az ennek fejében kirott szolgáltatásokat. Ezek a dokumentumok hiteles korrajzot adva a maga valóságában mutatják be a paraszti életet.

Takács Péter és Udvari István nagyszerűen érzett rá erre, amikor a még szinte feltáratlan forrástípus feldolgozására és közreadására vállalkozott. A korábban megjelent, illetve a Soros-alapítvány támogatásával készülő kötetekkel a Felső-Tisza-vidék paraszti életmódjának megismeréséhez nyújtanak nélkülözhetetlen segítséget.

A szerzőpáros 1992-ben jelentette meg Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából – Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez (Slovenské roľnícke ľasie z doby Márie Terézie, Príspevky k histórii zemplinských rusínskych aj slovenských osídlení) című munkáját. Ez a kiadvány nem csupán az eddig megjelentek egyszerű folytatása. A most közreadott 15 Zemplén megyei község északi szomszédunkhoz – a kötet megjelenésekor Csehszlovákiához, e sorok írásakor a Cseh és Szlovák Köztársasághoz, megjelenésekor pedig valószínűleg az önálló Szlovákiához – tartozik. Mivel a XVIII. században a történeti Magyarország e településein nagyjából szlovák anyanyelvűek éltek, a többség nyelvének használatát engedélyező királyi rendelet értelmében az investigatiók és urbáriumok is szlovákul készültek. A szerzőpáros ezeket a forrásokat nemcsak magyar fordításban, hanem eredeti nyelven is közzéteszi. A forrásokon kívül magyar és szlovák nyelvű az előszó is. Sajnálatos viszont, hogy a tudományos igényvel készült bevezető tanulmány csak magyarul olvasható. Ezzel az egész kötetten végigvonuló kényelvűség megtörik, s így a szerzők megfosztják a csak szlovákul tudókat értékes gondolataiktól. Pedig a tanulmányban bemutatják a forrástípus keletkezésének történetét, rávilágítanak jelentőségére, elemzik a nyelvészeti sajátosságokat.

A kötet második felében közölt forrásokat alapul véve bemutatják a 15 község (Bánszka, Detrik, Göröginya, Krasznubrod, Kuálló, Porubka, Repejő, Ruszka, Sztakesin, Szuha, Töketerebes, Uhlya, Ulics, Vladicsa, Zubna) legfontosabb jellemzőit. Településenként vizsgálják a földrajzi feltételek adta gazdálkodási lehetőségeket. Általánosságban azt a következtetést vonják le, hogy „...a jobbágyi szolgáltatások sokfélesége és a földesúr–jobbágy viszony tarkasága ellenére is szembetűnik a robotterhek mérhetetlen és elviselhetetlen mennyisége”. Értelme még a mintegy 27 oldalas bevezetőnek, hogy szemléletes táblázatokkal segíti a leírak megértését, illetve a jegyzetekben tájékoztatást ad a téma szakiro-

dalmáról. A forráselemzést követően a függelékben kapott helyet az úrbéri rendelet, a kilenc kérdőpont és a paraszti eskü szövege. Itt olvashatók a települések investigatói és tabellái, Töketerebes urbáriumának kivonata, valamint Repcő, Ruszka, Uhlya, Ulics és a 15 kiválasztott helységhez nem tartozó Koloniza contractusa is, arra hivatkozva, hogy „hasznló tartalmú”, mint az uhlyai.

Két térkép teszi szemléletesebbé a kiadványt. Az egyik, amely Zemplén és a vele szomszédos megyék népességszámát ábrázolja, talán nem igazán illeszkedik szervesen a kötet profiljába. A másik a Zemplén vármegye korabeli térképéről készült rajz. Itt a 15 feldolgozott helységen kívül néhány más, jelentősebb települést is feltüntettek. Sajnálatos, hogy – valószínűleg a nyomdatechnika hiányossága miatt – a térképjelek alig értelmezhetők, a helységnevek pedig szinte olvashatatlanok. Hasonló lehet az oka annak is, hogy az egyébként szép kiállítású könyvben a tabellák szlovák nyelvű fejléceink betűi túl kicsik. Nagyszerűen használhatóak viszont a szerzők által a függelék végén közölt összefoglaló táblázatok, és az olvasó segítségét szolgáló szömagyarázatok.

Habár a szerzők több oldalról is indokolják, hogy miért ezeket a településeket választották, mégis úgy érezzük, hasznosabb lett volna, ha nem az egész megyéből, hanem egy-egy tájegység vagy járás helységeiből vették volna a példákat. Úgy, mint ahogy Takács Péter korábbi köteteiben tette.

Ezt a kiadványt nemcsak a Mária Terézia kora vagy a XVIII. századi falu élete iránt érdeklődők forgathatják haszonnal, hanem azok is, akik a korabeli természeti, gazdasági viszonyokat szeretnék megismerni. A nyelvészeti sajátosságokat keresőknek szintén sok érdekes adatot szolgáltathat e könyv. Ajánlalnánk a történelemmel mint tudománnyal foglalkozók figyelmébe is, hisz e tudományág ideológiától való megfosztása nemcsak a tárgyyszerű elemzésekkel, leírásokkal történhet meg, hanem a forrásoknak, a „beszélő múltnak” közvetlen bemutatásával is. E kettőre egyszerre mutat példát ez a kötet. Ezért lenne kívánatos, hogy a Takács Péter és Udvari István kiadványához hasonló munkák mind nagyobb számban jelenjenek meg. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 7., Nyíregyháza, 1992. 148.)

Galumbos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva

Két nemzetiségi kiadvány Tolna megyében¹

A Tolna Megyei Könyvtár kiadványainak jegyzékét az elmúlt néhány esztendőben több nemzetiségi helytörténeti kiadvány gazdagította. Idézzük csak a legújabbakat ezekből a rokonszenves kezdeményezésekből. *Hanák Ottó* kötetét Németkéréről 1990-ből, *Szilágyi Mihály* Mórágyról szóló községmonográfiáját 1992-ből, valamint *Ordas István* kötetecskéjét Györkönyről, szintén 1992-ből. Ezek a kiadványok a fenti intézmény nemzetiségi báziskönyvtár jellegéből adódóan jöttek létre, de ugyanígy, a kutatási kedv erősödése, és nem utolsósorban a lakosság kifejezett érdeklődése, igényei is hozzájárultak keletkezésükhöz.

Az alábbiakban a két utóbb említetűt mutatjuk be röviden.

*

Ami a Tolna megyei, 1990-ben 1088 lélekszámú Györkönyről szóló kiadványt illeti, és amint azt annak szerzője is előrebocsátja, nem hagyományos falutörténet, hanem a települést munkája során megismerő és megszerető, kívülálló újságíró amatőr vizsgálódásainak rendszerezett, olvasmányos és megszerkesztett feldolgozása. Jóllehet ezek szerint nem tudományos munkának szánta, óhatatlanul használt forrásiródmunkát is, és személyes adatgyűjtése során több – 60–70 – györkönyi lakossal beszélgetett el hosszasan.

A 9 részre tagolt könyvecske nem csupán a helybeliek figyelmére érdemes; végigköveti az ősi Györköny történetét, amely az Árpád-kortól a török időkig színmagyar település volt, majd pusztulása után telepítésére került sor. 1992-ben múlt 270 éve annak, hogy ezt meghirdették. Megismerhetjük a meggyökeresedés folyamatának részleteit, azt is, hogy kik voltak és honnan jöttek az első telepések, hogyan formálódtak közösséggé a két külön-

¹Ordas Iván: Györköny – egy újságíró szemével. Kiadta Györköny Község Önkormányzata. Előkészítés, kiadványszerkesztés Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1992. 74. old. – *Szilágyi Mihály: Mórágyp. A Tolna Megyei Önkormányzat támogatásával és a mórágyp. lakosság áldozatkészségével készült. Mórágyp. 1992. 104. oldal + Függelék.*

bőző és eltérő vidékekről származó német telepések csoportjai. Századunk eseményeinek taglalásakor óhatatlanul több szó esik a „vi-haroms” időkről, a falu német nemzetiségű lakosainak kényszerű kitelepítéséről – de előbb még a helyi Volksbund és a Hűség a Hazához mozgalmakról is. Élénken él a falu tudatában a kitelepítés kivitelezésének sok részlete. A kitelepítettek helyére ide is, mint oly sok más hasonló magyarországi, németek lakta faluba, felvidéki magyarok érkeztek (szintén kényszerűségből), ugyanakkor a Debrecen környéki Derecske nincstelenjeiből toborzott telepések is.

Miként élte meg a falu az ötvenes évek eseményeit? A kedvük ellenére létrehozott termelőszövetkezetekben szorgalommal és tisztességgel dolgoztak az összefogás hagyományait már a '20-as évektől ismerő gyórkönyiek. Az országszerte elterjedt szokással ellentétben itt a falu vezetői helybeliek voltak, mondhatni „eredményes tojástáncot” jártak. A falu gyarapodásáról, gazdasági eredményeiről szóló ismertetés leszögezi, mégis, hogy a lélekszámcsökkenés folyamatos volt és az ma is, leginkább a továbbtanuló és elvándorló fiatalok távozása miatt. Az újságíró szerző röviden adatozza az életmódbeli jellegzetességeket, a lakások minőségét, táplálkozási szokásokat (itt ugyan hiányolható az erre vonatkozó néprajzi szakirodalomban való jártassága), a falu építészettörténeti élő értékéről, a Pincesorról megtudhatjuk, hogy észlelhetően növeli a falu idegenturizmus vonzerjét, így az 563 házból álló faluban 16 ház már bekapcsolódott a falusi turizmus áramkörébe.

Adatokban leggazdagabb és legértékesebb fejezet az anyanyelvpolásról, továbbadásról, az identitástudat sajátosságairól szóló rész, amely egy pécsi, 1980-as államvizsgadolgozat kérdőíves felmérésének eredményeit idézi.

A múlt, a jelen ábrázolása után, óvatosan igaz, de sor kerül a jövő felvázolására is: Gyórköny gazdasági jövőjéről, a munkaerő lekötésének esélyeiről, helybeli céltudatos tervekről esik szó, hiszen itt „konok céltudatossággal foglalkoznak a tervszerű falufejlesztéssel”.

Vitatható talán a szerző azon kijelentése, miszerint az iskolában „helytörténeti oktatással aligha lehetne súlyosbítani az örörend”, hiszen épp a helybeli iskolások közt feltett körkérdésének – „Mit tudsz szülőfalud múlt-

járól?” – eredményei, a nagyfokú tájékozatlanság indokolnák ennek szükségességét.

Az olvasmányos, laza stílus nem zárja ki a lényegre törő szándék esélyeit, a minden bizonnyal jól tájékozott és hasznos munkát végzett szerző csak ritkán enged olyan újságírói rutinnak, mint a napisajtó mulandó eseményvilágának felidézése (például Göncz Árpád népszerűsége, vagy Kohl kancellár testi méreteinek említése), amely, úgy érezzük, itt szükségtelen.

A könyvecskét néhány fénykép zárja, a ma már természetesen mondható II. világháborús emlékműről, a falu régi temetőjéről, az egykori és a mai községházáról. Sajnálható, hogy a Pincesor iránt alaposan felkellett kíváncsiságot egyetlen fénykép sem igyekszik kielégíteni.

Ha ugyanazon törekvés eredményeként született is *Szilágyi Mihály* községmonográfiája Mórágyról – az alig több mint 800 lélekszámú Tolna megyei faluról – műfajában és módszerében gyökeresen eltérő az előzőekben ismertetett írástól. A személyes kapcsolódás fellelhető itt is, mint annyi más helytörténeti munkánál, de a szerző tudományos eszközökkel és szakszerűséggel közelíti meg a témát. A sokoldalúan és mélységekben elemzett vonatkozások már eleve terjedelmesebbé teszik a vállalkozást. Öt fejezet és egy tartalmas függelék (összefoglaló német nyelven, statisztikai adatok, forrásjegyzék, 1-1 darab fénykép) foglalja össze a falu történetének – sőt: őstörténetének – különböző szakaszait. A régmúlt civilizációk emlékei, régészeti leletek jellegzetesen vannak jelen a falu határában, de változatos és érdekes adatok maradtak fenn levéltári iratokban, jegyzékekben, panaszlevelekben a középkori Mórágyról, a török időkről. Talán a legszínesebben és legérzékletesebben adatolt fejezet a mórágyi rácvilágról szól.

A XVIII. században kezdődik Mórágy, mint német falu története. A szerző élénk tárja a szakirodalom álláspontját az akkori telepések kivándorlásának mozgatórugóiról: a többféle megközelítés különféle hangsúllyal és sorrendiséggel említi olyan okokat, mint: az óhaza rossz gazdasági helyzete, a túlnépesedés, a háborús viszonyok, a kalandvágy, a feudalizmus évszázadaiban elterjedt öröklési rend. Közli a legismertebb mórágyi családok feltételezett származási helyét, első írásos említésüket. A falu történetének, gazdasági,

társadalmi, politikai életének különböző, gyakran ellentmondásos és sokszor szenvedéssel kísért állomásait, a korai időszakról egészen napjainkig külön fejezetek tárgyalják.

1927 körül Tolna vármegye legszegényebb községeként tartják számon Mórágót. Az évszázadok folyamán a vagyoni differenciálódás megosztotta a mórágói társadalmat, kialakul a paraszti arisztokrácia a szegény faluban, s a két réteg közé szinte áthághatatlan fal emelkedett. Ez is közrejátszott abban, ahogyan azok a bizonyos sorsfordító évek hatottak a falu német lakosaira. Az anyagi és kulturális felemelkedést ígérő nemzetiszocialista eszmék talajra lettek a létbizonytalansággal küszködők körében, akik tömegesen léptek be a Volksbundba. A kívülmaradott, viszonylag jómódú és politikailag tájékozottabb gazdákat „rongyosoknak” titulálták, elindult a vizzálykodás, de a magyar hazához hű német-ség mozgalma is. Konkrét események kapcsán ismerhetjük meg, miként szenvednek 1941-től a náci eszméket megtagadó mórágóiak a volksbundisták terrorjától. Ilyen előzmények után került sor itt is a németek kitelepítésére – 1477 személy, a falu németajkú lakosságának 88 százaléka lett kitelepítve – és a szlovákiai és erdélyi magyarok betelepítésére. Ezekről részletes adatokat közöl a mórágói községháza nyilvántartásából: Marosvásárhely, Déva. Csikszerecsa, Szászrégen és környékéről áttelepült családok nevét sorolja fel, valamint Fél (ma: Tomásóv) nevű szlovákiai községből érkezettekét. Települtek ide a Viharsarokból, Sarkad környékéről, Miskolcra, Csepelről agrár- és városi proletárok is, akik aztán nem tudtak megbirkózni a gazdálkodással. A korábban túlnyomórészt németajkú Völgyésghelyen, így Mórágyon is, a német-ség kisebbségbe szorult.

A szocialista falu időszakában, és később is, 1950–1990 között Mórágót „halálraitelt falunak” nevezték, joggal, mert majd minden funkciója elszorvasztásra volt ítélve, hatásköre nem volt. 1990-ben önállóvá vált, azóta a pozitív fejlődés eredményeit lehet sorolni, mint ahogyan a szerző teszi ezt.

Nem hiányzik a kötetből a községmonográfiákra jellemző néprajzi leíró fejezet sem, s a mórágói közművelődésről is méltányolandó dolgokat tudhatunk meg, díjazott, elismert együttese, komoly helytörténeti gyűjtemény-kiállítása van.

A függelék statisztikai adatainak változottsága, adatgazdagsága után méltánytalan lenne hiányolni például az 1980-as vagy az

1990-es népszámlálási (és ún. „tanácsai minősítési”) adatokat a lakosság nemzetiségi arányaira vonatkozóan – ezek szerint a falu lakosainak hozzávetőlegesen egyharmada német anyanyelvű vagy nemzetiségű; ugyanígy, a nemzetiség és nyelv ápolásának, az identitástudat jelenlegi állapotának jellemző adatait, amelyek hangsúlyosabban emelnék ki a falu jelenlegi nemzetiségi arculatát és annak sajátosságait. Végezetül fontosnak tartom megemlíteni segítőtársai nevét: Garami Péter és Garay János az Iskola és tanítás című fejezet kidolgozásában, Glöckner János és Glöckner Jánosné a közművelődésre vonatkozó fejezet kidolgozásában működtek közre. A német nyelvű összefoglaló Eppel János munkája.

Demeter Zayzon Mária

Dunatáji találkozás¹

Az ország legnagyobb megyéje nemzetiségi szempontból is színes, változatos. A török hódoltság idején lakatlanná vált és a XVIII. század során újjátelepített falvak egy része más tájakra népesült be – köztük szlovák és német telepésekkel. A szlovák, német és délszláv lakosságú falvak mellett olyanok is voltak, ahol több nemzetiség élt együtt – például a megye déli részén található Csávoly. Az érintett települések történelme, a nemzetiségi lakosság múltja, kultúrája, a társadalom és a népi kultúra változásai – számos izgalmas témával szolgáltak a kutatók számára. Több tanulmány szerzője a mai megyehatártól délre eső települést választotta elemzésé tárgyul. Ennek eredményeként egy tematikailag rendkívül szerteágazó kötetet vehetünk kézbe.

A történeti tanulmányok sorában fontos társadalomtörténeti témát vizsgált Ó. Kovács József Zsidók a Duna-Tisza köze városi társadalmában címmel, amelyben rövid XIX. századi áttekintés után Szabadka példáján mutatja be, milyen szerepe volt a zsidóságnak a helyi társadalomban. *Bárh János* a

¹A Bács-Kiskun megyei nemzetiségtudományi konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai. A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 5. Szerk.: *Bárh János*. Kecskemét, 1992.

Csáki Imre kalocsai érsek által újjátelepített Nádudvar község 1723-ban kelt telepítőköntraktusát – a letelepedő jobbhagyók életkörülményeit meghatározó dokumentumot – ismerteti; *Kóhegyi Mihály* pedig az ugyancsak újjátelepített Madaras magyarosodásának főbb mozzanatait elemzi 1837-ig, amikor a korábban német-magyar-szláv lakosságú falut már színmagyar településként említik. A zombori szerbek és magyarok kritikus hónapjaival foglalkozik *Hegegyi Antal* írása, amelynek legfontosabb tanulsága: az 1848/49-es szabadságharc időszakában a korábban létező feszültségek ellenére sem a leszámolás, hanem többnyire a józanság és realitás jellemezte az egymás mellett élő nemzetiségeket. A cigányság kiskunfélegyházi megjelenéséről és letelepedéséről *Balogh Ödön*, az érsek-hartai és szentkirályi térképekről és helynévanyaguk tanulságairól *Kuczay Károly* tollából olvashatunk. A Bácskába irányuló, 1945 utáni migrációs folyamatokat *Kovács Endre* bosnyák summásokról szóló tanulmányából ismerhetjük meg.

Huszedik századi történelmünk szomorú időszakával két írás is foglalkozik a kötetben. *Zorn Antal* a németység 1944–1948 közötti menekülését és Bács-Kiskun megye mai területéről való kitelepítését mutatja be; *Merk*

Zsuzsa pedig annak a csávolyi asszonynak a történetét, akire a málenkij robot, az ukrainai szénbányából való hazatérés után idehaza újabb meghurcoltatások vártak.

A társadalmi, életmódbeli változások és a népi táplálkozás kapcsolatát két néprajzkutató vizsgálta: *Vajkai Zsófia* Nemesnádudvar, *Szűcs Judit* Csávoly példáján. A további néprajzi írások sorában *Sz. Körösi Ilona* Harta és Kiskörös paraszti értékrendjét; *Krupa András* a kiskörösi, *Tóth Emília* a dunaegyházi szlovákok, *Kiss Mária* a Baja környéki délszláv népszokásokat mutatja be. *Kriston Vizi József*ől Dusnok gyermekfolklorjából, *Fehér Zoltán*ól a bátyai nép dalkincséből kapunk ízelítőt, míg *Mándics Mihály* a csávolyi bunyevácok aratóünnepével ismerteti meg olvasóit. A kötetet *Sztrinkó István* Bellosics Bálint kutatásait bemutató tudománytörténeti áttekintése, valamint *Turján G. Gábor* és *Radó Péter* nemzetiségpolitikai elemzése zárják.

A *Báth János* által szerkesztett kötet a Bács-Kiskun Megyei Nemzetiségi Alapítvány, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány és a Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága anyagi támogatásával jelenhetett meg. Bízunk benne, hogy mind a konferenciának, mind a kötetnek lesz folytatása.

Székelyné Körösi Ilona

HÍREK

Báthori István-émlékünnepséget rendezett 1993. május 22-én az erdélyi fejedelem, lengyel király és litván nagyfejedelem születésének 460. évfordulója alkalmával a helyi önkormányzat, a Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület salgótarjáni klubja, a Palócföld szerkesztősége és az Erdélyi Kör Salgótarjánban, a Báthori-szobrot övező emlékparkban.

Ünnepi beszédet mondott Zsibói Béla kolozsvári író, a Palócföld főszerkesztő-helyettese, majd Cramer Márton tudós

püspök írását olvasta fel Csiky Tigrán, a Kodály Zoltán iskola 4. osztályos tanulója, aki Temesvárról került hozzánk. Vongrey Béla, a TKM klubjának vezetője mondott el néhány gondolatot Báthori Istvánról és helyéről a XVI. századi Európában.

Az ünnepségen részt vettek városunk cserkészcsapatái és egy Lükéről érkezett Borbás Vince-csapat is, majd a jelenlevők részére emléklapokat adtak át Báthori István születésének emlékére.

Vongrey Béla

Honismeret a sajtóban

Április

1. A Honvéd Hagyományörző Egyesület Baranya Megyei Szervezete kezdeményezésére a magyarság sorskérdéseiről vitasorozatokat tartanak Pécsen. Az április 6-ai előadó, dr. Rajczy Péter nyugalmazott tanár (ÜDN). 800. évfordulójára készül Bakonyszárkány. A jubileumi ünnepségen helytörténeti kiállítás is nyílik Fehér atya, a falu plébánosa és a Fejér megyei püspöki levéltár közreműködésével (Ó).

2. A Komárom-Esztergom megyei Kecskéd községben az önkormányzat egy épületet adott át, hogy abban tájházat rendezzenek be a helyi svábság múltjáról, kultúrájáról (MN). – A Történelmi Lovas Egyesület huszáregyennuhában ismét bejárta az 1849-es tavaszi hadjárat helyszíneit (PMH). – A Bagi Helytörténeti Baráti Társulat kéri a községből elszármazottakat és a Bagi nevet viselőket, hogy segítsék a község fennállásának 600 éves évfordulójára készülő emlékmű felállítását (ÜM).

3. Az Europa Nostra-díjas Magyarpolány hazai és külföldi vendégek előtt feleleveníti a húsvéti passiójátékot – magyarországi barokk vigasságok keretében (Na). – Első ízben rendezik meg Jászberényben a város napját, amely 1849. április 3-ra nyúlik vissza. A történelmi emlékülésen Rakó József, a Pro Patria Szövetség elnöke a szabadságharc gyermek hőseiről emlékezett meg (ÜN).

5. Március utolsó hétfőjén 12. alkalommal rendezték meg az országos táncbáztalálkozót a Budapest Sportcsarnokban (Ó). – Megnyílt Zsámbékon az országos honismereti szakkör vezető-képző tábor, mely ezúttal a húsvéti szünetben segíti az egyetemisták, főiskolások honismereti felkészítését (N). Helytörténeti kiállítást tekinthetnek meg az érdeklődők a Délegyházi általános iskola egyik termében (PMH).

6. A pécsi Széchenyi István Baráti Kör honismereti szakkörének tagjai – a baranyai németiség hagyományait feldolgozó pályázataikkal – elsőként (ÜDN). – A Győrhez közeli Kunszigeten ma is szakrális hagyományként őrzik a Krisztus-keresést. Jáki Teodóz győri bencés tanár érdeme, hogy él még ez az ősrégi népszokás (SZF).

7. A Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület közgyűlése az 1992. évi tevékenységéről tárgyalt (ÜDN).

9. A városi polgári hagyományok megőrzésén és folytatásán Lokálpatrióta Egyesületet alakítottak Egerben (ÜM). – Frantisek Miklosko országgyűlési képviselő, a szlovák parlament volt elnöke és Kálmán Attila, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium államtitkára a szlovákiai Ipolyágon emléktáblát avattak Széchenyi István tiszteletére, aki 1830-ban Hont vármegye táblabírája volt (PH). – Kiskunhalas képviselőtestülete létrehozta a Kiskunhalasi Történeti Ku-

rtatási Alapítványt. A munkacsoportnak szeptember elejére egyhetes tábort szerveznek, ahová más városokból is hívnak szakembereket, helytörténészeket (PN).

13. Lármafa címmel székely népszokásokat, meséket, táncokat és dalokat mutattak be Okányban az itt vendégeskedő szárazajtai általános iskolás gyerekek (ÜM). – Idén is megtartották Hántán húsvéthétfőn a tojásgurító versenyt. A résztvevőket hántai gyűjtésű dalokkal köszöntötték a pávakör tagjai (Ó).

14. Emléktáblát avattak Zsámbokon, amely arról tudósít, hogy az ország történetének első helyi népszavazására került itt sor 1986. szeptember 21-én (PMH).

16. A település szülöttjének emlékére Gyulaffy-napokat rendeznek Gyulafirátóton. Az általános iskola felvette a vitéz nevét, helytörténeti kiállítás nyílt meg, történelmi játszótérrel, vetélkedőt szerveztek (Na).

17. Az 1848–49-es szabadságharc csataterkeit, hagyományörző színhelyeit keresték fel kerékpáron a Pro Patria Szövetség tagjai (SH). – A bálványbányai honismereti kör összejövetelén a Nógrád megyei boszorkányperekről tartanak előadást (NMH).

20. Megalakult a Dombrodi Honismereti Alapítvány, a nagyközségből a fővárosba elszármazott dr. Sipos József történész kezdeményezésére (KM).

21. Környezetvédelmi és helytörténeti napokat rendeztek Pécelen a helyi szervezetek, így a Péceli Honismereti Kör is közreműködött a sokoldalú program megvalósításában (PMH).

22. A Heves megyei Lőrincben a helyi önkormányzat megvásárolta egykor oly fontos szerepet játszó – Kékkő család házat, s tájházat alakítanak belőle (R).

23. Debrecen 300 éves jubileuma alkalmából kétnapos tudományos konferencia kezdődött várostörténeti témákról (HBN). – Mohács öt általános iskolájának 108 tanulója helytörténeti vetélkedőn vett részt (ÜDN).

24. Szécsényben a lokálpatrióták alapítványt hoztak létre azzal a céllal, hogy elkészíthessék és felállítsák Szent István egész alakos bronzszobrát (NMH). – Fellegi Imre szakkör vezető hírelj adja, hogy a bodajki helytörténeti szakkör húsz év után – anyagiak hiánya miatt – feloszlik (KU).

26. Ismét város lett Polgár. Ez alkalomból hely- és várostörténeti kiállítást nyitottak, majd városavató ünnepséget rendeztek (MN). – Közégen több mint 250 éves szokás szerint György napján ismét berajzolták a város környéki dűlők szőlőhajásait a Szőlő Jövésnek Könyvébe (MH).

27. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban együttműködési megállapodást ír-

tak alá a történelmi egyházak képviselői és a Csongrád megyei közgyűlés vezetői, hogy a nemzeti emlékpark a honfoglalás 1100. évfordulójára országosan kiemelt emlékhely legyen (ÜM). – A Zsámbéki Főiskolai Füzetek sorozat 14. kiadványaként megjelent a Honismereti olvasókönyv Kovács József László szerkesztésében (PMH).

29. Városismereti versenyt rendeznek májusban Székesfehérvárott a barokk kori kultúrtörténeti emlékekről (FMH).

Május

3. A Honismereti Baráti Kör közreműködésével a csávolyi falumúzeumban megnyílt a falu múltját bemutató új helytörténeti kiállítás (PN).

4. A Pécsi Értelmiségi Egyesület Hangdokumentumok a magyar történelemből 1932–1962 címmel négy és fél órás kazettasorozaton korabeli rádió- és híradófelvételekről megjelenteték a három évtized történelmi eseményeit (PMH). – Bessenyei Antal festőművész és családja Hévíz városának ajándékozta értékes és számos ritkaságot őrző helytörténeti, régészeti és családi magángyűjteményét (EM).

6. Cegléden, a városalapítás ünnepén többek között díszpolgár lett Hidvégi Lajos, aki öt önálló kötetet írt a város elfelejtett emlékhelyeiről (PMH). – A kiskunfélegyházi Közművelődési Egyesület és a város önkormányzata a város újra telepítésének 250. évfordulója alkalmából Félégyháza és népe címmel pályázatot hirdet történeti, néprajzi tárgyú tanulmányok megírására (PN).

7. A budapesti Józsefvárosi Helytörténeti Csoport helytörténeti séta keretében a Bartók-emlékházat tekintik meg (Mai N).

8. Gizella napokat tartottak Veszprémben. Ennek keretében Lackovits Emöke néprajzkutatót Gizella-díjjal tüntették ki (Na). – Felújítják a vassvári Helytörténeti Múzeumot (VN). Budapesten rendezik meg az Europa Nostra-találkozót a nemzetközi műemléki pályázat meghirdetésének 15. évfordulója alkalmából (SH).

11. Ülést tartott a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület. Az összejövetelen szó esett arról, hogy a különböző alapítványok jóvoltából az elmúlt időszakban bővült a honismereti kiadványok, városi és községi monográfiák száma (DV).

12. Az idén Bükkszentkereszten rendezik meg a hagyományos országos szlovák néprajzi és honismereti táborot (PMH). – Szeptembertől Veszprémi Szemle címen folyóirat jelenik meg, amely helyet ad majd minden helytörténet iránt érdeklődő lokálpatrióta írásának (Na).

13. A veszprémi Laczkó Dezso Múzeumban országos szakmai tanácsatlás kezdődött a helytörténeti könyvtárak részére (Na).

15. A májusfaállítás hagyományörző szokás boldog községben, ahol a fiúk mindig az „éppen arra érdemes” lányok portája elé állítják fel a színes szalagokkal díszített kis fát (KÜ). – A kiskunfélegyházi Honismereti Klub szervezésé-

ben Kossuth-emlékek Csongrádon címmel Erdélyi Péter előadást tartott a Kiskun Múzeumban (PN). – Százéves a pápai Jókai Kör, jubileumi ünnepi ülésére zsúfolásig megtelt a színházterem (KA). – A szendehelyi általános iskolában bemutatót tartottak a 240 éves község múltjának tárgyi emlékeiből. Kár, hogy csak egyetlen hétvégén volt látható (NMH). – A hajdú-bihari településmonográfiák kritikai elemzése címmel tudományos tanácskozást tartanak a Déri Múzeumban. A maga nemében egyedülálló konferenciát a megyei honismereti egyesület kezdeményezte (HBN).

21. A rétsági városvédő egyesület tagjai a közel múltban elhatározták, hogy összeállítják a város eddigi történetét. Nemesak Rétság, hanem Pusztaszántó és Tolmács írásos emlékeit is gyűjtik (NMH).

22. Komáromban, az Igmándi várban bemutatták a hajdani római település, Brigetio régészeti emlékeit, amely európai viszonylatban is szinte páratlan gyűjtemény (SH).

25. Immár ötödik alkalommal került megrendezésre Kárpátalján a magyar folklorfesztivál Beregszászon (PMH). – A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a győri Xantus János Múzeum, valamint a Győr-Ménfőcsanak Megyei Múzeumok Igazgatósága tanácskozást tart a Népi építészetről a Kisalföldön címmel (KA).

26. A szanyi falunapon első alkalommal rendeztek vetélkedőt, melynek kérdései a helytörténeti és néprajzi kiállításához kapcsolódtak (KA).

27. Népi építészetről a Kisalföldön témakörben rendeznek tudományos konferenciát Győrben (VN). – A csornai Széchenyi István Általános Iskola a premontrei rendházban működő múzeumban tartja vetélkedőjét, amelynek egyik feladata a múzeum történeti, néprajzi állandó kiállításának megtekintése, tárlatvezetése (KA). – A Kiskunfélegyházi Közművelődési Egyesület és a helyi önkormányzata a város újratelepítésének 250. évfordulója alkalmából Félégyháza és népe címmel pályázatot hirdetett történeti, néprajzi és földrajzi tárgyú tanulmányok megírására (PN).

Derzsi Ottó

A figyelt újságok: Dél-Magyarország (DM), Délvilág (DV), Észak-Magyarország (ÉM), Fejér Megyei Hírlap (FMH), Hajdú-Bihari Napló (HBN), Heves Megyei Hírlap (HMH), Heti Szó (HSz), Kalocsai Néplap (KN), Kelet-Magyarország (KM), Képes Újság (KÜ), Kisalföld (KA), Magyar Hírlap (MH), Magyar Nemzet (MN), Mai Nap (Mai N), Napló (Na), Népszabadság (N), Nógrád Megyei Hírlap (NMH), 24 Óra (Ó), Pest Megyei Hírlap (PMH), Pesti Hírlap (PH), Petőfi Népe (PN), Reform (R), Somogyi Hírlap (SM), Szabad Föld (SZF), Tolnai Néplap (TN), Új Dunántúl: Napló (ÚDN), Új Magyarország (ÚM), Új Néplap (ÜN), Vas Népe (VN).

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Alföldi tanulmányok. Békéscsaba, 1992. 193. old.

Bakay Kornél: Szent László király somogyvári apát-sága. Székesfehérvár, 1993. 25. old.

Banos János: Jelentés a Don-kanyarból. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1992. 29. old.

Bánszky Pál: Népi szobrászat. Kecskemét, 1993. 41. old. + 90 kép.

Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832–1984. Szerk.: *Surján Miklós*. Pécs, 1992. 488. old.

Baranyai konyha. Szerk.: *Szirtes Gábor*. Pécs, 1992. 119. old.

Bél Mátyás: Veszprém Vármegye leírása. Veszprém, 1989. 255. old.

Borsi-Kálmán Béla: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. (A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.) Akad. Kiad., 1993. 400. old.

Bödök Zsigmond: Harmatlegelő. A csillagos ég a néphagyományban. Dunaszerdahely, 1992. 141. old. (2. kiad.)

Csáky Károly: Nyolc évtized sorsfordulók tükrében (1913–1993). (Az ipolyvári gimnázium története) Ipolyvári, 1993. 74. old.

Dánielisz Endre: Arany János a szalontai iskolában. Bp., OPKM, 1992. 99. old.

Darvay Nagy Adrienne: A mesebeli szentmadár. Képek a kolozsvári hivatásos magyar színjátszás 200 éves történetéből. Bp., Héttorony, 1992. 299. old.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyve. Szerk.: *Szendrey István–Rácz István*, Debrecen, 1992. 88. old.

Demeter Zayzon Mária: Öntudatosodás és önfeladás között. Nemzetiségsszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében. Tatahánya, 1993. 135. old.

Égető Melinda: Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Bp., Akad. Kiad., 1993. 256. old.

Endrei Walter: A textilipari technikák története, 13–20. század. Akad. Kiad., 300. old.

Erdély rövid története. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Akad. Kiad., 1993.

Erdélyi Gyopár. Természet és turizmus (folyóirat). Kolozsvár, 1992. július–aug. 16. old.

A tartalomról: **Kristó András:** Szent Anna-tó és környéke.

Kisgyörgy Zoltán–Kónya Ádám: Az Erdélyi Kárpát Egyesület háromszéki osztályának rövid története.

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, V. kötet. Szerk.: *Szabó T. Attila*, Akad. Kiad., 1993. 1127. old.

Fejős Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. Közép-Európa Int., 1993. 299. old.

Fényes Elek: A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar- és Erdélyországnak. (Az 1848-ban megjelent mű reprintje.) Tata, 1992. 195. old.

Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1945. Akad. Kiad., 1993. 384. old.

Gaali Zoltán: A Székely ősvárak története, mondája és legendája. Akad. Kiad., 1993. 583. old.

Ha dalolni támad kedvem (magyar népdalok). Összeáll.: *Kriza Kálmán*, Bp., 1992. 440. old.

Herbert János: Jászárokszállás nagyközség monográfiája. (Reprint kiadás) Bp., 1992. 208. old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1991–1992. Miskolc, 1993. 541. old.

S. Koós Judit: Újabb éskori emlékek a miskolci múzeumban; *B. Hellenbrandt Magdolna:* Kelta temető feltárása Bodroghalom-Medvetanyán; *K. Végh Katalin:* A kistokaji honfoglalás kori temető; *Révész László:* Honfoglalás kori temető; *Nováki Gyula:* A horsodi földvár sánca; *T. Németh Annamária–Németh Gábor:* A szikszói református egyház őrészati edényei; *Tálcács Péter–Udvari István:* Adalékok a Szepes megyei vásárok és vásározkók Szepes megyeiek 18. század végi történetéhez; *Faragó Tamás:* Városi halandóság Magyarországon a 18–20. században; *Tóth Péter:* Cigányok Miskolcon a 18. század közepén; *Bencsik János:* Tokaj adófizetők. A háztartások, családi üzemek és a város kölcsönhatása (1816–1821); *Orosz György:* „Add nekik a te szent nevedet”. Zarándok énekesek és énekes vándorkoldusok a Kijevi Ruszban; *Csapláros István:* A magyar szabadságharc bukása és a januári lengyel felkelés kiterése között; *Kilián István:* Szűcs Sámuelnek, Miskolc helytörténészenek élete és naplója; *Dobrossy István:* A cukrászdák története, cukrászok és más „édes” mesterségek Miskolcon; *Köhögyi Mihály:* Chernel István levelei Herman Ottóhoz; *Tarcai Béla:* A miskolci fotográfia múltjából. Egy polgárcsalád a századfordulón; *Dobány Zoltán:* A környezet-átalakító munkálatok hatása a taktaközi települések 19. századi földhasznosítására; *Hoffmann Tamás:* „Az új gazdálkodás”. Kultúrnövények és haszonállatok az Alpoktól északra; *Zsupos Zoltán:* Szitok, átok, káromkodás Rimaszombaton a XVIII. században; *Háku Jó-*

zsef: A sárospataki „francia malomkő”; *Nagy Olga*: A népi „tudományosság” természetete; *Viga Gyula*: Néprajzi jegyzetek Kazincbarcikáról (különös tekintettel az életmód és az árucserre folyamataira).

Hódoltságban: I. magyar történelmi konferencia az elnyomatás évtizedeiről. Válogatta: *Kiss Rezső* Szerk.: *Kiss Dénes* Bp., Zrínyi, 1992. 291 old.

Imreh István: Kászon székli krónika, 1650–1750. Bp., Európa, 1992. 370 old.

Janics Kálmán: A hontalanság évei A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után, 1945–1948. Bratislava, Madách, 1992. 325 old.

Jung Károly: Köznapi és legendák (Tanulmányok a népi kultúra köréből.) Fórum Könyvkiadó, 1992. 253 old.

Katona Imre: Az emberi élet első szakaszának néprajza. Gyermekkor – serdülőkor – ifjúkor. BMK, 1992. 70 old.

Katona Imre: Utak a néprajzhoz – a néprajz útjai. Alapozó tanulmányok a népről és a néprajztudományról. BMK, 1992. 236 old.

Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I. Szerk.: *Györi-Nagy Sándor–Keclemen Janka*, Budapest, 1991. 132 old. *Györi-Nagy Sándor*: Változathatás a Kárpát-medencei kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában; *Ianstyák István*: Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről; *Szabó Mihály Gizella*: A szlovákiai regionális sajtó kétnyelvűsége; *Németh Zoltán*: Egy magyarországi szlovák és egy szlovákiai magyar közösség kétnyelvűsödésének sajátosságairól; *Zsilák Mária*: A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről; *Fazekas Sándorné*: Magyarországi szlovák nemzetiségi tanítók kétnyelvűségének problémái; *Közyuk István*: A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv; *Györke Magdolna*: A kárpátaljai magyar szaknyelvek; *Udvari István*: A magyarsággal érintkező ruszin (kárpát-ukrán) csoportok nyelvi folyamatairól; *Göncz Lajos*: A vajdasági magyar–szerbhorvát kétnyelvűség pszichológiai kutatásai; *Bagi Ferenc*: A magyar környezetnyelvkénti tanítása – mint a vajdasági magyarok kétnyelvűségének nyelvkörnyezeti stabilizációs tényezője; *Fehér Zoltán*: Etnikai keveredés, kétnyelvűség, nyelvváltás; *Czigler Franciska*: Óvodás gyermekek német–magyar kétnyelvűsége; *Ehréth Imréné*: Kétnyelvű óvoda Mecsek-nádasdon; *Sziebert Imréné*: Óvodás gyermekek német–magyar kétnyelvűsége Nagynyáradon.

Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II. Szerk.: *Györi-Nagy Sándor–Keclemen Janka*, Bp., 1992. 141 old.

Andrásfalvy Bertalan: A másik anyanyelv; *Pintér Jánosné*: A nyelvoktatás tapasztalatai és lehetőségei a német nemzetiségi óvodában a tájnyelv jelentőségének tükrében; *Bajnok István*: A helytelen kétnyelvűsítés a gyermekgyógyászat szemével; *Zsilák Mária*: Identitástudat – nyelvtörökítés; *Ianstyák István*: A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről; *Fazekas Sándorné*: Mikor

lesznek kétnyelvű szlovák nemzetiségi iskolák Magyarországon?; *Necak Lük, Albina*: A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről; *Bence Lajos*: Egy elmulasztott lehetőség margójára; *V. Borbély Anna*: A román kisebbségi nyelv iskoláskorúaknál; *Drecher J. Anita*: A német nyelvű IEA-olvasáséneki vizsgálatról; *Papp György*: A vajdasági magyar hivatalos és közéleti nyelvhasználat a nyelvtörvény után; *Andric Edit*: Hivatalos nyelvhasználat a két háború között és a mai Vajdaságban; *Györi-Nagy Sándor*: Kétnyelvű kiegyenlítődés a magyarban; *Götz László*: Az urali-finnugor nyelvek rokonságának areális nyelvkiegyenlítődési szemlélete; *Sz. Dévai Judit*: Töprengések a nemzetudatról.

Király Béla: Deák Ferenc, Bp., Akad. Kiad.: 1993. 193 old.

Koncsol László: Kacs, Kacs, boszorkány vagy! Régi csallóközi hűnügyek. Pozsony, 1992. 183 old.

Kozma Ferenc: Keserves utak. Riportok a Magyarországról kitelepített németekről. Bp., 1991. 131 old.

Kredics László–Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbániuma. (*Új történelmi tár* 4.) Akad. Kiad., 1993. 160 old.

Magyar közmondások és közmondáskereső szövegek Gyűjtötte és rendezte *Margalis Ede*. Akad. Kiad., 1993. 784 old.

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Közép-Európa Int., 1993. 180 old.

Molnár Imre: Hazahúzott a szülőföldről... Visszaemlékezések és dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországi deportálásáról, 1945–1953. Püski, 1993. 135 old.

Múzeumi Kurír 64. szám. Debrecen, 1993. 86 old.

Bényei Miklós: Reformkori törekvések a sebmezi bányászati akadémia nemzeti jellegének biztosítására; *Szuthmáry László*: Az utolsó vándordrótos Debrecenben; *P. Szalay Emőke*: Adalék a debreceni fazekascéh XIX. század eleji mesterséghelyi színvonalához; *Varga Gábor*: Az ótves tanítóképzés a debreceni Református Kollégiumban (1924–1944); *Badi Lajos*: Egy Hortobágyra deportált dunántúli földműves emlékezése; *Dankó Imre*: Kirándulás Gómörbe (Jelentés a hajdúnánási ev. ref. főgimnázium 1902. évi tanulmányi kirándulásáról); *Koticz József*: Szentföldi növénytermesztés két Ung-vidéki faluban; *Lakner Lajos*: A művészetfelfogások vizsgálatának lehetőségei az irodalomban; *Dankó Imre*: A Hajdú-Bihar Megyei Honismereti Egyesület a XIX. Honismereti Akadémián; *Albert Gyomgyéz Mária*: Ünnepi étvend Bodoson; *Farkas Pál*: A sajómercesi Czimer-malom; *I. Radácsi Judit*: A vertyep; *Balla Teréz*: Társas népi gyermekjátékok Nagypaládon; *Keresztesné Várhelyi Ilona*: Nádányi-kiállítás Berettyóújfaluban; *Szamosi György Sándor*: Nagykeréki Booskai-megemlékezés; *Papp József*: Gunda Béla 80 éves; *Badi Erzsébet*: Ünnepi ülés Újvári Zoltán 60. születésnapján; *Bartha Elek*: 70 esztendő a Múzeumi Kurir alapítója.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. 1993. február, Kolozsvár. 1993. 48 old.

A tartalomról: Pomogáts Béla: Európai és magyar régiók. *Benkő András:* A kolozsvári iparosegylet dalköre; *Pavai István:* Kodály Zoltán és a magyar néptánc; *Kós Károly:* Híres mezőszegi vásárok.

Nagy Csaba: A magyar emigránsirodalom lexikona, 2. köt. H–M. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992. 326 old.

Nagy Gábor O.: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Gondolat, 1993. 517 old.

A nap s a hold keresése (Székely népmesék). *Bözödi György* gyűjtését sajtó alá rendezte *B. Nádor Orsolya*. Akad. Kiad., 1993. 224 old.

Néprajzi Értesítő, 1992. (A Néprajzi Múzeum Évkönyve) Bp., 1992. 202 old.

U. Kerékgyártó Adrienne: A csíkiak Negyedfélmegeye Havasáról. Adatok egy székely birtokközösség történetéhez; *Molnár István:* A csomakőrösi szörszita; *Selmeczi Kovács Attila:* Az olajútás. A nyersanyag és a technológia kapcsolata; *Kocsis Aranka:* Kodály Zoltán zoboraijai textilyűteménye a Néprajzi Múzeumban; *Balogh Jánosné Horváth Terézia:* A himes népi szöttek elemzésének egyik módja. Békéscsabai lakástextiliák példáján; *Fejér Gábor:* Kor meghatározó feltárás menyasszonyi láclán; *Gyarmati János:* Mezoamerikai és perui régészeti leletek a Néprajzi Múzeumban.

Ostorosi Népdalok. Szerk.: *Bimbó Zoltán*. Ostoros, 1993. 60 old.

Onthon a hazában! (A Baróti Szabó Dávid Középiskola Évkönyve) Szerk.: *Nagy Sándorné*, Csíkszereda, 1992.

A pápai Jókai Kör emlékkönyve 1893–1993 (Tanulmánygyűjtemény) Szerk.: *Huszár János*, Pápa, 1993. 203 old.

Huszár János–Németh Éva: A Jókai Kör első fél évszázada; *H. Szabó Lajos:* Jókai Mór Pápa diszpolgára; *Dr. Pongrácz József:* Jókai és Pápa; *Dr. Tóth Gábor Sándor:* A Tóth Sándor festőművész, bábművész, tanár és cserkészparancsnok élete, munkássága és bibliográfiája; *Nádassdy Lajos:* A Jókai Kör a város kulturális életében; *Köny Zoltán:* A Pápai Jókai Kör 1893–1933 közötti évkönyveiben megjelent értekezések, elbeszélések, versek bibliográfiája; A pápai Jókai Kör tagja 1893–94-ben; *Huszár János:* A megújult Jókai Kör története; *Jókay Lajos:* Jókai-utódok a világban; *Dr. Alexey Zoltán:* A Szigetköz világa; *Erdő Imréné:* Önképzőkörünk rövid krónikája; *H. Szabó Lajos:* Emlékröccskék Jókai Móról.

Pest megye régészeti topográfiája, a szobi és a váci járás (XIII./2 kötet) Szerk.: *Torma István*, Akad. Kiad., 1993. 672 old.

Plohn József: Negyvennyolcas honvédportrék (Fényképgyűjtemény) Bp., Zrínyi, 1992. 175 old.

Prágai Tükör 1993/2 (Kulturális és közéleti lap) Cseh- és Morvországi Magyarok Szövetsége, 132 old.

A tartalomról: Milan Znoj: A cseh ártatlanság ideológiája; *Kemény István:* A vándorhoz ragadt föld és a földhözragadt vándor; *Kuborelly Endre:* A szabadságnak teste van és lelke is.

A romániai magyar főiskolai oktatás (Múlt – Jelen – Jövő) Kolozsvár, 1991. 40 old.

Schlett István: Kisebbségnevezőben. Beszélgetések és dokumentumok. Bp., Kossuth, 1993. 269 old.

Siófok (Várostörténeti tanulmányok). Szerk.: *Kanyar József*, Siófok, 1989. 985 old.

Somogyi Múzeumok Füzetei, 19. Kaposvár, 1992. 79 old. *Zapu Magda:* A Somogy Megyei Múzeum; *Költő László:* Régészeti és Somogy megyei múzeumban; *Gáll Éva:* A néprajzi kutatások Somogyban; *Horváth János:* Beszámoló a művészettörténeti osztály kutatásairól; *Takács Éva:* A történeti muzeológia és a történeti kutatás nézőpontjai; *Ábrahám Levente:* A természettudományi muzeológia eredményei és feladatai Somogyban; *Gál József:* Helytörténetírás és helytörténeti múzeum Marcaliban; *Matyikó Sebestény József:* Múzeumügy Siófokon.

Szabó László: Néprajzi tanulmányok. Szolnok, 1989. 301 old.

Szalonnafa (Varsányi cigány népmesék). Gyűjtötte: *Görög Veronika*. Akad. Kiad., 256 old.

Szeged története 3/1, 3/2 kötet. Szerk.: *Papp Gyula–Kristó Gyula*, Szeged, Somogyi Kvt. 1991. 1214 old.

A szellemi szülőföld. (A Csíkszeredai Baróti Szabó Dávid Középiskola kiadványa) Szerk.: *Nagy Sándorné*, Csíkszereda, 1993. 61 old.

Szigethy Lehel: Donon innen – Donon túl... ahogy 50 évvel ezelőtt történt, Lakitelek, 1992. 168 old.

Szilágyi Miklós: Népi kultúra Magyarországon a 18. században. (Népi kultúra – népi társadalom 17. kötet) Akad. Kiad., 216 old.

Szita László: Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században. (Somogyi Almanach, 52. szám) Kaposvár, 1993. 142 old.

Taxner-Tóth Ernő: Kolksey és a magyar világ. Akad. Kiad., 1993. 341 old.

Teleki Pál és kora: A Teleki Pál-émlékév előadásai. (Az 1991. április 4-i emlékülés és az 1992. január 9-i vitaülés előadásai.) Bp., 1992. 222 old.

Tarics Péter: Kisebbségi vallomástörödécek. Össze- gyűjtött írások és előadások. Bp., Püski, 1992. 196 old.

Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. (Magyarország régészeti topográfiája, 9.) Akad. Kiad. 672 old.

Új Magyar Tájszótár, III. kötet. K. M. Akad. Kiad., 1993. 1341 old.

Veszprém megyei honismereti tanulmányok XV., Veszprém, 1993. 171 old.

S. Lackovits Emőke: Szentcsaládjárás Raposkán; M. Kazár Mária: Arany Miatyánk; P. Madar Ilona: Adatok a Szlavóniában élő magyar reformátusok templomi szokásaihoz, különös tekintettel az ülésrendre; Dominkovits Péter: Tanúvallomások egy mindszentpusztai szerelmi varázslásról; Perger Gyula: „Cifra Glória”; Dominkovits Péter: Egy számadóvizsgáló per tanulmányai; Wöller István: Vízimalmok a Csupaki-séden; Ács Anna: A nemesvámosi közők; Somfainé Pados Mária: Kékfestők Pápán; Rainer Pál: Mit tudunk a középkori Szentkirályszabadjáról?; Hudi József: Szentki-

rályszabadja nemesi társadalma a XVIII–XIX. században; S. Lackovits Emőke: Református egyházi rendtartások és vallásos hagyományok Szentkirályszabadján; Ócsódy Gyula: Az ember és a ló kapcsolata. A Széchenyi-emlékülés megnyitója; Gáncs Lajos: Adatok a 100 éve létesített veszprémi ménállomás történetéhez; Papócsi László: A bábolnai lótenyésztés Veszprém megyei kapcsolatai; Nagybákay Péter: A ló a magyar heraldikában; Veress D. Csaba: A ló a hadviselésben; Hadnagy László: A paraszti-népi lóartás; Tóth Dezső: Bibliográfia a kéziratos honismereti helytörténeti művekről, XIII.

Összeállította: Bartók Györgyi

HÍREK

Népi fajátszótér Detken...

A detki önkormányzat felkérésére székely fajaragó mesterek fajátszótérrel készítették a helyi apróságoknak a „Hugyosvölgyben”

Szabó Sándor felvételei

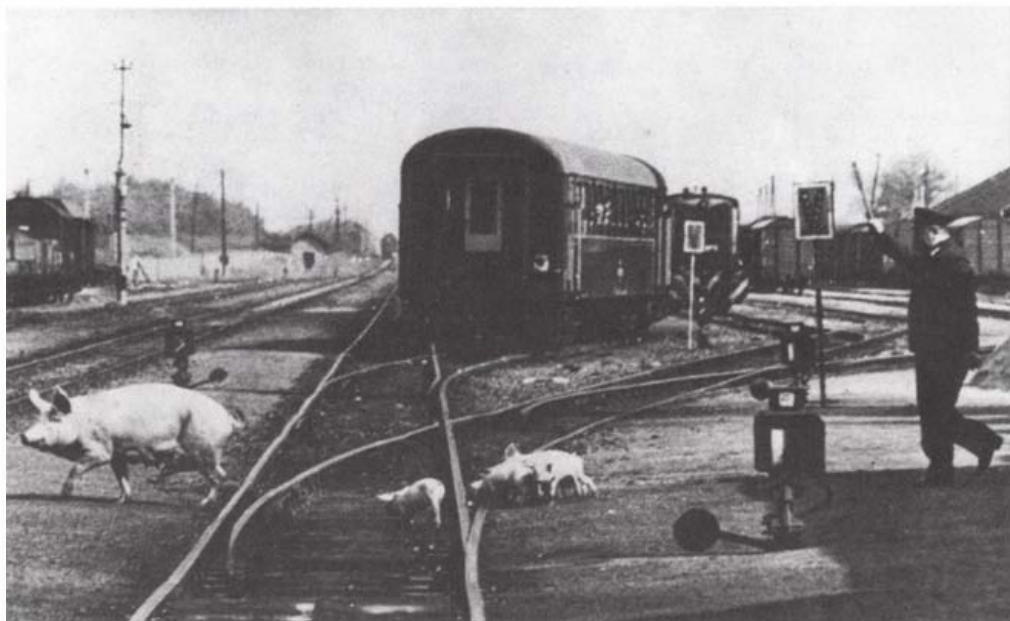
Helytörténeti kiállítás

Szurdokpüspökiben, az egykori Szent István iskola tornatermében helytörténeti kiállítást rendeztek be. Faludiné Molnár Gabriella irányításával a helyi hagyományörző asszonyok összegyűjtötték a még fellelhető tárgyakat, eszközöket.

Vasúttörténeti kiállítás Hatvanban...

A hatvani MÁV-csomópont könyvtárában vasúttörténeti kiállítás nyílt. Mezei Mátyás állomásfőnök és munkatársai gyűjtőmunkája nyomán megismerkedhet a látogató a gazdaságilag fontos vasúti csomópont életével, 1865-től napjainkig.

(Szabó Sándor felvételei)

Nemzetközi népzenei tábor a Bükkben

Síkfőkúton rendezték meg a pásztorhangszeresek nemzetközi népzenei táborát. A Kárpát-medence különböző vidékeinek zene- és dallamvilágával ismerkedhetett meg a mintegy fél-száz hazai és határon túli résztvevő, ismert népzeneészek közreműködésével.

Szülőföldünk

Honismereti periodikánk 20. számát veheti kézbe a Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismereti eseményeit, rendezvényeit követni szándékozó, és az északkeleti régió településeinek múltjával, népének életével, mindennapijával, emlékhelyeivel kapcsolatos közleményeket szomjúhozó olvasó.

1981-től jelenik meg – szinte töretlenül – évente két alkalommal a *megyei honismereti mozgalom tájékoztatója* (10 éven át), majd *közleményei* (az utóbbi 3 évben). A megjelentetés körüli megtorpanás (átszervezési és anyagi bizonytalanság miatt) 1984–1985-ben évente csak egy szám jött ki a nyomdából, majd 1989–1990-ben a tervezett négy szám helyett évente csak egy-egy látott napvilágot. A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy az 1990 novemberétől új szerkesztőbizottsággal felálló lap a következő évben csak egy összevont, dupla szám kiadásával tudott jelentkezni. Azóta félévenként meg tudjuk jelentetni.

A *Szülőföldünk*, *Borsod-Abaúj-Zemplén* leegyszerűsödése: *Szülőföldünkre*, és a címlapon megjelenő öt történeti vármegye címere jelzi a lap tartalmi és területi befogadásának kiszélesedését. Itt elsősorban a mai szlovákiai területekről érkező írások gyakoriságára kívánunk utalni. A lap névfelvetelének előzménye a Bodgál Ferenc által 1970-ben kiadott *Szülőföldünk*, *Borsod* című sokszorosított füzethez nyúlunk vissza, de honismereti periodikánk szülőatyjának mégis a lapot 10 éven át elsősorban szerkesztőként és gyakori szerzőként is életben tartó *Kováts Dániel*t tekintjük.

A honismeret előkészítetteinek, szövegesének publikációs lehetőségét megálmodó, megvalósítását kezdeményező szervezete, a *Hazaifias Népfront* újjáalakított *megyei honismereti bizottsága* volt. A kiadásban együttműködött a Rónai Sándor Megyei Művelődési Központtal (1–7. sz.), valamint a Megyei Közművelődési és Módszertani Központtal (8–15. sz.). Az utóbbi 3 évben pedig – a nyomdatéchnikai kivitelezésben, küllemében fokozatosan javuló, szépülő periodikánk, a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság* kiadásában (a 16–17. dupla sz.-tól) a Megyei Közgyűlés Mecenás Alapjának támogatásával jut el előfizetőinkhez (csaknem 300 fő) és alkalmi olvasóinkhoz.

A régebbi számok iránt felmerült érdeklődés kielégítése érdekében az 1–7. sz. – két kötetbe gyűjve – új kiadásban is hozzáférhető. 10 év alatt csaknem másfél ezer oldalon 168 szerző sok-sok írása jelenhetett meg a lapokon, aminek áttekinthetősége egy mutató összeállításának igényét vetette föl. A 3 évvel ezelőtti szerkesztőváltáskor (szerkesztőbizottság és főszerkesztő felállításakor) *Kováts Dániel* – a lap addigi szerkesztője – az 1–16. sz.-hoz *tema-, szerző- és helymutatót* készített (lásd a 16–17. és a 18. sz.-ban). Mindez óriási könnyebbséget ad a kutatók vagy a lappal most ismerkedni kívánók tájékozódásához. Az előbbi számvetésen túl, az elmúlt 3 év alatt 571 oldalon majdnem 200 szerző tanulmányai, közleményei, recenziói, kisbelső-nagyobb írásai jelenhettek meg honismereti periodikánk hasábjain.

A *Szülőföldünk rovatrendje* a megyében folyó honismereti munka területi alapján formálódott ki, s tükrözi szerzőink sokszínű érdeklődését. Ők javarészt „amatőr”, szorgos honismereti gyűjtők, akiknek publikációs lehetőségei korlátozottak, de a levéltárak mélyéről felkutatott vagy terepmunkával összegyűjtött adataik közlésre érdemesek. Mindez, persze, nem zárja ki a szakmabeliek, a „profik” kutatók írásainak, olykor terjedelmesebb tanulmányainak közzétételét sem. Ennek alapján több rovatindítási kísérlet (Népműnk nyelve, A helynevek világából, 40 év, 140 éve, Természeti értékeink, Műhely, Ifjúság és honismeret. Emlékhelyek) mellett az elmúlt 13 év során befutó írások az alábbi rovatok létét érlelték meg, tettek maradandóvá, melyekkel tradicionálisan máig is jelentkezünk a *Szülőföldünk* oldalain: HISTÓRIA, NEPIA-GYOMÁNY, IRODALMI ÖRÖKSÉGÜNK, FÓRUM, KRÓNKA. Újabbban külön rovatot indítottunk TALLÓZÓ címmel, ahol az eltelt egy-egy fél év alatt megjelent honismereti könyvek és cikkek bibliográfiája és néhány kiemelt, jelentősebb munka recenziója kap helyet. Külön rovatát néit fel honismereti mozgalomunk eseményeiről, híreiről tájékoztató rendszeres összeállításunk is HÍREK címmel. Az utóbbi 2 évben *tematikus blokkok* kialakítására is vállalkoztunk: MEGYEBELIEK HADIPOGOLYTÁBOROKBAN (18. sz.), 1996 MEGYÉNKÉBN (a 19. sz. teljes egészében), MEGYEBELIEK A JONNÁL (20. sz.). A közeljövőben egy 1 világháborús és egy irodalmi esokorral kívánunk kedveskedni a bennünket szívesen és érdeklődéssel olvasóknak.

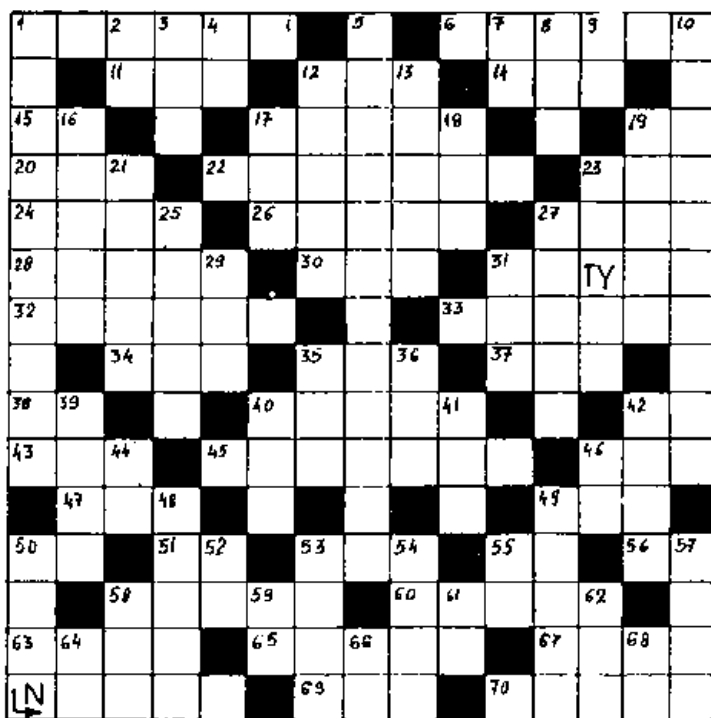
Aki a fentiek alapján kedvet kapott volna félévente megjelenő honismereti lapunk olvasásához, előfizetéséhez vagy néhány szám megvásárlásához, annak a következőket ajánljuk szíves figyelmébe:

Az 1–15. sz. megvásárlása esetén keresse meg a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézet Könyvtárát, az eddigi terjesztőt (3525 Miskolc, Széchenyi u. 35; *postacím*: 3534 Miskolc, Andrassy u. 96.).

A *Szülőföldünk* című megyei honismereti közlemény a 16–17. (dupla) sz.-tól kezdve megvásárolható és a továbbiakban előfizethető a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság titkárságán: Herman Ottó Múzeum (3529 Miskolc, Görgey A. u. 28.; *postacím*: 3501 Miskolc, Pf.: 4.; *Telefon*: (46) 361-411, 361-125; *Fax*: (46) 367-975).

Rótiás Tibor

Az 1993/4. számban megjelent keresztrefejtény helyes megfejtése: DARVAS JÓZSEF – NÉMETH LÁSZLÓ – KÁIVIN TÉR NYOLC – BOGNÁR ISTVÁN – HATSZÁZ PÜSKISÁNDOR KOVÁCS IMRE TÖLTÉSI IMRE. A helyes megfejtők közül jutalmat nyertek: Gül Nóra (Eger), Görög László (Hajdúdorog), Halmi Mónika (Érd), Kiss Gabriella (Bp.), Márkus Jánosné (Bp.), Mátrai Béla (Pécs), Mészáros Gábor (Bp.), Molnár Mihály (Bánréve), Nagy Gergely (Bp.), Tapolcai Eszter (Tatabánya). A jutalmkönyveket postán kapják meg a Lakitelek Alapítványtól.

A meghatározásokat nem választottuk külön, hanem a számozás sorrendjében folyamatosan adjuk. Ha egy számtól mindkét irányba indul ki a megfejtés, akkor előbb a vízszintes, majd egy gondolatjellel elválasztva a függőleges meghatározás szerepel.

MEGHATÁROZÁSOK:

1. Kemeneshát központja. – **Ő alapította Pozsonyban az első egyetemet.** 2. Kettős betű. 3. Ebben a helységben található a Vak Bottyán Múzeum is. 4. Cípészszerszám. **5. 14. század közepétől ez is létezik.** 6. Itt született 1750-ben Péczeley József költő és műfordító. 7. Ilyen adó is létezik. 8. Csecsemőital. 9. Nátrium vegyjele. **10. 13. századi krónikás volt.** 11. Csók. 12. Ilyen tábla is készül. – Cukorkafajta. 13. Belső szervet. 14. Ótórai ital. 15. Allóvíz. 16. Spulnis. 17. Egy betű hiányával fővárosunk egyik kerülete. – Üres rúd. 18. Luxemburgi és togói gépkocsik jelzései. 19. Azonos a 2. függőlegessel. – Sűrű. 20. Ilyen hányaszat is létezik. 21. Kínos zsargon nyelven. **22. A 11. század végén a tudományokat így hívták.** 23. Zsargon ital – Le-le esik. 24. Kenőanyag. 25. 1971. szeptember 1. óta független emíráts az Arab (Perzsa) öbölben (fordítva). 26. Van ilyen váltás a honvédségnél. 27. Orvos becéje. – Férfinév. 28. Magyar író volt. 29. Három magánhangzó az ábécéből. 30. Hónapnév-rövidítés. **31. Ebben az udvarban virágozott a latin nyelvű humanizmus.** – Vissza: lószerszám. 32. Egy cselekvés. 33. Messzi. 34. I-tlen folyó.

35. Lakoma. – Azonos a vízszintessel. 36. Idegen vörös. 37. Leveses. 38. ... a csodák csodája (film). 39. Női név. 40. Pest megyei helység. – Tiszút. 41. Legelő. 42. Igavonó állat. – Gépkocsitípus. 43. Vaspálya. 44. Neon vegyjele. 45. Levéltartó. 46. Him. – Kicsinyítőképző. 47. Azonos a 14. vízszintessel. 48. Névelős szerszám. 49. Sereg. – ...izmus, létezik ilyen vallás is. 50. Névelők. – **1200 körül tudományokat így hívták.** 51. Fordított kötőszó. 52. Létezik. 53. Madár. – Nép. 54. Tejtermék. 55. Sportszer. – Azonos a vízszintessel. 56. Asztácium vegyjele. 57. Uralkodói ülőhely. 58. Tenispálya alapja. – Idegen férfinév. 59. Függőleges 46. fordítottja. 60. „A” szeszes ital. 61. Gallium vegyjele. 62. Bir. 63. Állati szállás. 64. Kettős betű. 65. Lándzsaszzerű szűrőfegyver, a XVIII. századig használták. 66. Görög betű. 67. Harcoló. 68. Vissza: hamis. 69. Cinke angolul. 70. **Hazánkban itt épült az első csillagvizsgáló.**

– Beküldendő sorok: Vízszintes 22., 31., 70., függőleges 1., 5., 10., 50., – Beküldési határidő: 1993. október 31.

A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítvány ajándékként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

Mokos István

TÁJHÁZ

A TÁJHÁZAT
LŐRINCI VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
A LAKOSSÁGÁNAK ADOMÁNYAIBÓL
ALAPÍTOTTA.
A GYŰJTÉST MEGINDÍTOTTA:
SILKÓ RÓBERT - SEBŐK GYULA
NAGY L. GYULA - MESTER LAJOS
1992-BEN.

Iparos-, paraszti-családirházból tájház Lőrinciben

A XIII. századból valók azok az írásos emlékek, melyek Lőrincet mint települést először megemlítik. Az elmúlt évszázadokra, a múltra és a jelenkorra emlékeznek az tájház, melyet nemrég adtak át. Silka Róbert nyugdíjas pedagógus gyűjtő- és összefoglaló munkájának eredménye az egykori iparos-, paraszti-családirházban kialakított több száz darabból álló gyűjtemény „tető alá hozása”, melyet a helyi önkormányzat a lakosság adományaiból alapított.

Szabó Sándor

